

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
«ОДЕСЬКА ЮРИДИЧНА АКАДЕМІЯ»

Кафедра цивільного права

Серія: Навчально-методичні посібники

ОСНОВИ РИМСЬКОГО ПРИВАТНОГО ПРАВА

Навчально-методичний посібник
для здобувачів вищої освіти освітнього ступеня «бакалавр»,
за спеціальністю 081 «Право» у Національному університеті
«Одеська юридична академія»

Видання шосте,
доповнене та перероблене

Одеса
Фенікс
2023

УДК 340.15(075.8)
О-72

Рекомендовано до друку
навчально-методичною радою НУ «Одеська юридична академія»
(протокол № 4 від 5 червня 2023 року).

За редакцією Катерини Глиняної, кандидата юридичних наук,
доцента, доцента кафедри цивільного права Національного універси-
тету «Одеська юридична академія».

Рецензенти:

Волкова Н. – доктор юридичних наук, доцент, професор кафе-
дри цивільного процесу Національного університету «Одеська юри-
дична академія»;

Денисяк Н. – кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафе-
дри цивільного та господарського права і процесу Міжнародного гу-
манітарного університету.

Основи римського приватного права: навч.-метод. по-
О-72 сібник для здобувачів вищ. освіти ступеня «бакалавр». 6-те
вид. допов. та переробл. [Електронне видання] / за заг. ред.
К. Глиняної. – Одеса : Фенікс, 2023. – 140 с. (Сер. «Навчально-
методичні посібники»).

ISBN 978–966–928–989–6

УДК 340.15(075.8)

Авторський колектив:

Харитонов Євген – доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри цивільного права НУ «Одеська юридична академія»;

Глиняна Катерина – кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри цивільного права НУ «Одеська юридична академія»;

Давидова Ірина – доктор юридичних наук, професор, професор кафедри цивільного права НУ «Одеська юридична академія»;

Зубар Володимир – кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри цивільного права НУ «Одеська юридична академія»;

Кривенко Юлія – кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри цивільного права НУ «Одеська юридична академія»;

Матійко Микола – кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри цивільного права НУ «Одеська юридична академія»;

Омельчук Олександр – кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри цивільного права НУ «Одеська юридична академія»;

Сафончик Оксана – доктор юридичних наук, професор, професор кафедри цивільного права НУ «Одеська юридична академія»;

Спасова Катерина – кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри цивільного права НУ «Одеська юридична академія»;

Веретельник Анна – аспірант кафедри цивільного права НУ «Одеська юридична академія».

ВСТУП

Курс римського приватного права дає змогу ознайомитись з основами складової правової системи, яка регулювала відносини між приватними особами у межах Римської держави. Ця правова система за посередництвом середньовічних юридичних шкіл заклала підґрунтя континентальної (насамперед французької і німецької) правової системи, тому, безсумнівно, є невід'ємною методологічною базою професійного юридичного навчання, яке готує студентів до свідомого вивчення курсу цивільного права, сприяючи розвитку юридичного мислення.

Наша мета – привернути увагу студентів до найважливіших питань курсу, а також дати пояснення деяким найскладнішим питанням.

Студентам передусім варто ознайомитися з навчальною програмою курсу, а під час підготовки до практичних занять за допомогою методичних вказівок поглиблено вивчити матеріал курсу.

Завдання студентів – чітко засвоєння цивілістичних конструкцій, у тім числі таких, як: поняття особи, правоздатності й дієздатності, види позовів, речі, права власності, володіння, зобов'язання, договори, спадкування та ін.

Обов'язки студента – не тільки систематичне поповнення запасу знань про римське приватне право, а й запам'ятовування наведених у методичних вказівках латинських термінів.

Курс римського права не можна розглядати лише як одну з базових навчальних дисциплін для вищих юридичних навчальних закладів європейських держав, а також і як підґрунтя сучасної цивілістики, яке визначає головні тенденції розвитку українського права взагалі і цивільного права зокрема.

Крім лекцій, вивчення курсу римського права передбачає і проведення практичних занять, що дасть змогу студентам докладніше ознайомитися з текстами джерел римського права та поглибити розуміння основних методів діяльності класичних юристів.

Навчальна дисципліна «Основи римського приватного права» є складовою освітньо-професійної програми підготовки здобувачів вищої освіти освітнього ступеня «бакалавр», за спеціальністю 081 «Право».

Метою та завданням вивчення дисципліни є ознайомлення студентів з джерелами римського права та основними його інститутами.

Після вивчення дисципліни студент повинен знати:

- поняття римського права, його предмет і методи правового регулювання;
- джерела римського права;
- поняття, класифікацію, зміст інститутів римського права;
- суб'єкти й об'єкти правовідносин у римському праві, їхні види тощо;

Після вивчення дисципліни студент повинен вміти:

- аналізувати особливості правового регулювання окремих інститутів римського права;
- визначати поняття та особливості окремих видів суспільних відносин у римському праві;
- характеризувати складові елементи окремих інститутів римського права;
- застосовувати норми інститутів римського права у процесі роботи за юридичною спеціальністю на сучасному етапі розвитку суспільства тощо;

Після вивчення дисципліни студент повинен ознайомитися:

- з основними інститутами римського права;
- з практикою застосування римського права в сучасному цивільному законодавстві України.

Підсумковою формою контролю є іспит.

СТРУКТУРА НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ (ФСМП, ФААД, ФПС (КЮ))

Назви змістових модулів і тем	Кількість годин			
	денна форма			
	усього	у тому числі		
		л	п	с.р.
Теми 1–2. Історія розвитку римської держави та права. Джерела римського права.	12	2	2	8
Теми 3–4. Особи в римському приватному праві. Сімейні правовідносини	12	2	2	8
Теми 5–6. Речі у римському приватному праві. Права на чужі речі	12	2	2	8
Теми 7–8. Способи придбання речей. Спадкування.	12	2	2	8
Тема 9. Захист цивільних прав	6	-	2	4
Тема 10. Загальні положення про рецепцію римського приватного права	6	-	2	4
Усього годин	60	8	12	40

ЗМІСТ

НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ

Тема 1. Історія розвитку римської держави та права

1. Значення римського приватного права і його роль під час вивчення цивільного права України.
2. Періодизація розвитку Римської держави і римського права.
3. Короткий нарис історичного, політичного та суспільного розвитку Стародавнього Риму.
4. Світогляд (Релігія).

Тема 2. Джерела римського права

1. Поняття і система римського приватного права. Римське публічне право.
2. Поняття й види джерел римського права.
3. Загальна характеристика Законів XII таблиць.
4. Кодифікація Юстиніана.
5. Характеристика юриспруденції римської держави.

Тема 3. Особи у римському приватному праві

- 3.1. Фізичні особи
 1. Правоздатність фізичних осіб.
 2. Обмеження правоздатності фізичних осіб.
 3. Правові категорії осіб залежно від стану свободи (вільні, раби, лібертини).
 4. Правові категорії осіб залежно від стану громадянства (латини, перегріни, квірити).
 5. Правові категорії осіб залежно від статусу в сім'ї (особи свого права та особи чужого права).
 6. Колонат.

3.2. Юридичні особи

1. Поняття юридичної особи. Ознаки юридичних осіб.
2. Виникнення та припинення юридичних осіб.
3. Види юридичних осіб.
4. Правоздатність юридичної особи та її реалізація.

Тема 4. Сімейні правовідносини

1. Сім'я та види споріднення.
2. Шлюб і його види. Умови та порядок укладення шлюбу.
3. Правові відносини подружжя.
4. Правові відносини між батьками та дітьми.
5. Батьківська влада. Усиновлення та узаконення.
6. Опіка і піклування.

Тема 5. Речі у римському приватному праві

- 5.1. Речові права. Поняття та види речей
 1. Поняття та види речових прав.
 2. Сутність поділу позовів на *actio in rem* та *actio in personam* (розмежування речових та зобов'язальних прав).
 3. Поняття речей. Речі публічні та приватні.
 4. Види речей у приватному праві.
- 5.2. Право власності
 1. Поняття і зміст права власності.
 2. Власність індивідуальна і спільна.
 3. Власність державна і приватна.
 4. Виникнення й припинення права власності.
 5. Захист права власності.

Тема 6. Права на чужі речі

1. Поняття, сутність та види прав на чужі речі.
2. Сервітути: поняття і види.
3. Суперфіцій.
4. Емфітевзис.

5. Заставне право.
6. Захист прав на чужі речі.

Тема 7. Способи придбання речей

- 7.1. Зобов'язання. Контракти
 1. Поняття та види зобов'язань.
 2. Поняття і класифікація контрактів.
 3. Загальні умови й порядок укладення контрактів.
 4. Припинення контрактів.
 5. Забезпечення контрактів.
 6. Виконання контрактів.
 7. Відповідальність за невиконання контрактів.
 8. Окремі види контрактів: вербальні, літеральні, реальні, консенсуальні, інномінальні.
- 7.2. Позадоговірні зобов'язання
 1. Поняття квазіконтрактів та їхні види.
 2. Ведення справ без доручення.
 3. Безпідставне збагачення.
 4. Делікти.
 5. Квазіделікти.

Тема 8. Спадкування

1. Поняття й види спадкування.
2. Спадкування за заповітом.
3. Спадкування за відсутності заповіту (спадкування за законом).
4. Необхідне спадкування.
5. Прийняття спадку та відмова від спадку. Спадкова трансмісія.
6. Легати і фідейкоміси.
7. Захист спадкових прав.

Тема 9. Захист цивільних прав

- 9.1. Загальні положення про захист цивільних прав
 1. Концепція захисту цивільних прав за римським правом.
 2. Самозахист прав.

3. Преторські інтердикти.
4. Строки.
- 9.2. Позовний захист
 1. Поняття та види позову.
 2. Легісакційний процес.
 3. Формулярний процес.
 4. Формула та її складові частини.
 5. Екстраординарний процес.

Тема 10. Загальні положення про рецепцію римського права

1. Поняття рецепції римського права.
2. Чинники рецепції римського права.
3. Форми рецепції римського права.
4. Види рецепції римського права.
5. Типи рецепції римського права.
6. Рецепція римського права у Східній Європі.
7. Рецепція римського права в Західній Європі.
8. Рецепція римського права в Україні.

ПЛАНІ ПРАКТИЧНИХ ЗАНЯТЬ

Тема 1. Формування римського права

Методичні вказівки

Розпочинаючи вивчення курсу «Основи римського приватного права», потрібно насамперед усвідомити, що таке римське приватне право і яка мета його вивчення в юридичних вузах.

Суспільний і державний лад Римської держави та її основних періодів було розглянуто під час вивчення курсу «Історія держави і права зарубіжних країн». Однак, спираючись на ці знання, потрібно повторити і засвоїти найхарактерніші особливості виникнення держави у Стародавньому Римі, визначити вплив стародавніх племен, які існували на території Римської держави, і простежити чинники й джерела виникнення римської державності.

Під час розгляду цієї теми студентам запропоновано звернути увагу на періодизацію Римської держави та права, а також скористатися класифікацією, яка наведена в підручниках Є.О. Харитонova, О.А. Підопригори, І.В. Новицького, Й.О. Покровського та ін. Важливе значення має характеристика найдавнішого суспільного і державного устрою, його основних органів керування і посадових осіб. Варто звернути увагу як на територіальний, так і на етнічний поділ римського державного устрою, акцентуючи при цьому увагу на виділенні певних категорій приватних осіб і розбіжності в їхньому правовому становищі.

Потрібно також з'ясувати значення і вплив римського сакрального ладу на становлення і розвиток правової системи Риму та римської юриспруденції.

Під час розгляду цієї теми важливе значення має виокремлення і визначення римського приватного і римського публічного права. При цьому треба виділити систему римського приватного права та його характерні риси. Спираючись на ці дані, потрібно засвоїти

найхарактерніші риси найдавнішого римського цивільного права (*jus civile*), такі як зв'язок з релігією, місцевий характер, відокремленість, формалізм і символізм (наприклад, елементи формалізму й символізму яскраво виражені в манципації). Ці риси зникли в період пізньої республіки, тому потрібно з'ясувати зв'язок із розвитком товарообміну, появою і розвитком «права народів». Пам'ятати, що в результаті обидві системи права зблизилися, а в період імперії вже становили єдину систему права. Так само виділити такі системи, як преторське право та природне, їхні характерні риси, коло регулювання. Варто також мати на увазі, що римське приватне право є лише частиною правової системи Риму і, як таке, його треба відрізнати від публічного права, причому виділити їхні загальні та відмінні риси.

Потрібно усвідомити, що детальне вивчення інститутів римського приватного права передбачає чітке уявлення про джерела римського права і значення кожного з них в окремі періоди розвитку Римської держави.

Наголосимо, що теорія держави і права розуміє під терміном «джерело права» той зміст, який вкладають у цей термін. Його, зокрема, використовують тут у значенні форм правотворення, якими є: 1) звичаєве право; 2) закон; 3) едикти магістратів; 4) постанови сенату; 5) укази імператорів; 6) діяльність юристів. Варто засвоїти, зокрема, види законів, відомі Римській державі на різних етапах її історичного розвитку. Наприклад, вивчаючи «Закони XII таблиць», які є кодифікацією звичаїв, яку зробили в V ст. до н.е., студенти повинні зосередити свою увагу на законах періоду Римської республіки, на сенатус-консультах періоду принципату і конституціях періоду влади імператорів. Особливий інтерес становлять едикти як специфічні форми правотворення в Римській державі. Едикти спочатку були засобом судового захисту і застосування цивільного права, однак потім вони слугували цілям заповнення наявних у ньому прогалів, його зміні відповідно до вимог економічних відносин і тим самим сприяли створенню нових норм, які згодом утворили преторське право.

Варто врахувати, що тлумачення юристами законів, по суті, створювали норми, які спиралися спочатку на авторитет юристів,

а в подальшому, в епоху принципату, роз'яснення юристів були лише формально наділені правовими нормами.

Вивчаючи кодифікацію імператора Юстиніана, варто усвідомити задачі кодифікації, їхнє призначення, а також зміст трьох складових її збірників: 1) Дігест, або Пандектів; 2) Інституцій; 3) Кодексу. Пізніше Кодифікація була доповнена збірником новел. У своїй сукупності в епоху Середньовіччя вона одержала назву *Corpus juris civilis*, тобто Звід законів цивільного права.

Запитання до теми

1. Історія виникнення Римської держави.
2. Періодизація розвитку Римської держави та права.
3. Суспільний і державний устрій Стародавнього Риму.
4. Поняття і система римського приватного права.
5. Поняття та види джерел римського приватного права.
6. Закони XII таблиць: загальна характеристика. Кодифікація Юстиніана.
7. Юриспруденція періоду Республіки. Правові школи.

Контрольні завдання

1. Проаналізуйте історію розробки та зміст Законів XII таблиць. Зробіть обґрунтований висновок щодо їхнього походження та сутності. Чи можна їх вважати кодифікацією цивільного права?

2. Проаналізуйте походження й характерні риси *jus civile*. Як *jus civile* співвідноситься з поняттям «цивільне право»?

3. Чому таке велике значення мало оприлюднення формул позовів та календаря судових засідань?

4. Проаналізуйте праці юристів доби Республіки.

5. Преторський едикт. Значення і структура едикту (традиційна реконструкція).

6. Структура Інституцій Гая як підручника з римського права.

7. Форми позитивного права. Значення плебісцитів та постанов сенату в розвитку права. Значення судового прецеденту в римському праві.

Тема 2. Особи у римському приватному праві

Методичні вказівки

Під час розгляду цієї теми важливо усвідомити зміст поняття «особа» – *persona* і правоздатність – *caput*, визначити статуси – *status*, хто мав повну правоздатність і хто був цілком позбавлений правоздатності. При цьому наголосимо, що раб є не суб'єктом, а об'єктом права – *instrumentum vocale*, тобто річчю, яка говорить.

Зазначимо, що правоздатність – це суспільна властивість особи, яка є вираженням її соціального, економічного становища, і що обсяг правоздатності окремих категорій учасників цивільного обігу розширювався в міру розвитку виробничих відносин, росту торговельних зв'язків. Статуси позначали різні ступені й форми участі населення в цивільному обігу.

З урахуванням економічного і політичного розвитку Римської держави потрібно з'ясувати, чому спочатку тільки римського громадянина вважали суб'єктом права, потім було визнано правоздатність і за іншими мешканцями країни, а в період імперії вільних почали вважати в галузі приватного права формально рівними, хоч станові обмеження залишилися.

Розглядаючи поняття правосуб'єктності потрібно виділити поняття дієздатності, тобто здатності вчиняти юридичні дії, а також визначити й те, у якому віці та за яких умов ця здатність виникає. Зокрема, варто з'ясувати, які категорії римських громадян за віковими ознаками були недієздатними, звернути увагу на розбіжності, встановлені у цьому питанні, для хлопчиків і дівчаток.

Треба також зазначити про ті обмеження, що існували в римському праві стосовно правоздатності та дієздатності жінок. Крім того, варто звернути увагу на види обмеження правоздатності й дієздатності римського громадянина та визначити, що таке *capitis deminutio* та зменшення громадянської гідності.

Важливо наголосити на такій особливості римського права, як правовому стані рабів та використанні їх господарем для виконня угод. Якщо спочатку під час укладення угод рабами господар не від-

повідав перед третіми особами, то пізніше на нього почали покладати відповідальність. Усе придбане згідно з угодами, які укладали раби, автоматично переходило в майно господаря. Тут потрібно усвідомити, яке значення для обсягу відповідальності господаря мав *peculium* – майно, виділене рабові, зокрема для укладення угод. Від цього випадку треба відрізнати використання рабовласником свого раба як прикажчика на підприємстві. За угодами, що відповідає характерові діяльності підприємства, господар відповідав у повному обсязі.

Переходячи до розгляду правового становища лібертинів, потрібно усвідомити обмеження їхньої правоздатності і форми правової залежності від колишнього господаря (патрона), що мав стосовно лібертина низку певних прав: право спадкування, право на аліменти, право на одержання послуг – *operae*, що звичайно закріплювалося договором.

Під час вивчення правового устрою римської родини потрібно передусім визначити поняття «римська родина» (*familia*). При цьому варто акцентувати увагу на виділенні таких понять, як споріднення і властивість, та значення цих категорій під час розвитку шлюбносімейних-сімейних відносин.

З огляду на це варто усвідомити поняття агнатського та когнатського споріднення; значення останнього поступово зростає у праві, і споріднення когнатське витісняє споріднення агнатське. Потрібно вміти визначати споріднення за лініями і за ступенями.

Звертаючись до правової характеристики шлюбу, треба провести розмежування між шлюбом із владою чоловіка – *cum manu* – і шлюбом без влади чоловіка – *sine manu* – та звернути увагу на пов'язані з цими формами шлюбу особисті й майнові правовідносини. Серед останніх важливе значення мали відносини, які виникали з приводу посагу дружини – *dos*, що належав чоловікові, при тому, що чоловік був обмежений у праві ним розпоряджатися. У разі припинення шлюбу посаг підлягав поверненню до роду дружини.

Від законного римського шлюбу варто відрізнати конкубінат, тобто дозволене законом постійне співжиття, що спричиняє деякі юридичні наслідки.

Варто також засвоїти, як поступово виникали й розширювалися майнові права підвладних дітей. Спочатку їм заборонялося право мати власне майно, потім розвивалася практика виділення синові пекулія, що залишався у власності батька. У подальшому була поява військового пекулія, який належав синові на праві власності, і останнім кроком став пекулій цивільний із правом на материнське майно тощо.

Під час розгляду цієї теми потрібно вміти розмежувувати узаюмоузгодження та усиновлення. Варто також розглянути питання про припинення батьківської влади та емансипації. Далі треба усвідомити, над ким встановлювалася опіка – *tutela*, а над ким – піклування – *cura*, чим відрізнялася роль опікуна від ролі піклувальника в цивільному обігу і яке юридичне значення мала згода – *consensus* піклувальника.

Запитання до теми

1. Правосуб'єктність фізичних осіб.
2. Поняття та елементи правоздатності фізичних осіб.
3. Дієздатність. Елементи й обсяг.
4. *Capitis deminutio* та зменшення громадянської честі.
5. Правовий статус квіритів, латинів, переґринів, рабів, колонів.
6. Поняття, правосуб'єктність і види юридичних осіб.
7. Поняття та особливості сімейних правовідносин. Умови й порядок укладення шлюбу.
8. Поняття та види шлюбу за римським приватним правом
9. Конкубінат і контуберніум
10. Батьківська влада (*Patriapotestas*). Усиновлення та узаюмоузгодження.

Контрольні завдання

1. Дорослі сини звернулися до батька з вимогою розподілу майна, посилаючись на те, що воно є їхньою спільною власністю. Однак батько виконати цю вимогу відмовився, зазначивши, що сини перебувають під його владою, а тому є не суб'єктами, а об'єктами права. *Хто з них має рацію?*

2. Римський громадянин уклав договір продажу свого маєтку, однак не встиг одержати за нього гроші, пішов на війну і потрапив у полон. *Чи може одержати гроші, що належать йому за цим договором, його син, який жив разом із батьком? Його дружина?*

3. Ставши імператором, Марк Ульпій Траян надав декільком містам своєї рідної Іспанії латинське громадянство. *Чи міг хто-небудь із жителів цих міст претендувати на титул римського імператора подібно Траяну? Чи міг він придбати в Римі будинок або землю?*

4. У римського громадянина Тіберія було троє онуків. Один народився від сина, що жив разом із батьком, другий – у родині емансипованого сина, а третій був народжений дочкою, яка перебувала в «правильному» шлюбі. *Який з онуків перебував під владою свого діда?*

Тема 3. Речові права у римському приватному праві

Методичні вказівки

Під час вивчення речових прав потрібно передусім ретельно ознайомитися з юридичним поняттям речі і видами речей, оскільки найголовнішими об'єктами цивільних правовідносин є речі. Треба запам'ятати визначення поняття речі – *res*, а потім з'ясувати, що римські юристи розуміли під річчю. Передусім варто зазначити, що всі речі поділяли на дві категорії: речі сакрального права і речі людського права. При цьому речі людського права поділяють на речі приватні та публічні. Варто також пам'ятати, що деякі речі у римському праві – публічні речі – не могли стати об'єктами приватного права та договорів. Такі речі вважали вилученими з цивільного обігу і називали *res extra commercium*. На відміну від них, інші речі, не вилучені з обігу, називали речами обороздатними – *res in commercio*. Потрібно запам'ятати, які конкретно речі вважали вилученими з обігу.

Речі приватні могли бути предметом договорів між особами і тому мали найважливіше значення для розвитку договірного права. У римському приватному праві існували різні типи поділу речей за

тими чи іншими ознаками, при цьому такий поділ мав визнане юридичне значення під час вирішення юридичних спорів.

Зокрема, наприклад, під час розмежування залежно від матеріальної субстанції речі поділяли на «тілесні речі» – *res corporales* і «речі безтілесні» – *res incorporales*. Із розподілом речей на засоби і знаряддя виробництва та предмети споживання зазвичай у римському праві були пов'язані *res mancipi* і *res nec mancipi*. Способи передачі права власності стосовно тих та інших речей були різними. Формальності, які супроводжували відчуження речей, що манципувалися, відпали в імператорський період римської історії. Передача майна стала неформальною, і її позначали словом *traditio* (традицію).

Крім того, для римського права мали значення й інші види розподілу речей: 1) речі прості та складні; 2) прості й сукупність речей; 3) головні речі та другорядні; 4) речі, обумовлені родовими ознаками, і речі індивідуально-визначені; 5) речі рухомі й нерухомі та ін. Потрібно чітко уявляти, чим один вид речей відрізняється від іншого.

Велике значення має класифікація речей на подільні та неподільні. Подільною називають річ, яка може бути поділена на частини без збитку для її господарського призначення (наприклад, мідь, хліб, м'ясо, вино, молоко). Неподільною називають річ, яка від поділу на частки втрачає свої якості і не може служити за колишнім призначенням (наприклад, віл, будинок, колісниця і тощо).

Цей розподіл речей має значення під час визначення відповідальності боржників, які беруть участь в одному зобов'язанні. Якщо предмет зобов'язання поділяється, то відповідальність боржників буде частковою. Якщо предмет зобов'язання є неподільним, відповідальність боржників буде солідарною.

На закінчення розгляду теми поняття речей та їхніх видів потрібно усвідомити, що таке плоди – *fructus* і які види плодів розрізняли в римському праві.

Під час розгляду інституту права приватної власності варто пам'ятати, що він є основним інститутом римського права, який визначає інші інститути римського цивільного права. Він є найважливішим інститутом і в системі речових прав, що склалися в Римській

державі. Таке велике значення права власності зумовлене тим, що воно закріплене й охороняло володіння засобами і продуктами виробництва.

При цьому потрібно знати, що в Римській державі у плані історичного розвитку інституту власності варто розрізняти чотири види власності: 1) власність споконвічних римлян – квіритів (вона називалася *dominium ex jure quiritium*, тобто власність по праву квіритів); 2) бонітарну, або преторську власність; 3) власність перемісників; 4) власність провінційну, яку вважали надбанням усього римського народу. Кожен із видів власності потрібно проаналізувати.

Крім того, варто звернути увагу на складні способи передачі права власності – манципація та *in jure cessio* – встановлені стосовно квіритської власності; визначити, як виникла преторська (бонітарна) власність на речі, придбані без дотримання суворих формальностей, яким шляхом вони охоронялися у випадку пред'явлення власником формального віндикаційного позову про витребування речі у бонітарного власника і як вони охоронялися у випадках, коли річ виявлялася у будь-якої особи, що порушила права бонітарного власника. Тут варто звернути увагу на особливий засіб захисту бонітарного власника – заперечення – *exceptio* і спеціальний позов, що надавався бонітарному власникові преторським едиктом, *actio Publiciana*.

Одним з головних питань теми є питання про зміст права власності. Потрібно чітко виокремити правомочності (права) власника, що становлять зміст його права власності, а саме: право володіння річчю – *jus possidendi*; право користування річчю – *jus utendi*; право розпорядження – *jus abutendi*; право витребування речі з незаконного володіння – *jus vindicandi*.

Серед способів придбання права власності потрібно розрізняти первісні, тобто такі, що зумовлюють виникнення права власності вперше на дану річ, або незалежно від прав попереднього власника; і похідні, засновані на правонаступництві.

Варто визначити такі особливості кожного виду первісного способу придбання права власності, як-от: захоплення безхазяйної речі; знайдення скарбу; поєднання і змішання речей; специфікація; при-

дбання плодів; придбання права власності з давниною володіння та ін. При цьому варто звернути увагу на те, що від первісного відрізняється похідне придбання права власності шляхом укладення договору або спадкування.

Із похідними способами передачі права власності пов'язаний вислів: «Ніхто не може передати іншому більше права, ніж сам має» (Ульпіан).

Від права індивідуальної приватної власності потрібно відрізняти право приватної власності декількох осіб, що володіють нею спільно, тобто право спільної власності – *condominium*. Право загальної власності означає, що кожному з власників належить частка у праві на всю річ.

Останнім, але дуже важливим питанням цієї теми, є захист права власності. Тут потрібно визначити способи захисту права власності – віндикаційний та негаторний позов, а також умови застосування першого і другого. Обидва позови мають абсолютний характер, тобто служать цілям захисту права власності проти будь-якого порушника. Крім того, варто розрізняти також прогибіторний позов і публіціанський та їхнє правове значення для захисту права власності. Потрібно чітко уявляти, як відповідають перед власником сумнівний і несумнівний власники, а також власник речі.

Розпочинаючи вивчення інституту володіння, варто відразу з'ясувати, що хоч у побуті терміни «володіння» і «власність» часто вживають як однозначні в римському праві, як і в сучасному, ці поняття не можна ототожнювати, оскільки вони відповідають різним економічним явищам. Історично володіння і власність тісно пов'язані між собою: власність розвивалася на ґрунті володіння. Римські юристи визначали невідповідність між правом власності і володінням чітко: володіння означали словами: «я маю річ» (тут наголошено на наявності факту володіння річчю), власність означали словами: «я маю право на річ».

Виходячи з поняття володіння річчю, треба усвідомити, що володіння – *possessio* складається з таких елементів: 1) *corpus possessionis*, що означає буквально «тіло володіння», тобто володіння

річчю; 2) *animus possessionis*, тобто намір, воля володіти річчю самостійно, від власного імені.

Варто також розмежувати володіння і тримання речі – *detentio*, що, на відміну від володіння, характеризувалося волею володіти річчю від імені іншого, а не як своєю. Зокрема, наприклад, орендарі були детекторами, тобто власниками від чужого імені – імені власника, без наміру вважати її своєю, оскільки вони одержали її від власника для тимчасового тримання. Практичне значення цієї розбіжності полягало в тому, що власникові надавався захист його володіння безпосередньо, тоді як власник речі – детектор – міг мати захист тільки за посередництвом власника, від якого детектором річ була отримана.

Розглядаючи питання про види володіння, варто розрізняти законне і незаконне володіння. Оскільки власник мав право володіти річчю – *jus possidendi*, він у цьому розумінні визнавався законним власником. Володарів речі, які бажали стати власниками, але не мали права володіти річчю, визнавали незаконними володарями. Наприклад, незаконним буде володіння річчю особою, яка купила цю річ в орендаря або у злодія; незаконним буде і володіння річчю особою, яка заволоділа нею силоміць або шляхом обману. Незаконне володіння може бути двох видів: добросовісне і недобросовісне. Якщо особа, яка придбала річ не у власника, не знала і не могла знати цієї обставини, думаючи, що сам власник відчужує цю річ, то такий власник буде незаконним, але добросовісним. Наприклад, особа, яка купила річ в орендаря, не знала, що їй продано чужу річ, і навпаки, якщо незаконний набувач речі знав або повинен був знати, що її відчужує особа, яка не має на це права, то його вважали недобросовісним власником речі. Потрібно визначити юридичне значення цього розподілу.

Варто звернути увагу також на особливу групу випадків похідного володіння, коли власницький захист надавали особам, яких не вважали власниками (заставоутримувач, тобто особа, в якій річ було закладено і т.п.).

Під час розгляду питання про придбання володіння варто враховувати, що володіння набувається за наявності одночасно двох передумов: *corpus*, тобто володіння річчю, і *animus* – волі володіти.

У зв'язку з труднощами встановлення наміру особи ставитися до речі як до своєї римські юристи ввели поняття *causa possessionis*, тобто підстава одержання речі у володіння. Наприклад, якщо підставою переходу речі в руки іншої особи була купівля-продаж, то визнавалося, що у покупця є воля володіти нею як своєю; якщо ж підставою переходу був договір найму, то вважалося, що волі володіти річчю як своєю нема, а є лише тримання. Потрібно мати на увазі, що володіння не завжди набувалося особисто. Можна було набувати володіння і через іншу особу (повірника, опікуна або піклувальника). Варто також визначити, за яких умов можна було придбати володіння через третю особу.

Детальніше рекомендуємо вивчити підстави і випадки втрати володіння.

Розглядаючи захист володіння, треба звернути увагу на те, що його надавали власникові без перевірки його права на річ; посилення у цьому процесі на право взагалі не допускалося. Отже, захищалося не право, а фактичний стан володіння річчю проти порушника цього фактичного стану. Захист надавали тому, хто доводив, що він володів річчю, і володіння було порушене. Звичайно, власником міг бути і власник речі, але й він, удаючись до власницького захисту, не повинен був доводити, що є власником. Переваги власницького захисту полягали в тому, що звільняли власника від необхідності доводити своє право на річ, що в багатьох випадках власникові було довести важко. Проте звертання до власницького захисту не виключало у подальшому пред'явлення до порушника володіння (у випадку, якщо в посесорному захистові буде відмовлено, і річ залишиться у відповідача) віндикаційного позову, що ґрунтується на доказах наявності у власника права власності на річ.

Потрібно також ознайомитися з поясненнями фактів, що пропонувалися, а саме, надання державою захисту володіння без перевірки його законності. Після цього варто вивчити способи захисту володіння, такі як інтердикти, в тім числі: 1) інтердикти про утримання; 2) інтердикти про повернення; 3) інтердикти про встановлення посідання вперше. Варто також усвідомити переваги в захисті, які мав добросовісний власник.

До абсолютних речових прав належить не тільки право власності, а й права на чужі речі – *jure in re aliena*. До цієї категорії прав належать: 1) сервітути; 2) емфітевзис; 3) суперфіцій; 4) заставне право. Зазначені види речових прав потрібно вивчити, визначивши спершу риси, властиві їм усім (вони обмежували право власності, мали речовий та абсолютний характер), а потім з'ясувати, що саме вони являли собою кожен окремо.

Обмеження права власності правами на чужу річ, з одного боку, залежало від загальних інтересів, оскільки нормальне здійснення права власності на свою річ (наприклад, земельна ділянка, будівля) найчастіше припускало придбання певного права користування в будь-який спосіб чужою річчю (наприклад, право проїзду через чужу ділянку); з іншого боку, право на чужу річ було зумовлене прагненням кредиторів забезпечити свої інтереси стосовно боржників. Найбільше в цьому був зацікавлений лихварський капітал, з розвитком якого пов'язане заставне право, особливо така характерна форма його, як іпотека.

Розглядаючи сервітути, треба вміти пояснити соціально-економічні причини, що спричинили їх, і запам'ятати види сервітутів – предіальних («предіум» – маєток) та особистих. Особистий сервітут міг належати будь-якій особі, предіальний – тільки власникові земельної ділянки, сусідньої з іншою. Останній розглядався як такий, що служить першій ділянці, яка називалася «панівною». Власник ділянки мусив терпіти користування нею з боку суб'єкта сервітутного права, тобто утримуватися від дій, що могли б перешкодити цьому користуванню. Серед предіальних сервітутів треба розрізняти сільські та міські. Серед особистих сервітутів повинні бути твердо засвоєні *ususfructus, usus, habitatio*.

Крім того, варто звернути увагу на підстави встановлення сервітутів (за однобічним волевиявленням власника, за договором з ним, з огляду на закон, за рішенням суду, за давниною), так само, як і підстави втрати сервітути. Способом захисту сервітутного права був позов, що називався *actio confessoria*. Потрібно знати, в чому його відмінність від негаторного позову.

Особливу увагу потрібно звернути на заставне право. Зокрема, у сфері заставного права треба простежити за поступовим розвитком інституту застави від фідучії до пігнуса (ручної застави) і від нього до найбільш розвинутої форми застави – іпотеки. Потрібно знати особливості кожної форми застави, права й обов'язки заставного кредитора (до і після настання терміну сплати боргу).

Запитання до теми

1. Поняття та загальна характеристика речових прав. Поняття і види речей.
2. Поняття права власності. Характерні риси права власності.
3. Зміст права власності. Правомочності власника.
4. Набуття та припинення права власності.
5. Захист права власності.
6. Просте тримання (detentio).
7. Поняття та види прав на чужі речі.
8. Сервітути.
9. Суперфіцій та емфітевзис.
10. Заставне право.
11. Захист прав на чужі речі.

Контрольні завдання

1. Требацій, який жив на узбережжі, одного дня знайшов скриню, де були різноманітні товари. Оскільки вказівки на те, чиї це товари, не було, він забрав скриню собі. Через деякий час до нього прийшов раб Муція з листом від і проханням повернути речі. *Кому належать речі, які в бурю було викинуто за борт для полегшення судна?*

2. До юриста звернулися із запитанням: «Хто має бути власником речі, якщо на пергаментних паперах Тіція Мевій напише вірш, розповідь, промову? *Дайте відповідь.*

3. Велій є власником двох будинків, побудованих один біля одного. Він продає одночасно один будинок Петрицію, а другий – Урбану. Ділянка останнього доходить до самої стіни будинку Петриція. Але Урбан не бажає, щоб вікна (які за місцевими звичаями відкрива-

ються назовні) й надалі виступали у повітряний простір, який належить йому, а також він не згоден, щоб з даху будинку Петриція вода стікала на його ділянку. Прте Петрицій посилається на те, що в договорі купівлі-продажу є умова про те, що дім продається «в наявному видимому стані». *Як вирішити спір?*

4. Хтось замовив скульпторові портрет своєї дружини та надав для цієї мети мармур. Тим часом скульптор одержав вигідніше замовлення – виліпити портрет імператора. Не маючи під рукою гідного матеріалу, він використав мармур першого замовника. Той, побачивши скульптуру зі свого матеріалу, зажадав її собі, заявляючи, що заплатить за неї таку саму ціну, яку обіцяв за портрет дружини. Скульптор, якому це було невигідно, заперечував, посилаючись на те, що власником виробу треба вважати майстра, який «надав безжиттєвому камінню душу». Замовник наполягав на тому, що власність належить тому, хто надав матеріал, тому що в основі будь-якої духовної діяльності лежить «груба матерія». *Як вирішили б суперечку римські юристи?*

5. Гай передав Сею у фідуціарну заставу з метою забезпечення наданого йому останнім кредиту дорогу скриньку. Повернувши борг Сею у визначений строк, він довідався, що той уже встиг подарувати річ Тітові. Гай подав позов проти Тіта з метою витребування речі. *Чи є правомірним цей позов?*

6. Тіт продав Гаю ділянку землі, не справивши обряду манципації. Через рік він надав Гаю кредит строком на півтора року, для забезпечення повернення якого на цю ділянку була встановлена іпотека на користь Тіта. Коли прийшов строк платежу, і борг не було повернуто, Тіт подав проти Гая іпотечний позов про витребування речі з метою продажу на торгах і компенсації своїх збитків. *Чи є правомірним цей позов?*

7. Гай придбав у Тіта річ, не знаючи про те, що вона крадена. Коли проти нього був пред'явлений віндикаційний позов з боку хазяїна речі, з'ясувалося, що Гай і Тіт у сукупності володіли річчю протягом строку, необхідного для набуття права власності на річ за на-

бувальною давністю. Гай, посилаючись на це, відмовився повернути річ. *Яке рішення ухвалить суд?*

9. Сей, передаючи Гаю будинок на виконання договору купівлі-продажу, наказав зняти дороге мармурове оздоблення підлог, мотивуючи це тим, що під час укладання договору йшлося про продаж будинку, а про оздоблення нічого не зазначали. *Чи є правомірними дії Сея?*

10. Гай знайшов на вулиці золотий ланцюжок і взяв його собі. Через півтора року проти нього був пред'явлений віндикаційний позов Сеєм, який загубив цей ланцюжок. *Що вирішить суд?*

11. На вулиці Гай побачив людину, одягнену в дорогий плащ, украдений у Гая рік тому. Він спробував відібрати плащ у незнайомця. Той звернувся за допомогою до претора. Після преторського втручання Гай надав численні свідчення того, що цей плащ належав йому, але був украдений. Володілець плаща також представив свідчення того, що він півроку тому купив цей плащ у торговця на ринку. *Що вирішить претор?*

Тема 4. Зобов'язання. Контракти

Методичні вказівки

Вивчення цієї теми варто почати з визначення того, що таке зобов'язання – obligatio. Це поняття виробилося поступово. За змістом ряду місць інституцій і дігест під зобов'язанням римські юристи розуміли такий правовий зв'язок між двома особами – кредитором і боржником, з огляду на який кредитор має право вимагати, а боржник (дебітор) зобов'язаний що-небудь дати, зробити або надати кредиторowi. Право кредитора і відповідний йому обов'язок боржника становлять зміст зобов'язання. Спочатку за «Законами XII таблиць» «правовий зв'язок» доповнювався «фізичним». Боржник ніс особисту відповідальність, тобто стягнення боргу зверталось на його особистість. З урахуванням соціально-економічних умов Римської держави варто усвідомити, як змінювалось зобов'язальне право. Ці зміни потрібно пов'язати з розвитком натурального господарства, яке змінювалось

поступово на мінове господарство, що зумовило виникнення нових договорів, які укладали без формальностей (раніше переважала така формальна угода, як стародавня позика – *пехит*

і які зумовлювали пом'якшення відповідальності боржника (перехід від особистої відповідальності до майнової).

З урахуванням того, що зобов'язання пов'язувало кредитора з певною особою, потрібно визначити розбіжність між правами речовими і зобов'язальними. Римські юристи, хоча й помічали цю розбіжність, чітко її не сформулювали. Вони розрізняли позови речові та позови особисті; останні подавали проти боржника. На цьому ґрунтувалося розмежування між становищем власника речі або іншого власника речового права і боржником із зобов'язання. Необхідно пам'ятати, що право речове є абсолютним, оскільки захищається від дій кожного, зобов'язальне ж право – відносним, оскільки порушником його може бути тільки боржник, отже, захищається воно від дій однієї або декількох певних осіб (боржників).

Потрібно також з'ясувати підстави виникнення зобов'язань. Для подальшого успішного вивчення зобов'язального права важливо засвоїти чотиритипну класифікацію підстав виникнення зобов'язань, яку запропонував, як припускають, юрист Гай: 1) з договорів – *ex contractu*; 2) з ніби договорів – *quasi ex contractu*; 3) з делікту – *ex delicto*; 4) з ніби деліктів – *quasi ex delicto*.

При цьому варто розрізняти зобов'язання цивільні й зобов'язання натуральні. В основі цього поділу зобов'язань у класичному римському праві лежав характер правового обов'язку боржника.

Розглядаючи питання про учасників зобов'язальних правовідносин, треба звернути увагу на суто особистий характер зобов'язання з римського права, при цьому варто пояснити причину первісної неприпустимості заміни кредитора або боржника у зобов'язанні іншою особою. Виникнення і розвиток цесії та переведення боргу повинні бути показані як виникнення економічного життя Риму. Проте водночас потрібно наголосити на їхній невідповідності, у тім числі й у юридичних наслідках.

Розглядаючи зобов'язання з декількома кредиторами і боржниками, потрібно усвідомити, в чому суть солідарних і часткових зобов'язань, і коли виникають ті та інші.

Щодо питання про виконання зобов'язання потрібно з'ясувати, з дотриманням яких формальностей зобов'язання виконувалося у стародавні часи і яким вимогам виконання *solutio* мало відповідати у більш пізню епоху, коли формальності відпали. Під час вивчення питання рекомендуємо звернути увагу на такі моменти: хто міг виконати зобов'язання, кому повинне бути адресоване виконання, як потрібно було виконувати зобов'язання, де (в якому місці) і коли (в який термін).

Питання про наслідки невиконання зобов'язання належать до числа складних, тому воно потребує детальніших вказівок. Якщо унаслідок невиконання зобов'язання у боржника виникає обов'язок відшкодувати збитки, то, визначивши види збитків (позитивні втрати й упущена вигода), студент має усвідомити, що відповідальність покладали на боржника за загальним правилом, лише за наявності його провини. У цьому разі необхідно врахувати, що для встановлення провини застосовували зазвичай абстрактний критерій. Відповідальність без вини допускали лише у виняткових випадках (наприклад, відповідальність власників готелів за втрату або ушкодження речей постояльців).

Для розуміння того, як регламентувалася в римському праві відповідальність залежно від форми (ступеня) провини, варто розрізняти:

1) навмисна провина – *dolus* – спричиняла відповідальність безумовну. Боржник не міг її з себе зняти навіть спеціальною попередньою згодою;

2) груба недбалість – *culpa lata* – також завжди призводила до відповідальності;

3) легка недбалість – *culpa levis* – зумовлювала відповідальність боржника тільки в тому випадку, якщо договір було укладено в його інтересах, як це прстежується під час передачі речі боржникові за договором у безплатне користування (позичка), або при обопільних інтересах сторін, наприклад у разі наймання речі;

4) недбалість у певних випадках – *culpa in concrete* – визначала оцінку поведження боржника за допомогою особливого методу: від нього була потрібна така дбайливість та уважність, яку він виявляє у своїх особистих справах; наприклад, учасника товариства в разі невиконання ним зобов'язання за договором товариства.

Оскільки відповідальність ґрунтувалася на принципі провини, а нерідке невиконання зобов'язання могло відбуватися за відсутності провини боржника, то неважко дійти висновку, що римське право не покладало тоді на боржника обов'язку відшкодовувати збиток кредиторів.

Обставину, що зумовлювала невиконання зобов'язання за відсутності провини боржника, називали випадковістю, випадком – *casus*. За казус ніхто не відповідав. Ризик випадкової втрати речі, за загальним правилом, ніс сам власник речі. Виняток із цього правила становив ризик випадкової втрати речі покупцем.

Від випадку потрібно відрізнити непереборну силу – *vis maior*, під якою розуміли випадок (*casus*) виняткової сили. Найчастіше це були стихійні явища природи. За деякими зобов'язаннями боржника звільняла від відповідальності тільки нездоланна сила, за випадок же він відповідав.

Варто також усвідомити, до яких наслідків пизводили прострочення – *mora* – боржника і кредитора.

Останнє питання програми стосується припинення зобов'язання. У цьому питанні необхідно визначити підстави припинення зобов'язальних відносин, відшкодування заподіяного збитку за невиконання або неналежне виконання зобов'язань.

Розглядаючи цю тему, варто також звернути увагу на те, що найважливішою підставою виникнення зобов'язань є договір – *contractus*. Насамперед підлягає з'ясуванню поняття договору (*contractus*) як угоди, з якою пов'язують юридичні наслідки. Обов'язковою ознакою договору є позовний захист (*actio*). У зв'язку з цим розрізняють контракти й пакти; останні – позбавлені позовного захисту (згодом стосовно деяких пактів були зроблені винятки). Потрібно також за-

пам'ятати, що будь-який договір є двосторонньою угодою (купівля-продаж та ін.).

Варто відрізнити договір як угоду двох сторін від односторонньої угоди, тобто одностороннього волевиявлення, наприклад, заповіту.

Загального поняття угоди в римському праві ще не було вироблено, але зазначене розмежування волевиявлень двох сторін та однієї сторони римські юристи здійснювали. Договір, угоду позначали словом *negotium*.

Самі договори поділялися залежно від того, чи встановлювали за ними обов'язок тільки для однієї сторони чи для обох. Якщо обов'язок покладено лише на одну сторону, а інша має тільки право, договір називають одностороннім; якщо кожна зі сторін має обов'язки і права, договір називають двостороннім.

Серед обопільних умов потрібно виділити так звані синалагматичні договори. Ці договори передбачають для сторін два зустрічних рівноцінних зобов'язання, наприклад, у договорі купівлі-продажу – у продавця і покупця.

Ознайомившись з еволюцією договірного права, необхідно звернути увагу на те, як історично вироблялася замкнута система контрактів, що її складали чотири основні види: вербальні, літеральні, реальні і консенсуальні. Серед них угоди «строного права» – *stricti iuri* та угоди, засновані на добрій совісті, – *bonae fidei*. У рамках цієї системи сторонам не надавали можливості створювати будь-які нові типи контрактів. Потрібно усвідомити причини, через які з'явилися безіменні контракти, які були підкріплені позовним захистом, – *contractus innominati*, а на деякі з видів пактів був поширений судовий захист.

Відсутність у пактів позовного захисту характерна для давньореспубліканського права, для періоду з іще порівняно слабким товарообігом. У ті часи договори класифікували як реальні або формальні (стипуляція). У міру розвитку економічних відносин виникла потреба в договорах, які б закріплювали права й обов'язки сторін з огляду на прості угоди. З появою консенсуальних договорів стиралися

поступово розбіжності між контрактами й пактами. Деяким пактам почав надаватися позовний захист (спочатку преторами, потім імператорами). До таких пактів належать: додаткові угоди до укладеного договору – *pacta adiecta*, угоди, що захищалися претором, – *pacta pretori*, і угоди, що захищалися з огляду на розпорядження імператора, – *pacta legitima*. Варто усвідомити, які конкретно пакти були взяті під захист преторським едиктом, а які – імператором.

Розбіжності між «одягненими» пактами і безіменними договорами потрібно вбачати в тому, що останні характеризувалися зустрічним виконанням (були синолагматичними), причому вони набували сили з того моменту, коли одна сторона виконувала угоду (передавала річ у власність або робила послугу іншій стороні), тоді як в «одягнених» пактах були визначені права й обов'язки угодою як такою, причому зустрічність виконання не була для них необхідною.

Варто врахувати, що підставами виникнення зобов'язань були не тільки договори, хоч вони були найважливішими, а й інші юридичні факти. Другу групу за класифікацією зобов'язань, прийняту в Римі, становили зобов'язання «з ніби договорів» – *quasi ex contractu*. Варто мати на увазі, що римські юристи словами «ніби договори» позначали фактичний склад, який, не будучи договором, мав подібність до нього і зумовлював зобов'язальні правовідносини, начебто між сторонами була угода. Найважливішими «ніби договорами» є: 1) ведення чужої справи без доручення – *negotiorum gestio*; 2) одержання чого-небудь – грошей або речей особою, що не є кредитором, тобто без правової підстави (безпідставне збагачення). Необхідно ретельно розглянути зобов'язання, які виникають з цих юридичних фактів.

При цьому потрібно засвоїти, як називають сторони у зобов'язанні, що виникає з ведення чужої справи без доручення і з безпідставного збагачення; хто з них виявляється кредитором і хто боржником; які їхні права та обов'язки.

Далі треба звернути увагу на основні види зобов'язань з безпідставного збагачення і на відповідні позови. Для кращого вивчення зобов'язання з безпідставного збагачення варто усвідомити його ознаки: а) воно виникає, коли одна особа одержує (здобуває) майно

за рахунок іншої; і б) це одержання (придбання) не має юридичної підстави, тобто не спирається на закон або договір і з погляду права нічим не може бути виправдане.

Під час вивчення зобов'язань із приватних деліктів і зобов'язання з «ніби деліктів» треба мати на увазі, що зобов'язання з деліктів – *obligationes ex delicto* у римському праві поділялися на два види правопорушень (деліктів): правопорушення публічні – *delicta publica* або *crimen publica*, тобто карні злочини, і правопорушення частки – *delicta private*. У першому випадку вони стосувалися інтересів держави, у другому – інтересів приватних осіб, а тому їх розглядали лише за скаргою потерпілого. На його користь надходили стягнення із заподіювача шкоди – делінквента – суми, в тім числі й штрафи.

Варто також враховувати, що римське право не знало загально-го правила, відповідно до якого кожен, хто вчинив правопорушення, яке заподіяло майнову шкоду, повинен відповідати. Заподіювач шкоди відповідав лише у випадках, встановлених законом, або едиктом, коли подавали певний позов. Якщо позов не передбачався, то не було й делікту.

Необхідно простежити, як відповідальність за шкоду розвивалася від кровної помсти до системи композицій, тобто встановлених штрафів, а від них – до зобов'язання з правопорушення.

У розвитку інституту зобов'язань із приватних деліктів велику роль відігравала преторська правотворчість. Претори не тільки вдосконалювали систему цивільних деліктів, а й уводили нові делікти, тобто визначали ті правопорушення, за які заподіювач шкоди мав нести відповідальність. Саме претори заміняли особисту відповідальність і таліон штрафами. До преторських нововведень у праві належало також розширення поняття особистої образи. Обумовлювали не тільки тілесну недоторканність суб'єкта права, але і його честь та гідність (зрозуміло, на рабів це не поширювалося). Претори визнали деліктами також дії, спрямовані в обхід прав кредиторів, пов'язані з насильством та обманом у цивільно-правових відносинах.

Треба вміти виявляти розбіжності між договірним і деліктним зобов'язанням не тільки за підставою виникнення, а й за характером відповідальності.

До завдання вивчення цієї теми належить також ознайомлення з найважливішими видами деліктів. Це особиста образа – іпсігіа, крадіжка – *furtum*, неправомірне знищення або ушкодження чужого майна та ін.

Зобов'язання з «ніби деліктів» – *quasi ex delicto*, що становлять четверту групу зобов'язань, виникають з недозволених дій, але останні не підпадають під перелік приватних деліктів, що спричинювали зобов'язання, включені до третьої групи. Звідси ці недозволені дії дістали назву «квазіделіктів». Вони призводили, подібно до деліктів, грошову відповідальність у випадках, передбачених правом. Перелік квазіделіктів міститься в інституціях Юстиніана.

Запитання до теми

1. Поняття зобов'язання. Зміст зобов'язальних правовідносин.
2. Поняття та класифікація контрактів.
3. Контракти вербальні та літеральні.
4. Контракти реальні та консенсуальні
5. Укладання та припинення контрактів.
6. Загальна характеристика позадоговірних зобов'язань.
7. Поняття й види квазіконтрактів.
8. Поняття й види квазіделіктів.

Контрольні завдання

1. Амулій Лоренці надав у найм Ветурію Терму земельну ділянку для випасу худоби. Як виявилось, на наданій ділянці росли шкідливі рослини, внаслідок чого вся худоба, що належала Ветурію Терму, загинула. Ветурій Терм звернувся до Амулія Лоренці з вимогою відшкодувати збитки, спричинені загибеллю худоби. Амулій Лоренці відмовився відшкодувати збитки, оскільки він не знав про шкідливі рослини, і зажадав від Ветурія Терма найомну плату. *Як розв'язати спір?*

2. Колатін Торквіній передав Камілу Квінцію на збереження 50 мішків зерна. Мішки поклали в комору, що належала Камілу. Внаслідок недбалості Каміла пошкоджений дах комори не був відремонтований до настання сезону дощів. Унаслідок цього все зерно, що

лежало в коморі, в тім числі й зерно самого Каміла, було зіпсоване. Торквіній звернувся до Каміла з позовом про стягнення вартості втраченого зерна. *Чи підлягає позов задоволенню?*

3. Марко Фаустул 10-ти років тренувався у стрілянні з лука і вбив коня, який належав Красу Клавдієві. Крас Клавдій зажадав відшкодувати йому вартість коня – 30 сестерціїв. Опікун Марка Фаустула заперечував обов'язок Марка відшкодувати шкоду, оскільки: по-перше, ціна в 30 сестерціїв була занадто високою. Зараз кінь коштує 25 сестерціїв. А вбитий кінь взагалі був куплений 4 роки тому (зі слів самого хазяїна) і коштував тоді 20 сестерціїв; по-друге, Марко Фаустул є неповнолітнім і не міг передбачити наслідків своїх дій, а тому не несе відповідальності. Чи повинна бути відшкодована вартість коня, а якщо так, то в якому розмірі?

4. З якої причини угода, що виникла внаслідок оман, є недійсною:

- а) угода виявилася явно збитковою;
- б) угода суперечить добрій совісті та справедливості; в) немає волі сторони на виконання угоди.

5. Тіцій придбав річ у володільця-невласника, здогадуючись про це з деяких прикмет. Але він сподівався на те, що набувальна давність зробить його власником раніше, ніж несумлінність продавця буде виявлена. *Чи обґрунтовані його надії?*

6. Цесія могла бути двох видів – активною і пасивною. Якому з її видів і чому відповідає випадок: а) боржник з волі кредитора обіцяє виконання третій особі; б) кредитор на прохання боржника погоджується прийняти виконання від третьої особи?

7. Квінт Енній передав Гнею Невію на зберігання грошову суму, яку той поклав у скриньку разом зі своїми грішми. Цю скриньку у Невія було вкрадено. *Чи зобов'язаний Невій повернути Еннії гроші?*

8. Попей Сабін передав Клавдієві Клавдіану в безплатне користування коня для вивозу врожаю строком на три місяці. Через місяць кінь здох від старості. Сабін зажадав компенсації за померлу тварину, а Клавдій пред'явив зустрічну претензію про компенсацію збитку за незібраний вчасно через загибель коня врожай. *Чи правомірні претензії сторін одна до одної?*

9. Домовласник уклав договір про продаж належного йому на праві суперфіцію будинку іншій особі. Уночі будинок згорів. Це трапилося ще до того, як договір був виконаний сторонами. Покупець відмовився виплатити гроші, пославшись на те, що за відсутності об'єкта купівлі-продажу немає й договору. *Чи правомірна ця заява?*

10. Власник маєтку уклав договір про продаж майбутнього врожаю оптовому торговцеві. Він одержав гроші й витратив їх на забезпечення сільськогосподарських робіт. Унаслідок стихійного лиха врожай був знищений. Торговець зажадав повернення сплачених грошей. *Чи правомірна ця вимога?*

11. У період правління імператора Юстиніана на прохання великого хліботоргівця банкір розплатився з підрядником за спорудження будинку для цього купця. Про це він одержав розписку із зобов'язанням торгівця повернути цю суму. Як додатковий пункт угоди було зазначене зобов'язання виплатити максимально можливий за таким кредитом відсоток. Під час платежу виникли розбіжності з приводу процентів. Боржник наполягав на 6% річних, а кредитор – на 8%. *Хто з них мав рацію?*

12. З наданого замовником матеріалу ювелір зробив намисто. Уночі в його будинку сталася сильна пожежа, після гасіння якої виявилось, що у вогні виріб ювеліра повернувся до вихідного стану – злитка металу. Замовник відмовився оплатити роботу й зажадав повернути йому метал. *Чи правомірна ця вимога?*

13. Римський громадянин Гай, що жив при імператорі Костянтині, уклав договір із Сеєм про продаж йому коня. Після одержання Гаєм покупної ціни, але ще до моменту традиції коня, Тіт його ненавмисне понівечив. *Чи міг Сей подати проти Тіта позов на підставі закону Аквілія?*

14. Чи буде дійсним правочин з передачі речі в разі, коли відчужувач вважав, що він дає річ у борг, а отримувач думав, що він одержує річ у подарунок?

Тема 5. Спадкування за римським приватним правом

Методичні вказівки

Починаючи вивчати цю тему, насамперед варто визначити для себе той зв'язок, що існує між спадкуванням і власністю.

Під час розгляду цієї теми треба визначити такі поняття: «спадкування», «спадкодавець», «спадкоємець», «спадкове майно», «універсальне і сингулярне спадкування». Без засвоєння цих понять буде важко вникнути у зміст питань спадкового права.

Крім того, з'ясувати і простежити у спадковому праві Риму, як розкладання патріархальної родини, зумовлене розвитком виробничих відносин, визначило зміну характеру спадкування: поступово витісняється зі спадкового права початок агнатського споріднення і затверджується початок кровного споріднення – когнатського. Згадавши, як разом з цивільною власністю розвивалася преторська власність, легше засвоїти процес поступового розвитку преторського права спадкування. Причини появи преторського спадкування і його суть, так само як і умови, що поступово привели до зближення видів спадкування – цивільного і преторського, – і до їхнього повного злиття визначені в кодифікації Юстиніана. При цьому треба розглянути кожен із двох видів спадкування – за заповітом і за законом.

Важливим питанням цієї теми є визначення кола спадкоємців за законом і за заповітом. Особлива увага повинна бути звернена на такі питання, як поняття заповіту – *testamentum*, зміст заповіту, умови дійсності заповіту, поняття обов'язкової частки.

Під час розгляду спадкування за законом у його історичному розвитку потрібно наголосити на правилах спадкування за правом Юстиніана, передусім на питаннях про порядок спадкування (черговість спадкування), на понятті права представлення і його відмінностей від спадкової трансмісії, на питаннях необхідного спадкування дружини – «бідної вдови», а також збільшення часток.

Варто звернути увагу на той факт, коли спадщину вважають виморочною і якими є наслідки цього факту. Виморочну спадщину не

можна змішувати зі «спадщиною лежачою». У момент смерті спадкодавця залишається спадщина, але до її прийняття вона нікому не належить. Таку спадщину називають «спадщиною лежачою» – *hereditas iacens*. Далі повинні бути з'ясовані форми вступу спадкоємців у спадщину (прийняття спадщини) і наслідку придбання спадщини. Зокрема, потрібно з'ясувати, чи відповідав спадкоємець за борги спадкодавця, в якому розмірі, за яких умов (відмінність необмеженої відповідальності спадкоємця від обмеженої). У цій темі також розглянуто окремо від заповіту особливі заповідальні розпорядження – легати й фідейкоміси. Потрібно засвоїти загальні поняття того й іншого.

Також треба ознайомитися зі способами захисту прав спадкоємців від порушення їх третьою особою, зазначивши для себе в цьому випадку подібність до віндикаційного позову.

Запитання до теми

1. Поняття спадкування.
2. Спадкування за заповітом.
3. Спадкування за відсутності заповіту.
4. Необхідне спадкування.
5. Прийняття спадщини.
6. Легати й фідейкоміси.

Контрольні завдання

1. У спадкодавця, який не залишив заповіту, не виявилось законних спадкоємців, але на спадщину почали претендувати далекий родич померлого та його емансипований син. *Кому надасть перевагу претор? Дайте відповідь.*

2. Хтось призначив раба своїм спадкоємцем. *Чи може раб відмовитися? чи можна зробити раба спадкоємцем без попереднього відпущення його на волю?*

3. У яких випадках кількість свідків, що посвідчують заповіти, треба було збільшувати, а в яких – дозволялося зменшувати:

- а) у разі заповіту сліпого, глухого, німого;
- б) під час епідемії;

в) коли спадкодавець призначає спадкоємцями усіх своїх законних спадкоємців, але не в рівних частках?

4. Помираючи, Гортензій зазначив у тестаменті: «Нехай спадкоємцем буде мій син, що має народитися від моєї вагітної дружини. Якщо ж раптом він, коли стане правоздатним, відмовиться від спадку, то хай спадкоємцем буде Курій». Після смерті Гортензія його вдова народила мертвого сина. Тоді претензії на спадок пред'явив брат померлого, посилаючись на те, що оскільки спадкоємець не став правоздатним, то тестамент є недійсним, і Курій на спадок претендувати не може. Сторони звернулися до суду. Як вирішити справу?

5. Якийсь римський громадянин був призначений спадкоємцем своїм далеким родичем, котрий помер бездітним. Навівши довідки про спадкодавця, він довідався, що той володів найрозкішнішим маєтком у Кампанії неподалік Неаполя і мав чимало грошей, накопичених завдяки морській торгівлі з Іспанією. Коли заповідач помер, спадкоємець поспішив з'явитися в маєток і став його хазяїном. Потім він з'явився в курію Неаполя, щоб офіційно оформити вступ у спадщину. Виконавши формальності, спадкоємець почав вивчати папери померлого родича і довідався, що незадовго перед цим той втратив кілька торговельних кораблів і був змушений закласти маєток. Строк сплати боргу минав через місяць. Громадянин вирушив до магістратів Неаполя й заявив, що відмовляється від спадщини. Що йому відповіли? Тоді він сказав, що не платитиме за боргами тому, що не знав про їхню наявність. *Як бути кредиторам? Поки тривала справа, громадянин довідався, що його померлому родичеві прийшов лист з Азії, в якому старий друг відмовляв йому велику суму. Чи міг громадянин претендувати на ці гроші?*

6. У заповіті померлого громадянина було сказано, що все його майно в рівних частках залишається всім дітям без винятку. Складність ситуації полягала в тому, що молодший син спадкодавця народився через тиждень після смерті батька, а старший син трагічно загинув за кілька днів до смерті батька, що й підірвало його сили. *Чи будуть у числі спадкоємців фігурувати син, що народився останнім, і двоє малолітніх синів загиблого старшого сина батька?*

7. Син римського сенатора, який жив на околицях Лютеції, по-кохав просту галльську дівчину й вирішив з нею одружитися. Батько був проти такого шлюбу, але син звернувся по допомогу до імператора Олександра Севера та уклав шлюбний союз із коханою. Ображений батько помер від інфаркту, й більшу частину його величезного статку успадкували молоді. Але в нашого героя була молода мачуха, яка у заповіті призначалася опікуном сина, а, крім того, мала від першого шлюбу двох дітей, яким від їхнього вітчима нічого не дісталось. Прагнучи зберегти для них хоча б щось, вона таємно підсипала синові сенатора отруту, і він помер. Однак за кілька днів до цього він встиг залишити заповіт, у якому призначав спадкоємицею свою дружину. Мачуха заперечила заповіт під тим приводом, що синові сенатора було всього 20 років і як *persona minoris* він не міг залишити заповіту. Тому на правах дружини сенатора й опікуна його сина вона зажадала передачі їй управління майном сенатора. Провінційний суддя звернувся за консультацією до імператорської канцелярії. *Якою буде відповідь?*

Тема 6. Захист цивільних прав

Методичні вказівки

Ознайомившись з видами процесу, студент повинен звернути особливу увагу на питання про позови (*actio*), вивчити поняття й види позовів.

Потрібно мати на увазі, що римське приватне право – це система позовів. Ця його особливість пов'язана передусім з тим, що порушене право могло бути захищене, якщо судові магістрати (зазвичай претори) давали стороні (позивачеві) позов проти іншої сторони (відповідача). Користуючись своєю владою, в едиктах претор зазначав, які нові відносини, зумовлені життям, він бере під свій захист (навіть всупереч указівці старого закону). Відповідно до цього претор видавав позивачеві формулу позову. Отже, зробити висновок про те, чи діє та або інша норма, чи захищається те або інше суб'єктивне право можна було тільки на підставі факту надання позовного захисту або відмови

у ньому. Згодом формули позовів у практиці претора типізувалися, тобто для позовів однієї категорії виробляються однакові формули. Таких формул було багато. Звідси й виникає зазначена характеристика приватного права як системи позовів.

Потрібно виявити і знати призначення й розбіжності позовів речових та особистих. Речовий позов – *actio in rem*, особистий позов – *actio in personam*.

Варто запам'ятати, що речовий позов дають для захисту права власності (і деяких інших речових прав) проти будь-якої особи, що порушує це право. За даним позовом відповідатиме той, у кого перебуває чужа річ, або той, хто зазіхає на цю річ. Право власності може бути порушене будь-якою особою, а тому речовий позов призначений захищати право власності від будь-якого його порушника. Такий захист згодом став називатися абсолютним.

Особистий позов служить цілям охорони права особи від порушень з боку строго визначеної особи (осіб). Тому він і дістав назву «особистий». Цей позов застосовують, коли існують зобов'язальні правовідносини. Один і учасників зобов'язальних правовідносин (кредитор) має право подавати позов проти іншого учасника цих правовідносин (боржника), тобто має право вимагати здійснення останнім певної дії. Отже, особистий позов є зобов'язальним позовом. Такий захист почав називатися відносним, оскільки, на відміну від абсолютного, він захищає суб'єкта права від неправомірних дій з

не будь-якої, а заздалегідь відомої особи. Особистий позов можливий тільки стосовно певної особи.

Потрібно знати призначення штрафних позовів і кондикцій. Серед особливих засобів преторського захисту повинні бути зазначені: введення у володіння, інтердикт (заборона) і *restitutio in integrum* (реституція), тобто відновлення в первісному стані.

Розглядаючи поняття позовної давності як терміна, по закінченні якого втрачається право на пред'явлення позову, варто звернути увагу на такі питання: з якого моменту починається термін позовної давності, коли вплив позовної давності припиняється і коли переривається, якими є наслідки призупинення й перерви.

Запитання до теми

1. Концепція захисту цивільних прав за римським правом.
2. Самозахист прав.
3. Преторські інтердикти.
4. Поняття й види позовів.
5. Строки та позовна давність.
6. Легісакційний процес.
7. Формулярний процес.
8. Формула та її складові частини.
9. Екстраординарний процес.

Контрольні завдання

1. Імператор Марк Аврелій заборонив позивачам примушувати відповідачів з'являтися до суду під час збирання врожаю. Один пре-зид провінції розпорядився про виклик сторін до суду з приводу пра-ва власності на щойно зібраний виноград, а коли вони не з'явилися, виніс рішення на користь позивача. *Чи правильно він учинив? Чи були в нього підстави порушити розпорядження принцепса? Чи правильно вчинили сторони, коли не з'явилися на вимогу презида?*

2. У діалозі Цицерона «Про оратора» наведено випадок, коли адвокат позивача наполегливо намагався дозволу претора на занадто високу суму позову, а адвокат відповідача – навпаки, намагався зани-зити суму позовних вимог. Цицерон назвав дії обох сторін як безгра-мотні. *Чому?*

3. Один громадянин вимагає від сусіда, аби той негайно про-гнав своїх свійських тварин з його поля, а сусід вимагає, аби грома-дянин полагодив його паркан. *Чи можуть вони вимагати у претора інтердикти чи позови? Якщо так, то які?*

Тема 7. Рецепція римського приватного права

Методичні вказівки

Під час розгляду цієї теми варто врахувати, що в умовах розвит-ку державотворчих процесів зростає роль досліджень норм римсько-

го приватного права, особливо тих його аспектів, що безпосередньо пов'язані з проблемами сьогоdnішнього дня. При цьому важливе значення сьогodні набувають дослідження з рецепції римського права.

Рецепцію (від лат. *receptio* – прийняття) розглядали стосовно становища римського права у феодальному й буржуазному світі, її роз'яснюють як відновлення дії, запозичення, переробку, засвоєння. Рецепція не означала сприйняття класової визначеності рабовласницького права. Вона полягала в переробці та засвоєнні лише того нормативного та ідейно-теоретичного змісту, що було вторинним, похідним і порівняно самостійним стосовно конкретної сутності права, а тому могло передаватися різним його типам. Історично перші кроки рецепції – вивчення римського права, її основний зміст – використання минулого досвіду у створенні нового права.

Варто також звернути увагу на те, що рецепція римського приватного права може бути визначена як відродження, сприйняття духу, головних принципів, положень та окремих норм на новому етапі розвитку цивілізацій. Для визначення можливого впливу рецепції римського права на розвиток національної правової системи передусім треба визначити, в яких формах можливий цей вплив і як римське право застосовується на сучасному етапі.

При цьому варто звернути увагу на класифікацію форм рецепції права. На практиці рецепція, зазвичай, відбувається не в одній якійсь формі, а є наслідком їхньої сукупності та взаємодії.

Під час вивчення цього питання студентам варто звернути увагу на те, що рецепцію римського приватного права розрізняють не тільки за формою, а й вона може бути різних видів.

Оскільки рецепція не обов'язково є результатом безпосереднього контакту цивілізацій у часі, то залежно від характеру контакту цивілізацій варто розрізняти рецепцію пряму й опосередковану (похідну).

Для розгляду питання про рецепцію римського права, про вплив римського права на розвиток правових систем сучасності необхідно передусім простежити, як і в якому вигляді римське право проникає в окремі країни, збагачуючи їхню правову систему, визначаючи по-

дальший розвиток національного законодавства і права. При цьому можна виокремити й простежити основні етапи розвитку рецепції римського приватного права.

Варто зробити ще одне зауваження: розуміння етапу розвитку римського права та його рецепції мають різний зміст. Якщо в історії римського права «етап» виражає рух цілісної правової системи, то стосовно рецепції він – лише певний рубіж в освоєнні досвіду римського права.

Починаючи вивчати питання про особливості візантійського типу рецепції, студентам варто звернути увагу на те, що після поділу Римської імперії (395) на Західну та Східну починає своє формування самостійна візантійська цивілізація. Особливості цієї цивілізації стають все виразнішими, коли в 476 р. Західна Римська імперія припинила своє існування. Хоча Візантія ще тривалий час зберігала найменування «Східна Римська імперія», однак можна стверджувати, що не поділ Римської імперії на Східну і Західну був чинником відокремлення культур, а навпаки, – формування особливої Східно-європейської культури зумовило поділ єдиної Римської імперії на дві частини, які стали підґрунтям самостійних цивілізацій, які визначили характер і сутність життя Європи майже на два тисячоліття.

При цьому варто звернути увагу на становлення власне візантійського права, тобто «право Юстиніана». Саме в процесі організованої цим імператором систематизації римського права та наступного його доопрацювання відбувалося переосмислення та докорінні зміни в праві, що існувало раніше. Зокрема, найпомітнішими були зміни в сімейному та спадковому праві, де з'явилася низка змін, які знаменували собою право нового типу. Хронологічні межі цього етапу можуть бути визначені рамками VI ст. Водночас, враховуючи принциповий характер змін у праві, що стався під час кодифікації Юстиніана та наступних тридцяти років його правління, можна визначити відрізок часу навіть конкретніше – це правління імператора Юстиніана, тобто 527–565 р.

Потрібно виявити і знати передумови систематизації Юстиніана. Насамперед звернути увагу на чинники внутрішньої політики ім-

ператора Юстиніана, зокрема: проведення адміністративних реформ; здійснення економічних заходів, спрямованих на збільшення товарообігу та поживлення виробництва; обмеження земельної власності; ліквідація останніх республіканських інституцій і посилення одноособової влади імператора в авторитарній державі, що спиралась на великий централізований апарат управління. Окремі законодавчі акти імператора спрямовуються проти великих землевласників, вплив яких іноді переростає у політичну владу, що суперечить імператорським уявленням відносно призначення державної влади.

Варто звернути увагу на те, що є різні погляди щодо мотивів, якими керувався Юстиніан, звертаючись до кращих зразків римського права.

Зокрема, припускають, що він це робив, намагаючись врятувати рабовласницький спосіб виробництва шляхом створення сильного й жорсткого законодавства, здатного зміцнити підвалини рабовласницької імперії, утримувати в покорі рабів, які часто повставали і розхищували її (О. А. Підопригора). Є думка, згідно з якою він провів систематизацію римського права, маючи на меті створення дисциплінованого й слухняного чиновництва, наведення порядку в судах та надання всій імперії єдиної та стрункої правової основи (І. С. Перетерський); пристосування до умов Візантії положень римського права як найдосконалішої системи права, яка ґрунтується на приватній власності. Також було наголошено, що за допомогою кодифікації Юстиніан мріяв відтворити єдину Римську імперію.

До цього варто додати, що майже всі романісти зазначають про необхідність обробки накопиченого законодавчого матеріалу.

Вивчаючи кодифікацію імператора Юстиніана, варто усвідомити задачі кодифікації, її призначення, а також зміст трьох складових її збірників: 1) Дігест, або Пандектів; 2) Інституцій; 3) Кодексу. Пізніше Кодифікація була доповнена збірником новел. У своїй сукупності вона одержала в епоху Середньовіччя назву *Corpus juris CIVILIS*, тобто Звід законів цивільного права.

У разі вивчення західноєвропейського типу, особливо під час порівняння європейських правових систем, простежується цікавий

феномен, який полягає у зверненні до джерел, до надбань античного права. Ці постійні спроби засвоєння і переосмислення минулого отримали загальну назву «рецепція права» або ж стосовно римського права – «рецепція римського права».

Починаючи розглядати цю тему, варто зазначити, що початок рецепції римського права пов'язаний з життєдіяльністю міст півночі Італії в XI–XII ст. Тут рецепція робить свої перші кроки. Це пояснюють передусім соціально-економічними процесами, які відбувалися на півночі Італії, де частково в кінці XI ст. а потім у XII–XIII ст. простежувався економічний підйом. Мілан став найбільшим центром ремісничого виробництва. Майже одночасно або дещо пізніше з'являються центри ремісничого виробництва у Франції. Тут теж розвиток приватної власності, інтенсивні торгові зв'язки зумовлювали вжиття відповідних правових засобів. Римське ж право вже містило у собі готове юридичне оформлення економічних відносин, що розвивалися. Викладання римського права в перших університетах, пов'язане з економічним і культурним підйомом в окремих міських центрах, на багато років випередило потребу європейських держав в оволодінні правовими засобами регулювання буржуазних відносин, які розвиваються.

Саме в містах рецепція знаходить найсприятливіший для себе ґрунт. Тут в університетах почали вивчати «чисте» римське право, готувати тих юристів, які пізніше пристосовуватимуть його до нових умов.

Рецепції сприяла і феодальна держава. Римська правова концепція була міцно поєднана з ідеєю сильної державної влади, що стоїть над індивідами і соціальними групами. Вже перші німецькі імператори, прагнучи підвищити авторитет своєї влади, почали розвивати теорію її спадкоємності від римських монархів. Державне утворення, що виникло на території Німеччини і Північної Італії, вони повеліли йменувати «Священною римською імперією» (962.). У XII ст. Фрідріх I Барбаросса проголошує римське право «всесвітнім правом».

З XVI ст. визнанням центром вивчення римського права стає Франція. Тут видатну роль у вивченні римського права відіграв Яків

Куяций (1522–1590). Він вивчав чисте римське право, розглядав його у зв'язку з розвитком суспільного життя і культури Стародавнього Риму. Йому, зокрема, належить відновлення знань про твори таких видатних римських юристів, як Папініан, Ульпіан, Павло. Куяций наводить слушну думку про неможливість практичного використання римського права без урахування тих умов, у яких воно виникло й розвивалося.

Варто звернути увагу на те, що у Німеччині роль юристів у справі рецепції багато в чому визначалася тим фактом, що поширення освіти і знання римського права підірвало значення суду шефенів. Окремі юристи створювали правові збірки, що містили в більш-менш систематизованому вигляді чинні норми місцевого і римського права. Такою збіркою було Саксонське дзеркало (XIII ст.). Рецепція римського права ширше охопила сферу цивільного права, у Франції – інститути позики, заповіту, опіки, а також право приватної власності. Римське вчення про власність у феодальній Європі було трансформоване у вчення про «розділену» власність. Визнаючи, що римське право не допускало двох прав власності на ту саму річ, середньовічні юристи все-таки саме за допомогою римсько-правових понять прагнули обґрунтувати співіснування права земельної власності у декількох осіб – сеньйора і васалів.

Особливу увагу треба звернути на те, що в галузі цивільного права найяскравіший прояв рецепції – Французький цивільний кодекс (*Code Civil*) 1804 р.

Кодекс Наполеона, як і римське класичне право, містить чіткі, лаконічні формулювання, написаний звичайною мовою. З Інституцій Юстиніана Кодекс запозичував структуру з її основними підрозділами: особи, речі, позови. Ця інституційна система розташування матеріалу не усувала переплетення норм речового і зобов'язального з нормами сімейного і спадкового права.

У Німеччині рецепція відбувалася у складних умовах критики римського права школою природного права і заперечення його «антинімецьких рис» історичною школою права. Водночас обидві ці школи не становили загрози позиціям римського права. Їхня діяльність

сприяла подальшій модернізації і пристосуванню римського права до специфічних умов нового рівня буржуазного розвитку в Німеччині. Вторична школа виступала з вимогою знищення антинаціональних елементів рецепції. Представники цієї школи стверджували, що право повинне відповідати «духові народу», що воно розвивається самостійно, без зовнішнього втручання, а нав'язування йому чужого, навіть більш довершеного права, – протиприродне.

Крім того, треба запам'ятати, що пізніше рецепція в Німеччині знайшла широке відображення в такій законодавчій пам'ятці, як Німецьке цивільне уложення (*Bürgerliches Gesetzbuch*) 1900 р. Його підґрунтя становило те німецьке право, яке вже асимілювало досягнення римської правової форми. При цьому бажання «усунути римське право під час створення кодексу означало б створити німецький кодекс без німецького права».

Треба усвідомити, що вплив римського права позначився на структурі Німецького цивільного уложення. Воно побудоване за так званою пандектною системою, яка порівняно з інституційною передбачає ділення права на галузі (речове, зобов'язальне, сімейне, спадкове).

Отже, рецепція виражала спадкоємність у поступальній ході права. Пояснення рецепції в рамках спадкоємності було б спрощенням. У рецепції помітні явища повторюваності. Кожен наступний тип права є якісно вищим ступенем правового розвитку. Проте й на вищих рівнях нових типів права вони знову проходять етапи початкового і наступних за ними станів. Римське право як одне з найбільших досягнень минулого потребує його розуміння не в окремих проявах і різноманітті фактів, але як ціле – на початкових етапах, в найбільших складових (етапах розвитку), в його зв'язках зі світовим історичним процесом.

Під час розгляду питання рецепції римського права в Україні наголосимо, що значення римського права набуває не тільки теоретичного, а й практичного інтересу. Для системи приватного права України характерною особливістю є наявність «подвійного накладення» римсько-правових ідей – за допомогою староруського права, яке сформувалося під частковим впливом греко-римського права.

Відносини південних слов'ян з греками почалися з давніх часів і довго продовжувалися; природно, передбачався взаємний вплив одного народу на інший. Визначаючи історичні сліди римського права в стародавньому руському законодавстві, необхідно згадати декілька русько-візантійських договорів, що мали на меті поновлення та регламентацію порушеної війною 860 р. русько-візантійської торгівлі.

Римсько-грецьке право, визнане на Сході у вигляді Номоканона, переливається в життя слов'ян і попервах діє непомітно, в області розуму й серця, а потім, ніби не вмістившись у цих тісних межах, виявляється в письменах, у законодавстві. З XI ст. починається вже рішучий, письмовий вплив східного Номоканона на юридичні вірування слов'янського народу.

З XIII ст. в Україні виникає особливий рух писемності взагалі, і особливо писемності номоканонічної. Рукописи переходили з рук в руки, здебільшого з прізвищем Аристена. Якщо проаналізувати зміст їх, то впізнаємо в них Номоканон Фотія, Прохірон Василя Македонського і Еклогу Лева Філософа, отже римське право. При цьому також запроваджується і власне національне законодавство, як-от: Церковний Статут Св. Володимира, Руська Правда, ухвали деяких Соборів (напр., Володимирського й ін.).

Вплив візантійських правових ідей був особливо помітним у галузі шлюбно-сімейного та спадкового права, яким надавали пріоритет, що знайшло відображення, зокрема, у визначенні порядку норм: шлюбні стосунки, опіка, заповіти, спадкування за законом, договори, земельні справи.

Вплив римського приватного права простежується також у регулюванні відносин стосовно речей. У відповідних розділах розмежовувалися володіння, право власності та сервітути. Різним був правовий режим рухомості й нерухомості, чітко визначалися первісні та похідні способи набуття права власності. Захищалося право власності за допомогою позову про витребування речей, яке фактично було тотожним віндикаційному позову. Передбачався також посесійний захист.

Подібність до римсько-правових рішень помітна була і у положеннях зобов'язального права: в самому трактуванні зобов'язань,

їхній системі, підставах виникнення тощо. Зокрема, передбачалася можливість виникнення зобов'язань на підставі угод (договорів) та внаслідок правопорушень. При цьому, як і в ранньому римському праві, не було чіткої межі поміж деліктами публічними й приватними, внаслідок чого порушення кримінального судочинства головно залежало від бажання потерпілого або його родичів. Значну увагу було приділено контрактовому праву. Зокрема, досить детально регламентувалось укладення договорів, забезпечення та відповідальність. Передбачені були такі договори, як купівля-продаж, міна, позика, найм речей та роботи, схов, порука та ін.

Якщо спробувати оцінити загальну тенденцію проектів розвитку права України в X–XIX ст., то можна дійти висновку про стійкий вплив римського права – часткову похідну рецепцію у формі запозичення законодавчих рішень.

Рецепція ця була частковою, бо сприймали не всі, а частину ідей та рішень. Вона – похідна (опосередкована), бо сприйняття положень римського права відбувається не безпосередньо з першоджерел, а через інші системи, де ці першоджерела вже інтерпретовано відповідно до місцевих потреб. Втім, повною мірою такі тенденції проявилися вже у радянський період.

Під час оцінки сучасного значення римського права привертає увагу цікавий парадокс: відмова від практичного застосування норм римського права призвела не до зменшення, а, навпаки, до зростання інтересу до нього.

У сучасному цивільному законодавстві можна знайти явні приклади запозичення римського права, на відміну від західноєвропейського законодавства, яке в більшості своїй пронизане концепціями римського права і римською термінологією. Проте під час дослідження можна виявити, що українське право успадкувало не тільки окремі правові принципи, вироблені ще римлянами, а й сприйняло відповідні правові категорії, які були створені римськими юристами і вдосконалювалися впродовж століть або навіть тисячоліть, переходячи з одного історичного типу в інший.

Римське право в XX ст., по суті, є загальновизнаними засадами професійної освіти сучасного європейського юриста. Значення

римського приватного права в умовах трансформації суспільства визначається тим, що це – класична система права з цивілізованого вирішення протиріч ринкової економіки, яка потребує таких цінностей, як свобода договору, свобода вибору, свобода ухвалення рішень і зацікавленість у прибутках. При цьому римське право розуміють не як правові чинні норми, а як принципи, поняття, категорії, юридичні механізми, методи, прийоми, розроблені на основі практики правового регулювання ринкової економіки.

Запитання до теми

1. Поняття, форми та типи рецепції.
2. Систематизація Юстиніана.
3. Особливості візантійського типу рецепції.
4. Характерні риси західноєвропейського типу рецепції.
5. Загальна характеристика та основні інститути Цивільного кодексу Франції 1804 р. (Кодекс Наполеона).
6. Загальна характеристика та основні інститути Німецького цивільного кодексу 1896 р.
7. Англосаксонський тип рецепції, його особливості.
8. Рецепція римського права в цивільному праві Російської імперії.
9. Вплив римського права на цивільне законодавство УРСР.
10. Рецепція римського приватного права в сучасному українському праві.

ЗАВДАННЯ ДЛЯ САМОСТІЙНОЇ РОБОТИ

Тема 1. Історія розвитку римської держави та права

Запитання до теми

1. Мета вивчення римського права.
2. Державні інститути Стародавнього Риму.
3. Формування правосвідомості.
4. Культура. Вплив грецької культури.
5. Релігія.

Контрольні завдання

1. Що вкладають у поняття «етруська прелюдія»? *Чи можна вважати цей період початком створення Римського цивільного права?*

2. Форми позитивного права. Роль плебісцитів і постанов сенату у створенні права. *Роль судового прецеденту в римському праві.*

3. Діючи на прохання свого друга, якийсь молодий римлянин допоміг синові друга розбагатіти на торгівлі нерухомістю та значно збільшити надане батьком майно. Однак ані батько, ані син не побажали надати винагороду за це своєму помічнику. Тоді той подав позов «з ведення справ» до свого колишнього напарника й зажадав від нього гонорар у розмірі 100 000 сестерціїв. Однак той заявив, що майно, надане йому батьком (пекулій), становить тільки 10 000 сестерціїв. Решта грошей він завбачливо перевів у майно батька. *Чи може позивач одержати необхідне? Проти кого він подав позов? Один з юристів, до якого він звернувся, порадив йому подати позов «з пекулія» і одержати хоча б 10 000. Інший юрист порекомендував позов проти майна батька зі стягненням всієї суми. Який зі шляхів обрати позивачеві? Який з них реальний?*

4. У римського громадянина Тіберія було три онуки. Один народився від сина, що живе разом з батьком, інший – у родині еманси-пованого сина, а третього народила дочка, яка перебувала в «правильному» шлюбі. *Який з онуків перебував під владою свого діда?*

5. Коли батько сімейства потрапляв до полону, його син ставав повновладним, але повернення батька з полону все повертало до попереднього стану. *Якщо ж батько помирав у полоні та це ставало відомим, то з якого моменту син вважався повновладним – з моменту полону батька чи з моменту його смерті в полоні?*

Тема 2. Джерела римського права

Запитання до теми

1. Поняття джерел римського права та сучасного права України.
2. Види джерел римського цивільного права (джерела виникнення та змісту, пізнання та правоутворення).
3. Кодифікація Юстиніана (кодекс, дігести, інституції, новели). *Corpus iuris civilis*. Діяльність юристів. Конституції імператорів.

Контрольні завдання

Пояснити дефініції:

1. *Lex citius tolerare vult privatum damnum quam publicum malum* – Закон скоріше допустить втрату для приватної особи, ніж суспільне зло.
2. *Lex dilatores semper exhorref* – Закон завжди відчуває відразу до зволікань.
3. *Non jus ex regula, sed regula ex jure* – не Закон впливає із правила, а правило із Закону.
4. *Salus populi (reipublicae) suprema lex est (est suprema lex)* – благо народу (держави) – вищий Закон.
5. *Iustitia est obtemperatio scriptis legibus* – справедливість – це підкорення писаним законам.

Тема 3. Особи в римському приватному праві

Запитання до теми

1. Правове становище особи в докласичному римському праві.
2. Залучення рабів до участі в цивільному обігу (квазіправоздатність рабів).
3. Поняття особи та суб'єкта права.
4. Правосуб'єктність у Римі. Поняття правоздатності.
5. Поняття дієздатності. Обмежена дієздатність та частково дієздатні особи.
6. Правове положення окремих верств населення Риму.

Контрольні завдання

1. Сей, передаючи Гаю будинок на виконання договору купівлі-продажу, наказав зняти дороге мармурове оздоблення підлог, мотивуючи це тим, що під час укладення договору йшлося про продаж будинку, а про оздоблення нічого не говорилося. *Чи правомірні дії Сея?*

2. Гай знайшов на вулиці золотий ланцюжок і взяв його собі. Через півтора року проти нього був пред'явлений віндикаційний позов Сеєм, який загубив цей ланцюжок. *Що вирішить суд?*

3. Гай купив у Сіяючи будинок. Через рік він виявив замуровану у стіну скриньку з коштовностями. Цей зажадав віддати скринька йому. *Чи правомірна ця вимога?*

4. Колишній раб, відпущений на волю колегією пекарів іспанського міста Кордуби, зайнявся поставками їй зерна з Африки та став заможним. Один із членів колегії попросив у нього в борг грошей і не повернув вчасно. Вільновідпущеник-кредитор подав на свого боржника позов. Проте презид провінції відмовився прийняти його на тій підставі, що він не має права безчестити свого патрона. *Чи правильно вчинив презид?*

5. Велій Постум продав Юлію ділянку з будинком, що був об'єктом суперфіція на користь Квінта Марія. Юлій зажадав від Квінта припинення реалізації останнім суперфіцій, посилаючись на те,

що він не встановлював суперфіцій на користь Квінта, і зважати на нього не має наміру. *Чи правомірна ця заява Юлія?*

6. Власник окупованої землі з'явився раніше ніж сплив строк набувальної давності, але погодився із пропозицією володільця про продаж йому землі. *Чи вправі покупець вимагати зменшення покупної ціни внаслідок зроблених їм поліпшень (осушення, огороження й т.п.)?*

7. На вулиці Гай побачив людину, одягнену в дорогий плащ, украдений у Гая рік тому. Він спробував відібрати плащ у незнайомця. Той звернувся по допомогу до претора. Після преторського втручання Гай надав численні свідчення того, що цей плащ належав йому, але був украдений. Володільць плаща також представив свідчення того, що він півроку тому купив цей плащ у торговця на ринку. *Що вирішить претор?*

Тема 4. Сімейні правовідносини

Запитання до теми

1. Родинні відносини у докласичному римському праві.
2. Особисті та майнові відносини подружжя.
3. Правові відносини між батьками та дітьми.
4. Агнатське та когнатське споріднення.
5. Конкубінат. Майнові відносини подружжя. Заручини. Посаг. Емансипація.

Контрольні завдання

1. Дослідити:
 - а) особливості інститутів заручин (sponsalia) і посагу в класичному шлюбі;
 - б) виникнення конкубінату;
 - в) особливості шлюбного дарування.
2. Розв'язати казуси:
 - 2.1. Неемансипованого тридцятирічного сина було призначено на посаду міського претора. Батько звернувся до сина як до посадової

особи із запитанням: хто з них має підпорядковуватися іншому: чи він синові як кожен громадянин Риму – магістрату, чи син йому як *paterfamilias*? *Дайте мотивоване роз'яснення.*

2.2. Коли батько сімейства потрапляв до полону, його син ставав повновладним, але повернення батька з полону все повертало до попереднього стану. Якщо ж батько помирав у полоні, і це ставало відомим, то з якого моменту сина вважали повновладним – *з моменту полону батька чи з моменту його смерті в полоні?*

Тема 5. Речі у римському приватному праві

1. Запитання до теми
2. Поняття посідання. Головні ознаки посідання.
3. Види посідання.
4. Володіння правом.
5. Виникнення та припинення посідання.
6. Посесійний захист.

Контрольні завдання

1. Після традиції проданої ділянки на ній був знайдений скарб. Продавець заявив свої претензії щодо нього, оскільки він продавав ділянку, але не мав на увазі продати скарб, що там перебував. *Чи правомірна ця претензія?*

2. Після укладення договору купівлі-продажу яблуневого саду, але до моменту традиції, продавець зібрав з нього врожай. У момент традиції покупець зажадав передачі врожаю йому. *Чи правомірні ці претензії, якщо при укладенні угоди це питання не обговорювалося?*

3. У спадкодавця, який не залишив заповіту, не виявилось законних спадкоємців, але на спадщину стали претендувати далекий родич померлого та його емансипований син. *Кому надасть перевагу претор? Дайте відповідь.*

4. Депозитарій висловив намір придбати у власність річ, передану йому на зберігання. Депонент погодився та прийняв гроші. *Чи потребує такий правочин формальної передачі речі?*

Тема 6. Права на чужі речі

1. Поняття та види земельних сервітутів.
2. Особисті сервітути.
3. Виникнення та припинення сервітутів.
4. Захист сервітутів.

Контрольні завдання

1. Син успадкував після смерті батька серед іншого майна і землю на праві володіння. Яким є це придбання – первісним чи похідним? До настання строку набувальної давності зазначеному володінню бракує кілька місяців. *Чи може син бути позбавлений володіння третьою особою? Чи буде для сина-спадкоємця зарахований строк добросовісного володіння батька або його треба починати рахувати спочатку?*

2. Луцій мав право користуватися будинком Тіція за правом habitatio. Він здав в оренду Маркові дві кімнати в цьому будинку. Тіцій зажадав віддати йому гроші, отримані як орендну плату. *Чи є правомірною ця вимога?*

3. Велій Постум продав Юлію ділянку з будинком, що був об'єктом суперфіції на користь Квінта Марія. Юлій зажадав від Квінта припинення реалізації останнім суперфіції, посилаючись на те, що він суперфіції на користь Квінта не встановлював і зважати на нього не має наміру. *Чи правомірна ця заява Юлія?*

Тема 7. Способи придбання речей

1. Позадовірні зобов'язання.
2. Поняття квазіконтрактів та їхні види.
3. Ведення справ без доручення.
4. Безпідставне збагачення.
5. Делікти.
6. Квазіделікти.

Контрольні завдання

1. Римський громадянин уклав договір продажу свого маєтку, але, не встигнувши одержати за нього гроші, пішов на війну та потра-

пив у полон. *Чи може одержати гроші, що належать йому за цим договором, його син, який жив разом з батьком? Його дружина?*

2. Цицерон був вигнаний з Риму за вбивство за його наказом прихильників Катіліни, а на його майно були призначені торги з аукціону. Його погодилися прийняти громади Кілікії, де він у свій час непогано управляв як намісник римського народу. *Чи міг він, перебуваючи у вигнанні, викупити свої власні маєтки? Чи міг він повернути свої маєтки, повернувшись із вигнання?*

3. Ставши імператором, Марк Ульпій Траян надав декільком містам своєї рідної Іспанії латинське громадянство. *Чи зможе хто-небудь із жителів цих міст претендувати на титул римського імператора, як і Траяну? Чи могли вони придбати в Римі будинок? Землю?*

4. Колишній раб, відпущений на волю колегією пекарів іспанського міста Кордуби, зайнявся поставками їй зерна з Африки та став заможним. Один зі членів колегії попросив у нього в борг грошей і не повернув вчасно. Вільновідпущеник-кредитор подав до сво – го боржника позов. Проте презид провінції відмовився прийняти його на тій підставі, що він не має права безчестити свого патрона. *Чи правильно вчинив презид?*

Тема 8. Спадкування за римським приватним правом

Запитання до теми

1. Історичний розвиток інституту спадкування.
2. Обов'язкове спадкування.
3. Дарування на випадок смерті.
5. Спадкова трансмісія.

Контрольні завдання

Поясніть дефініцію:

1. *Bona vacancia* – виморочна спадщина
2. *Hereditas facens* – лежача спадщина
3. *Familiam habeto* – нехай візьме господарство

Розв'яжіть казуси:

1. Одна з коханок імператора Коммода була звинувачена в участі у змові проти імператора та засуджена до страти. Перед виконанням вироку з'ясувалося, що вона вагітна, і страта була відкладена до народження дитини. *Який буде статус у народженої нею дитини?*

2. У період правління імператора Антоніна Пія одна римська матрона за жорстоке поводження зі своїми слугами була відправлена у вигнання. Виїхавши в Дакію, вона народила там сина, зачатого від свого чоловіка ще в Римі, і через кілька років померла, так і не одержавши прощення від імператора. Коли її син виріс, він повернувся до Риму з метою вступити у спадкове володіння майном свого батька. *Чи зможе він це зробити?*

3. Якийсь римський громадянин продав себе в рабство для того, щоб на отримані гроші дати синові освіту та допомогти зробити кар'єру. Його задум здійснився: у той час, як він перебував у рабстві, його син зайняв посаду вершника і став заможним. Щоб віддячити батькові, син викупив його та звільнив з рабства. Через кілька років син випадково загинув на полюванні, не залишивши заповіту. Все його майно за законом перейшло до його малолітнього сина, мати якого недолюблювала свого свекра. Турботливий дідусь, змушений подбати про власний добробут, звернувся до магістрату з питанням про встановлення опіки над хлопчиком і запропонував себе як опікуна, мотивуючи це тим, що він – дід і найближчий агнат онука. *Яке рішення прийме магістрат?*

4. Діючи на прохання свого друга, якийсь молодий римлянин допоміг його синові розбагатіти на торгівлі нерухомістю та у багато разів збільшити надане батьком майно. Однак ані батько, ані син не побажали надати винагороду за це своєму помічнику. Тоді той подав позов «з ведення справ» до свого колишнього напарника й зажадав від нього гонорар у розмірі 100 000 сестерціїв. Однак той заявив, що майно, надане йому батьком (пекулий), становить тільки 10 000 сестерціїв. Решта грошей він завбачливо перевів у майно батька. Чи може позивач одержати необхідне? Проти кого він подав позов? Один з юристів, до якого він звернувся, порадив йому подати позов «з пе-

кулія» й одержати хоча б 10 000. Інший юрист порекомендував позов проти майна батька зі стягненням всієї суми. *Який зі шляхів обрати позивачеві? Який з них реальний?*

5. Один молодий римлянин заробляв гроші тим, що розшукував самотніх багатих старців і вмовляв здавати свої будинки, що пустують, у найм заможнім бізнесменам з числа перегринів, які переселялися жити до Риму. Виступаючи посередником, він залишав у себе більшу частину доходів від правочинів з найму. Коли один з його клієнтів вирішив повернути гроші, нажиті на його майні, та подав позов, молодий посередник заявив, що він є підвладним сином і не має власного майна, тому що батько не дав йому пекулія. *Чи могли обманути люди повернути свої гроші? Якщо так, то як і на якій підставі?*

6. Після смерті спадкодавця, який не залишив заповіту, не виявилось законних спадкоємців, і на спадщину почали претендувати троюрідний брат спадкодавця і його емансипований син. *Кому віддасть перевагу претор?*

7. Якийсь літній римлянин призначив спадкоємцем свого емансипованого сина, який давно жив окремо, за умови, що той одружиться й обзаветься дітьми. Коли батько помер, син успадкував його майно, тому що інших дітей у батька не було. Однак він не виконав умови заповіту й не обзавівся родиною. Через це його дядько, брат батька, вимагав передати йому майно померлого, мотивуючи цю вимогу тим, що син: 1) емансипований; 2) не виконав умови заповіту, а він, будучи братом, є агнатом покійного та, маючи дітей, у такий спосіб забезпечить продовження їхнього роду. *Хто виграє у спорі?*

Тема 9. Захист цивільних прав

Запитання до теми

1. Захист та заперечення проти позовів.
2. Особливості самозахисту прав.
3. Колізія прав і конкуренція позовів.
4. Процесуальне представництво.
5. Особливості легісакційного процесу.

Контрольні завдання

1. Требацій, який жив на узбережжі, одного дня знайшов скриню, де були різноманітні товари. Оскільки вказівки на те, чиї це товари, не було, він забрав скриню собі. Через деякий час до нього прийшов раб Муція з листом від останнього і проханням повернути речі. *Кому належать речі, які в бурю було викинуто за борт для полегшення судна?*

2. До юриста звернулися з питанням: «Хто має бути власником речі, якщо на пергаментних паперах Тиція Мевій напише вірш, розповідь, промову?». *Дайте відповідь.*

3. Каледій купив у Марія сад біля ділянки Іавлена. Марій та Іавлен багато років тому на спільні кошти побудували на землі Іавлена колодязь, який згідно з домовленістю призначався винятково для зрошення саду Марія. За це Марій відмовився від стягнення боргу з Іавлена. Зараз Іавлен не бажає, щоб Каледій користувався цим колодязем, як його попередник. Каледій посилався на те, що для саду, який був закладений вже після облаштування колодязя, немає звідки більше поблизу доставити воду. *Як вирішити спір?*

4. Велій є власником двох будинків, побудованих один біля одного. З них він одночасно продає один будинок Петрицію, а другий – Урбану. Ділянка останнього доходить до самої стіни будинку Петриція. Проте Урбан не бажає, щоб вікна (які за місцевими звичаями відкриваються назовні) й надалі виступали у повітряний простір, який йому належить, а також він не згоден, щоб з даху будинку Петриція вода стікала на його ділянку. Але Петрицій посилається на те, що в договорі купівлі-продажу є умова про те, що дім продається «в наявному видимому стані». *Як вирішити спір?*

5. Депозитарій виразив намір придбати у власність річ, передану йому на зберігання. Депонент погодився та прийняв гроші. *Чи потребує такий правочин формальної передачі речі?*

6. Власник будинку, переданого в оренду, зажадав негайного виселення орендаря під тим приводом, що будинок йому потрібний для термінового перевлаштування під торговельну крамницю. Орендар заперечував на тій підставі, що контрактом строк оренди не встановлений, і зажадав собі від претора інтердикт про захист права володіння. *Чи буде його вимога задоволена?*

Тема 10. Загальні положення про рецепцію римського права

Запитання до теми

1. Рецепція римського права. Роль римського права у правових системах феодальних та буржуазних держав.
2. Вплив римського права на кодифікації XIX ст.
3. Значення римського приватного права на сучасному етапі.

Контрольні завдання

1. Порівняйте інститути «Про особи» Кодексу Наполеона та відповідні титули Дігест Юстиніана, що належать до правового становища осіб.
2. Порівняйте інститути Кодексу Наполеона «видозмінення власності» («речові права, що є розчленуваннями права власності») та права на чужі речі римського приватного права.
3. Порівняйте загальні положення спадкового права за Кодексом Наполеона та відповідні положення права Юстиніана.

ТЕМИ РЕФЕРАТІВ

1. Цивільне законодавство доби Республіки.
2. Юридичні факти в римському приватному праві.
3. Захист приватних прав.
4. Представництво в римському праві.
5. Проблема зловживання правом (Шикана).
6. Самозахист цивільних прав.
7. Поняття та види позовів.
8. Строки та позовна давність.
9. Легісакційний процес.
10. Формулярний процес.
11. Формула та її складові частини.
12. Екстраординарний процес.
13. Цивільно-правова відповідальність за римським правом.
14. Фізичні особи як суб'єкти приватного права.
15. Опіка та піклування.
16. Юридичні особи в римському приватному праві.
17. Контракти в римському праві.
18. Умови дійсності правочинів у римському приватному праві.
19. Речові права: загальна характеристика.
20. Загальна характеристика права власності.
21. Виникнення права власності.
22. Право приватної власності.
23. Право спільної власності.
24. Посідання (володіння).
25. Поняття й види прав на чужі речі.
26. Поняття й види сервітутів.
27. Емфітевзис.
28. Суперфіцій.
29. Захист права власності.
30. Віндикаційний позов.

31. Поняття та види зобов'язань.
32. Заміна осіб у зобов'язаннях.
33. Виконання контрактів.
34. Забезпечення виконання зобов'язань: загальна характеристика.
35. Роспає як засіб забезпечення договорів.
36. Поручка.
37. Завдаток.
38. Застава та її види.
39. Іпотека.
40. Відповідальність за невиконання контрактів.
41. Вина. Проблема відповідальності без вини.
42. Квaziделікти.
43. Ведення чужих справ без доручення.
44. Безпідставне збагачення.
45. Приватні делікти.
46. Спадкування: поняття та види.
47. Спадкування за тестаментом.
48. Спадкування за відсутності тестаменту.
49. Необхідне спадкування.
50. Заповідальні відкази (легати).
51. Договори на випадок смерті.
52. Римський шлюб.
53. Конкубінат і контуберніум.
54. Українська та російська романістика.
55. Європейська романістика.
56. Рецепція римського приватного права.
57. Римське приватне право і цивільне право України.

ЗАПИТАННЯ, ВИНЕСЕНІ НА ІСПИТ

1. Мета вивчення римського права.
2. Джерела вивчення римського права.
3. Періодизація розвитку Римської держави і права.
4. Характеристика політичного, суспільного та економічного розвитку Стародавнього Риму.
5. Державні інститути Стародавнього Риму.
6. Загальна характеристика докласичного римського права (період Республіки).
7. *Jus civile*. Закони XII таблиць (Кодифікації).
8. *Jus gentium*.
9. *Jus praetorium*.
10. Джерела (форми правотворення) наприкінці існування Республіки.
11. Юриспруденція періоду Республіки.
12. Правове становище особи в докласичному римському праві.
13. Родинні відносини в докласичному римському праві.
14. Речові права в докласичному римському праві.
15. Делікти в докласичному римському праві.
16. Контракти в докласичному римському праві.
17. Спадкування в докласичному римському праві.
18. Судочинство в докласичному римському праві.
19. Поділ права на приватне та публічне.
20. Юриспруденція класичного періоду.
21. Засади римського приватного права.
22. Джерела римського приватного права.
23. Кодифікації римського приватного права.
24. Правоздатність та дієздатність фізичних осіб за римським приватним правом.
25. Правове становище римських громадян (квіритів)

26. Правове становище латинів.
27. Правове становище перегринів.
28. Правове становище лібертинів.
29. Колонат і правове становище колонів.
30. Залучення рабів до участі у цивільному обігу (квазіправоздатність рабів).
31. Сімейні відносини за римським приватним правом.
32. Шлюб та його види.
33. Конкубінат і контуберніум.
34. Правові відносини подружжя.
35. Правові відносини між батьками та дітьми.
36. Батьківська влада. Усиновлення й узаконення.
37. Опіка та піклування.
38. Поняття юридичної особи.
39. Правоздатність юридичної особи та її реалізація.
40. Види юридичних осіб.
41. Виникнення та припинення юридичних осіб.
42. Поняття речей. Види речей за римським приватним правом.
43. Сутність поділу позовів на *actio in rem* та *actio in personam* (розмежування речових та зобов'язальних прав).
44. Види речових прав.
45. Поняття посідання.
46. Види посідання.
47. Виникнення та припинення посідання.
48. Посесійний захист.
49. Поняття і зміст права власності.
50. Власність індивідуальна та спільна.
51. Власність державна та приватна.
52. Виникнення та припинення права власності.
53. Захист права власності.
54. Поняття, сутність і види прав на чужі речі.
55. Сервітути: поняття й види.
56. Земельні сервітути.
57. Персональні сервітути.

58. Емфітевзис.
59. Суперфіцій.
60. Заставне право.
61. Захист прав на чужі речі.
62. Поняття та види спадкування.
63. Спадкування за заповітом.
64. Спадкування за відсутності заповіту (спадкування за законом).
65. Необхідне спадкування.
66. Прийняття спадку та відмова від спадку.
67. Легати й фідейкоміси.
68. Поняття та види зобов'язань.
69. Поняття та класифікація контрактів.
70. Порядок укладення контрактів.
71. Припинення контрактів.
72. Забезпечення виконання контрактів.
73. Виконання контрактів.
74. Відповідальність за невиконання контрактів.
75. Окремі види контрактів: вербальні, літеральні, реальні, консенсуальні, інномінальні.
76. Поняття квазіконтрактів та їх види.
77. Ведення справ без доручення.
78. Безпідставне збагачення.
79. Делікти.
80. Квазіделікти.
81. Концепція захисту цивільних прав за Римським правом.
82. Самозахист прав.
83. Преторські інтердикти.
84. Строки захисту прав.
85. Поняття та види позову.
86. Формулярний процес.
87. Формула та її складові частини.
88. Екстраординарний процес.
89. Поняття рецепції римського права.
90. Форми рецепції.

91. Види рецепції.
92. Типи рецепції римського права.
93. Передумови рецепції римського права у Візантійській імперії.
94. Систематизація Юстиніана.
95. Дігести та Інституції: загальна характеристика.
96. Базиліки як друга спроба рецепції римського права.
97. Рецепції римського права у «післявізантійський» період.
98. Континентальний та англосаксонський типи рецепції.
99. Рецепція римського права у Середньовічній Європі.
100. Вплив римського права на кодифікації XIX ст.
101. Рецепція римського права у сучасній Європі.
104. Римське право і цивілістика незалежної України.
105. Римське право в Україні XXI ст. (III тисячоліття).

СЛОВНИК ОСНОВНИХ ТЕРМІНІВ

actio – позов

actio in rem – речовий позов

action in personam – особистий позов

aequitas – справедливість

agere – керівництво процесуальними діями

antiqua custuma – давній звичай

alibi – відсутність у момент вчинення злочину

accusatio – звинувачення

arrogatio – усиновлення осіб свого права

adoptio – усиновлення осіб чужого права

animus possessiouis – намір вважати дану річ своєю

accessio – прирощення, приєднання речей

actio negatoria – негаторний позов

actio publiciana – публіціанський позов

ager publicus – державна власність на землю у стародавньому Римі

ager populi Romani – провінційна власність

actus – право прогону худоби

aquaeductus – право водопроводу

aquaehaustus – право брати воду

arra – завдаток

arra poenalis – завдаток штрафний

animus donandi – намір обдарувати кого-небудь

actore non probante reus absolvitur – обвинувачений буде виправданий, якщо звинувачення не доведе своїх доказів

consuetudo – звичай

commentarii magistratuum – коментарі магистратів **commentarii**

poutilicum – коментарі священнослужителів **camera** – консультації з питань укладення договорів **contitutionibus**

pricipum – укази імператорів

Corpus juris csvilis – звід цивільних законів

cousortes litis – учасники судового засідання
culpa – вина у формі необережності
caput – суб'єкт права, правоздатність
capitis deminutio – зміни в статусі
civitas – держава
civitas Romana – римська держава, римське громадянство **cousilium** – рада, нарада
cum manu – шлюб з чоловічою владою
cura – піклування
concubinatus – конкубинат (фактичний шлюб)
cognati – кровні родичі
corpus possessionis – фактичне володіння річчю
communio, condominium – спільна власність
cessio – передача, уступка
casus – випадок
compensatio – залік
credere – давати позику, довіряти
creditor – кредитор
contractus – договір
consensus – угода
commodatum – позичка, передача майна в безоплатне тимчасове користування
conductor – наймач
condictio – кондикційний позов
contractus innominate – безіменні контракти
Dominis seutit periculum – власник несе ризик випадкової загибелі речі
dolus – обман, намір
definitio – роз'яснення юридичних понять
delictum – правопорушення
dicere – говорити, стверджувати в процесі
deportatio – найсуворіший вид вигнання
dos – придане
donatio propter nuptias – дарування з боку чоловіка
detentio – тримання

dominium – власність
domus – будинок, житло
dominus – господар, хазяїн
Pominium ex qure Quritum – власність за правом квіритів
dare – дати
delicto – делікт, правопорушення
debere – бути зобов'язаним
debitor – боржник
depositum – схов
Depositum irregulate – договір схову родових речей
Do, ut des – даю тобі, щоб ти дав мені
Delictum privatum – приватний делікт
De facto – фактично
De jure – юридично, по праву
familia – сім'я
fili uxore loco filiae habebatur – дружина сина вважалась дочкою
familia Romana – римська сім'я
fructus – користь, плоди
fructus naturales – природні плоди
facere – зробити **facio, ut des** – роблю тобі, щоб ти мені дав **furtum** – крадіжка
facta concludentia – факти, з яких можна зробити правовий висновок
facsimile – точна копія чого-небудь
jus – право
jus civile – цивільне право
jus proctorium – преторське право
jus gentium – право народів
Jus publicum – публічне право
Jus privatum – приватне право
justitia – правосуддя
jus dicere – проголошувати право (творити суд)
jus publici respondere – офіційні консультації
judicium publicum – публічний суд
judicium privatum – суд в приватних справах
jus conubii – право

jus commercii – право торгувати
jus possidendi – право володіти
jus utendi – право користуватися
Jus abutendi – право розпоряджатися
Jus fruendi – право одержувати прибутки
Jus vindicaundi – право захищати
Lex, leges – закон, закони
Lex respicit, non respicit – закон не має зворотної сили
litis contestatio – засвідчення сифу
libertini – лібертіни
libertas – свобода
legitimatio – узаконення
liber – вільна людина
lucrum cessaus – втрачена вигода
litterae – буква, письмо
litteris bit obligatio – зобов'язання, що виникають письмово **locatio** –
 conductio – договір найму
locator – наймодавець
Lex contractus – договірне право
Legalitas regnorum fundamentum – законність – основа держави
Pater familias – домовладика, глава сімейства
Prior tempore – *potior jure* – перший в часі – сильніший в праві **per**
 legis actiones – діяти законним чином
Praesumptio juris – юридична презумпція
Persona sui juris – особа свого права
persona – особа
persona alieni juris – особа чужого права
persona grata – дипломат
patronus – покровитель, захисник клієнта
plebs – народ
potestas – влада
Pat ria potestas – батьківська влада

РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА

1. Corpus juris civilis. Vol. 2. Codex repetitae praelectionis, ed. Krueger P. –Berolini, 1905.
2. Frezza P. Le garanzie delle obbligazioni, I: Le obbligazioni personali. Padova, 1962; II: Le garanzie reali. – Padova, 1963.
3. Justinijanova Digesta. Preveo dr. Antun Malenica. – Beograd: 1997.– 221 c.
4. Kremer. Kontrakty nienazwane w prawie rzymskim w świetle kasuistyki. – Kraków, 1991.– 95 c.
5. M. Sosniak. «Contractus» prawa rzymskiego. Prace Naukowe Uniwersytetu Slaskiego Nr. 782 Studia juridica Silesiana. T. II. 1986, s. 7–35.
6. Theodosiani libri XVI cum constitutionibus Sirmondianis, ed. Krueger P., Mommsen Th.: Berolini, 1905.
7. Wolodkiewicz W., Zablocka M. Prawo rzymskie. Instytucye. – Warszawa: C.H. Beck, 1996.– 386 c.
8. Zablocky Maria i Jan. Ustawa XII Tablic. Tekst-tłumaczenie-objasnienia. –W.: Liber, 2000.– 81 c.
9. Zimmermann R. The law of obligations: Roman foundations of the civilian tradition. –Cape Town., 1990.– 224 c.
10. Азаревич Д. История Византийского права / Д. Азаревич. – Ярославль: Типогр. Г.В. Фальк. Т. 1, ч. 1.– 1876.– 118 с. Т. 1, ч. II.– 1877.– 351 с.
11. Азаревич Д. Различие между опекой и попечительством по римскому праву / Д. Азаревич. – СПб., 1872.
12. Азаревич Д.И. Значение римского права / Д.И. Азаревич. – Одесса: б.и., б.г.
13. Азаревич Д.И. Из лекций по римскому праву / Д.И. Азаревич. – Вып. 1. – Одесса: 1885.
14. Бабич І.Г. Принцип справедливості – характеристика у римському приватному праві [Електронний ресурс] / І.Г. Бабич // Часопис ци-

- вілістики.– 2017. – Вип. 25. – С. 6–10. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Chac_2017_25_4
15. Бабич І.Г. Принцип справедливості у римському праві та в сучасному зобов'язальному праві України / І.Г. Бабич // Актуальні проблеми держави і права: Зб. наук. пр. – Одеса, 2004. – Вип. 23. – С. 164–167.
 16. Балух В.О. Історія Стародавнього Риму: Курс лекцій / В.О. Балух, В.П. Коцур. – Чернівці, 2005. – 680 с.
 17. Бек В.А. Рецепция римского права в Западной Европе: автореф. дисс. на соискание ученой степени канд. юрид. наук / В.А. Бек. – Львов, 1950. – 16 с.
 18. Бойко І.Й. Вплив римського приватного права на розвиток правового регулювання цивільних відносин в Україні [Електронний ресурс] / І.Й. Бойко // Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. серія юридична. – 2013. – Вип. 2. – С. 87–96. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvlduvs_2013_2_12
 19. Васильєва В.А. Посередництво у римському праві / В.А. Васильєва // Актуальні проблеми держави і права: Зб. наук. пр. – Одеса, 2004. – Вип. 23. – С. 46–49.
 20. Васильченко В.В. Рецепція римського спадкового права в сучасному спадковому праві України: автореф. дис. на здобуття наукового ступеня канд. юрид. наук / В.В. Васильченко. – К., 1997. – 26 с.
 21. Васьковский Е. Договорная неустойка и интерес в римском и современном гражданском праве / Е. Васьковский, М. Я. Пергамент // Журн. м-ва юстиции. – Одесса, 1899. – Сент. – С. 141–156.
 22. Ватрас В.А. Суб'єкти сімейного права у Стародавньому Римі / В.А. Ватрас // Актуальні проблеми держави і права: Зб. наук. пр. – Одеса. – 2004. – Вип. 23. – С. 173–178.
 23. Гайдулін О.О. Історичний і системний способи тлумачення в римському приватному праві: ідейні витоки та застереження щодо рецепції [Електронний ресурс] / О.О. Гайдулін // Правове регу-

- лювання економіки.– 2015.– № 15. – С. 150–157. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/pre_2015_15_15
24. Галкевич С.В. Формування принципів справедливості і добросовісності в римському приватному праві [Електронний ресурс] / С.В. Галкевич // Аналітично-порівняльне правознавство.– 2022.– № 6. – С. 337–342. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/apopr_2022_6_64
 25. Глиняна К.М. Історіографічний огляд літератури з проблеми інституту розлучення за римським приватним правом [Електронний ресурс] / К.М. Глиняна // Актуальні проблеми держави і права.– 2004. – Вип. 22. – С. 547–552. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/apdp_2004_22_103
 26. Глиняна К. М. Вплив римського права на становлення та розвиток сучасного права Європи / К.М. Глиняна // Актуальні проблеми держави і права: Зб. наук. пр. – Одеса, 2004. – Вип. 23. С. 190–195.
 27. Глиняная Е. М. Развод по древнеримскому праву / Е. М. Глиняная // Актуальні проблеми держави і права: Зб. наук. пр. – Одеса, 2002. – Вип. 13. – С. 166–170.
 28. Глиняная Е.В. Понятие о браке у римлян / Е.В. Глиняная // Актуальні проблеми держави і права: Зб. наук. пр. – Одеса, 2002. – Вип. 13. – С. 161–165.
 29. Глиняный В.П. Договор как фактор улучшения положения замужней женщины в древнеримском и древнерусском семейном праве / В.П. Глиняный // Актуальні проблеми держави і права: Зб. наук. пр. – Одеса, 2002. – Вип. 13. – С. 159–161.
 30. Голубева Н. Ю. Институт представительства в римском частном праве / Н.Ю. Голубева // Актуальні проблеми держави і права: Зб. наук. пр. – Одеса, 2002. – Вип. 13. – С. 82–88.
 31. Гонгало Р.Ф. Поняття та характерні риси суперфіцію за римським приватним правом [Електронний ресурс] / Р.Ф. Гонгало // Актуальні проблеми держави і права.– 2010. – Вип. 56. – С. 245–251. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/apdp_2010_56_41

32. Гонгало Р.Ф. Суперфіцій у римському приватному праві та його рецепція у цивільному праві України: дис.на здобуття наукового ступеня канд. юрид. наук. / Р.Ф. Гонгало. – К., 2000.
33. Гончаренко В.О. Договір позички за римським приватним правом [Електронний ресурс] / В.О. Гончаренко // Актуальні проблеми держави і права.– 2005. – Вип. 25. – С. 285–288. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/apdp_2005_25_67
34. Гончаренко В.О. Договір позички за римським приватним правом та його рецепція у сучасному цивільному законодавстві України: дис. на здобуття наукового ступеня канд. юрид. наук / В.О. Гончаренко. – Одеса, 2005.– 200 с.
35. Грант М. Расцвет Римской империи; пер. с англ. / М. Грант. – Х.: Книж. клуб, 2005.– 416 с.
36. Гринько С.Д. Договір як підстава виникнення зобов'язань за римським приватним прав [Електронний ресурс] / С.Д. Гринько // Аналітично-порівняльне правознавство.–2023.–№3. –С.22–26. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/anpropr_2023_3_5
37. Гринько С.Д. Фізичні особи як суб'єкти деліктних зобов'язань за римським приватним правом [Електронний ресурс] / С.Д. Гринько // Університетські наукові записки.– 2015.– № 2. – С. 49–59. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Unzap_2015_2_7
38. Гриценко С.П. Латинська мова й основи римського права: Навч. посіб. / С.П. Гриценко. – К.: Центр навч. л-ри, 2005.– 336 с.
39. Грічук О.І. Проблеми фактичних шлюбних відносин в Україні, сучасна рецепція римського конкубінату в новому сімейному законодавстві / О.І. Грічук // Актуальні проблеми держави і права: Зб. наук. пр. – Одеса, 2004. – Вип. 23. – С. 206–209.
40. Гутьєва В. Інститут емфітевзису в пам'ятках римського приватного права / В. Гутьєва // Актуальні проблеми держави і права: Зб. наук. пр. – Одеса, 2002. – Вип. 13. – С. 127–135.
41. Гутьєва В.В. Емфітевзис у римському праві та його рецепція у праві України: дис. на здобуття наукового ступеня канд. юрид. наук / В.В. Гутьєва. – Львів, 2003.– 198 с.

42. Дадинский Ф. Залог по римскому праву / Ф. Дадинский. – Варшава, 1872. – 487 с.
43. Дамирли М. А. Римская юриспруденция и историческое мышление римских юристов / М. А. Дамирли // Актуальні проблеми держави і права: Зб. наук. пр. – Одеса, 2004. – Вип. 23. – С. 49–56.
44. Достдар Р. М. Рецепція принципів Візантійської Еклоги сучасним сімейним та спадковим законодавством України: дис. на здобуття наукового ступеня канд. юрид. наук / Р. М. Достдар. – Одеса, 2004. – 179 с.
45. Достдар Р. М. Рецепція принципів Візантійської Еклоги сучасним сімейним та спадковим законодавством України: автореф. дис. на здобуття наукового ступеня канд. юрид. наук / Р. М. Достдар. – Одеса, 2005. – 20 с.
46. Емельянова Л. В. Обеспечение обязательствных требований путем поручительства в римском праве / Л. В. Емельянова // Актуальні проблеми держави і права: Зб. наук. праць. – Одеса, 2004. – Вип. 23. – С. 61–64.
47. Емельянова Л. В. Система забезпечення зобов'язань у римському праві / Л. В. Ємельянова // Актуальні проблеми держави і права: Зб. наук. пр. – Одеса, 2002. – Вип. 13. – С. 77–80.
48. Задорожний Ю. А. Основи римського приватного права: навч. посіб. – К.: Істина, 2012
49. Зілковська Л. М. Усиновлення в Римі / Л. М. Зілковська // Актуальні проблеми держави і права: Зб. наук. пр. – Одеса, 2002. – Вип. 13. – С. 176–181.
50. Зубар В. М. Зобов'язання, що виникають з ведення чужих справ без доручення: дис. на здобуття наукового ступеня канд. юрид. наук / В. М. Зубар. – К., 2001. – 178 с.
51. Зубарь В. М. Рецепция обязательств из ведения чужих дел без поручения (negotiorum gestio) в гражданское право Украины / В. М. Зубарь // Юрид. вестн. – 2000. – № 4. – С. 86–88.
52. Зубарь В. М. Северный Понт и Римская империя (середина I в. до н.э. – первая половина VI в.) / В. М. Зубарь. – К., 1998. – 200 с.

53. Калюжний Р.А. Римське приватне право: Курс лекцій / Р.А. Калюжний. – К.: Істина, 2005.– 144 с.
54. Капустіна Н.Б. Від раціоналізму правового мислення Цицерона – до мікрофізики влади в пост структуралізмі / Н.Б. Капустіна // Актуальні проблеми держави і права: Зб. наук. пр. – Одеса, 2002. – Вип. 13. – С. 142–127.
55. Качур В. До питання про рецепцію римського права в Канаді / В. Качур // Актуальні проблеми держави і права: Зб. наук. пр. – Одеса, 2002. – Вип. 13. – С. 17–21.
56. Качур В.О. Правове регулювання інституту заручин у римському праві та у сімейному кодексі України / В.О. Качур // Актуальні проблеми держави і права: Зб. наук. пр. – Одеса, 2004. – Вип. 23. – С. 79–83.
57. Кизлова Е.С. Эволюция института залога в римском праве / Е.С. Кизлова // Актуальні проблеми держави і права: Зб. наук. пр. – Одеса, 2002. – Вип. 13. – С. 9–17.
58. Кізлова О.С. Еволюція інституту застави в контексті державотворення в Україні: дис. на здобуття наукового ступеня канд. юрид. наук. / О.С. Кізлова. – Одеса, 1998.
59. Кожевникова В.О. Правовий підхід до категорії «обмеження прав» суб'єктів сімейних відносин у стародавньому римському приватному праві [Електронний ресурс] / В.О. Кожевникова // Право і суспільство.– 2018.– № 1. – С. 84–87. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pis_2018_1_17
60. Кузьменко О.М. Термінологія римського приватного права: ядро і периферія / О.М. Кузьменко // Актуальні проблеми держави і права: Зб. наук. пр. – Одеса, 2004. – Вип. 23. – С. 93–95.
61. Лозінська С.В. Правове положення дітей у Стародавньому Римі / С.В. Лозінська // Актуальні проблеми держави і права: Зб. наук. пр. – Одеса, 2004. – Вип. 23. – С. 95–98.
62. Макаrchук В.С. Основи римського приватного права / В.С. Макаrchук. – К.: Атіка, 2000.– 176 с.

63. Матвєєнко Т.Є. Греко-римське цивільне право доби Юстиніа- на / Т.Є. Матвєєнко // Актуальні проблеми держави і права: 36. наук. пр. – Одеса, 2002. – Вип. 13. – С. 59–63.
64. Миньо М. Застосування термінів «найм» і «оренда» в римському приватному праві, їх рецепція та вживання в Україні [Електронний ресурс] / М. Миньо // Вісник Львівського університету. Сер.: Юридична. – 2013. – Вип. 58. – С. 88–94. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vlnu_yu_2013_58_14
65. Нагнибіда В. Концепція possessio у римському приватному праві та її сучасне розуміння в Україні / В. Нагнибіда // Актуальні проблеми держави і права: 36. наук. пр. – Одеса, 2004. – Вип. 23. – С. 274–279.
66. Ніколаєнко О.В. Інститут «negotiorum gestio» та його рецепція в сучасних європейських правових системах / О.В. Ніколаєнко // Актуальні проблеми держави і права: 36. наук. пр. -Одеса, 2004. Вип. 24. – С. 117–123.
67. Онофрейчук В.Д. Прекарій у римському праві: автореф. дис. на здобуття наукового ступеня канд. юрид. наук / В.Д. Онофрейчук. – К., 1996. – 25 с.
68. Орач Є.М. Римське приватне право. Академічний курс: підруч. для студ. ВНЗ. – К.: Ін Юре, 2012
69. Орач Є.М. Основи римського приватного права: Курс лекцій / Орач Є.М., Тищик Б.Й. – К.: Юрінком Інтер, 2000. – 272 с.
70. Острогорський Г. Історія Візантії; пер. з нім. А. Онишка / Г. Острогорський – Львів: Літопис, 2002. – 608 с.
71. Підопригора О. Римське право в Україні: перспективи III тисячоліття / Підопригора О., Харитонов Є. // Юрид. вісн. –
72. Підопригора О. Римське право і майбутнє правової системи України / Підопригора О., Харитонов Є. // Вісн. Академії правових наук України. – 1999. – № 1. – С. 95–103.
73. Підопригора О. Римське право як підґрунтя юридичної освіти / Підопригора О., Харитонов Є. // Право України. –
74. Підопригора О., Харитонов Є. Проблеми вивчення римського права як підґрунтя сучасного цивільного права і порівняльного

- правознавства // Актуальні проблеми держави і права: Зб. наук. пр. – Одеса, 2002. – Вип. 13. – С. 108–114.
75. Підпригора О.А. Основи римського приватного права / О.А. Підпригора. – К., 1997. – 336 с.
76. Підпригора О.А. Основи римського приватного права / О.А. Підпригора. – К., 1997. – 336 с.
77. Підпригора О.А. Основи римського приватного права: Підручник / О.А. Підпригора. – К.: Вища шк., 1995. – 267 с.
78. Підпригора О.А. Римське приватне право: Підручник для студентів юрид. вищих навч. закладів. – 3-є вид., перероб. та доп. – К.: Видав. дім «Ін Юре», 2001. – 440 с.
79. Підпригора О.А. Традиція вивчення римського приватного права в Україні / Підпригора О.А., Харитонов Є.О. // Суспільство. Держава. Право: Наук.-практ. журн. – Одеса, 2002. – Вип. 2: Цивільне право. – С. 7–10.
80. Підпригора О.А., Харитонов Є.О. Римське право: Підручник. – К.: Юрінком Інтер, 2003. – 512 с.
81. Погрібний С.О. Порівняльно-правовий аналіз інституту володіння у континентальній, англосаксонській та східноєвропейській системах права: дис. на здобуття наукового ступеня канд. юрид. наук / С.О. Погрібний. – К., 2001.
82. Подпригора А.А. Основы римского гражданского права. – К.: Вентури, 1994. – 284 с.
83. Поліщук М.Г. Правове регулювання майнових відносин подружжя в римському приватному праві [Електронний ресурс] / М.Г. Поліщук, Р.Ю. Стешенко // Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право. – 2017. – Вип. 47(1). – С. 155–158. – Режим доступу: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/nvuzhpr_2017_47\(1\)_38](http://nbuv.gov.ua/UJRN/nvuzhpr_2017_47(1)_38)
84. Римське право (Інституції) / За заг. ред. Є.О. Харитонова. – [3-є вид., виправ.]. – Х.: Одіссей, 2003. – 288 с.
85. Римське право. Інституції / За заг. ред. Є.О. Харитонова. – Х.: Одіссей, 2001. – 288 с.

86. Римське приватне право: Конспект лекцій. ЧИЙ? Практикум. – Х.: Одіссей, 2000.– 272 с.
87. Русу С.Д. Поняття деліктних зобов'язань у римському приватному праві / Русу С.Д. // Актуальні проблеми держави і права: Зб. наук. пр. – Одеса, 2004. – Вип. 23. – С. 107–113.
88. Рясенцев В.А. Сборник схем по римскому гражданскому праву / В.А. Рясенцев. – М.: ВЮЗИ, 1962.– 21 с.
89. Савуляк Р.В. Поділ речей за Австрійським загальним цивільним уложенням 1811 р. як рецепція положень римського приватного права [Електронний ресурс] / Р.В. Савуляк // Аналітично-порівняльне правознавство.– 2022.– № 6. – С. 32–36. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/anporpr_2022_6_7
90. Сєверова Є.С. Представництво за римським приватним правом та його рецепція у сучасному цивільному праві України: дис. на здобуття наукового ступеня. канд. юрид. наук / Є.С. Сєверова. – Одеса, 2003.– 197 с.
91. Сєверова О. Представництво за римським правом / О. Сєверова // Юрид. вестн.– 2000.– № 4. – С. 112.
92. Сєверова О.С. Види представництва за римським правом / О.С. Сєверова // Вісн. ін-ту внутрішніх справ.– Одеса, 2000.– № 2. – С. 130.
93. Сєверова О.С. Представництво у комерційних відносинах за римським правом / О.С. Сєверова // Актуальні проблеми держави та права: Зб. наук. пр. – Одеса, 2000. – Вип. 7. – С. 273.
94. Сокращенный курс истории римского права / Н.П. Боголепов. – Одесса, 1904.– 458 с.
95. Спасова К.І. Деякі питання недоговірних зобов'язань: від римського права до принципів DCFR / К.І. Спасова // Від засад римського права до принципів приватного права ЄС: матеріали круглого столу (29 травня 2015 р., м. Одеса). – Одеса: Фенікс, 2015. – С. 23–27.
96. Спасова К.І. Поняття приватного права // Римське право і сучасність: матер. Міжнар. наук. конф. (Одеса, 6 червня 2014 р.) / за заг. ред.. д.ю.н., проф.. Є.О. Харитонова; Націон. ун-т

- «Одеська юридична академія». – Одеса: Фенікс, 2014. – С. 206-208.
- Спасова К.І. Особливості інституту цивільної відповідальності за римським приватним правом // Римське приватне право: здобутки європейські та глобальні: матер. міжн. колокв. (м. Одеса, 27 жовтня 2018 р.) / За заг. ред. д.ю.н., проф. Є.О. Харитонов. – Одеса: Фенікс, 2018. – С. 37–40.
97. Стародавні римляни; пер. з італ. / За ред. Дж. Казеллі; Тексти Е. Брірлея. – Х.: Ранок, 2003. – 88 с. – (Зеркало цивілізацій).
98. Стефанчук М.О. Зародження та розвиток інституту зловживання суб'єктивними правами у римському праві / М.О. Стефанчук // Актуальні проблеми держави і права: Зб. наук. пр. – Одеса, 2004. – Вип. 23. – С. 307–312.
99. Стефанчук Р.О. In iuria в римському праві як історико-правова передумова регулювання і охорони особистих немайнових відносин у сучасному цивільному праві / Р.О. Стефанчук // Актуальні проблеми держави і права: Зб. наук. пр. – Одеса, 2004. – Вип. 23. – С. 113–118.
100. Сухін В.В. Законодавчі реформи Юстиніана // Актуальні проблеми держави і права: Зб. наук. пр. – Одеса, 2002. – Вип. 13. – С. 71–77.
101. Тертуліан. Избранные сочинения; пер. с латин. / Общ. ред. и сост. А.А. Столярова. – М.: Прогресс; Культура, 1994. – 448 с.
102. Ткачук А.Л. Значення вини у відносинах відповідальності за порушення договірних зобов'язань: автореф. дис. на здобуття наукового ступеня канд. юрид. наук. – К, 2002. – 22 с.
103. Федосєєв П.М. Інститут поруки за римським правом та його рецесія у цивільному праві України: дис. на здобуття наукового ступеня. канд. юрид. наук / П.М. Федосєєв. – Х., 2003.
104. Федущак-Паславська Г.М. Місце римського права в історії європейського права / Г.М. Федущак-Паславська // Актуальні проблеми держави і права: Зб. наук. пр. – Одеса, 2002. – Вип. 13. – С. 139–144.
105. Федущак-Паславська Г.М. Aequitas і jus naturale як джерела римського приватного / Г.М. Федущак-Паславська // Актуальні

- проблеми держави і права: Зб. наук. пр. – Одеса, 2004. – Вип. 23. – С. 130–131.
106. Філей Т. Римське право як основа сучасних загально-людських принципів права / Т. Філей // Актуальні проблеми держави і права: Зб. наук. пр. – Одеса, 2002. – Вип. 13. – С. 24–28.
107. Форманюк В.І. Греко-римська система права як елемент Візантійської цивілізації / В.І. Форманюк // Актуальні проблеми держави і права: Зб. наук. пр. – Одеса, 2002. – Вип. 13. – С. 119–124.
108. Форманюк В.І. Утримання в римському праві / Форманюк В.І., Єрмилов Г.А. // Актуальні проблеми держави і права: Зб. наук. пр. – Одеса, 2004. – Вип. 23. – С. 132–135.
109. Харитонов Е. О. История частного (гражданского) права Европы. Кн. I. – Одесса: Бахва, 1998. – 344 с.
110. Харитонов Е. О. Категория обязательств в римском частном праве / Е. О. Харитонов // Юрид. вестн. – 1997. – № 1. – С. 20–29.
111. Харитонов Е. О. Основы римского частного права / Е. О. Харитонов. – Х.: Одиссей, 1998. – 288 с.
112. Харитонов Е. О. Основы римского частного права / Е. О. Харитонов. – Ростов-н/Д.: Феникс, 1999. – 416 с.
113. Харитонов Е. О. Рецепция римского частного права / Е. О. Харитонов. – Одесса: Бахва, 1996. – 282 с.
114. Харитонов Є. О. Вплив цивілізаційної орієнтованості України на можливість і характер рецепції римського приватного права в її законодавстві / Харитонов Є. О., Харитонova О. І. // Актуальні проблеми політики. – 1998. – Вип. 3–4. – С. 48–53.
115. Харитонов Є. Рецепція римського права і європейські системи приватного права / Є. Харитонов // Актуальні проблеми держави і права: Зб. наук. пр. – Одеса, 2002. – Вип. 13. – С. 51–59.
116. Харитонов Є. Формування концепту права приватної власності у Стародавньому Римі [Електронний ресурс] / Є. Харитонов // Часопис цивілістики. – 2016. – Вип. 21. – С. 8–13. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Chac_2016_21_4

117. Харитонов Є.О. Візантійський тип духовності і Україна / Харитонов Є.О., Харитонova О.І. // Проблеми політики.— 1999.— Вип. 5. — С. 249–254.
118. Харитонов Є.О. Історія приватного (цивільного) права Європи. Ч. I: Витоки / Є.О. Харитонов. — Одеса: Бахва, 1999.— 292 с.
119. Харитонов Є.О. Історія приватного права Європи: Західна традиція / Є.О. Харитонов. — Одеса: Бахва; Юрид. л-ра, 2001.— 328 с.
120. Харитонов Є.О. Історія приватного права Європи: Східна традиція / Є.О. Харитонов. — Одеса: Юрид. л-ра, 2000.— 260 с.
121. Харитонов Є.О. Концепція циклічного розвитку цивілізацій як методологічна основа рецепції римського приватного права / Є.О. Харитонов // Актуальні проблеми держави і права. — Одеса, 1998. — Вип. 4. — С. 48–54.
122. Харитонов Є.О. Питання рецепції римського права у працях романістів Новоросійського університету / Є.О. Харитонов // Юрид. освіта і правова держава: Зб. наук. пр. — Одеса, 1997. — С. 18–23.
123. Харитонов Є.О. Приватне право у Стародавньому Римі: навч. посіб. / Є.О. Харитонов. — Одеса: Бахва, 1996.— 160 с.
124. Харитонов Є.О. Рецепція римського права як складова концепції вдосконалення цивільного законодавства України / Харитонов Є.О., Харитонova О.І. // Вісн. ін-ту внутр. справ. — Х., 1999.— № 6. — С. 32–35.
125. Харитонов Є.О. Рецепція римського приватного права (теоретичні та історико-правові аспекти): дис.на здобуття наукового ступеня. канд. юрид. наук / Є.О. Харитонов. — Одеса, 1997.— 473 с.
126. Харитонов Є.О. Рецепція римського приватного права (теоретичні та історико-правові аспекти) / Є.О. Харитонов. — Одеса, 1997.— 286 с.
127. Харитонов Є.О. Рецепція римського приватного права як підґрунтя сучасної цивілістики / Є.О. Харитонов // Вісн. Академії правових наук України.— 1998.— № 2. — С. 104–111.

128. Харитонов Є. О. Римське право як підґрунтя сучасного права Європи / Харитонов Є. О., Харитонova О. І. // Актуальні проблеми держави і права: Зб. наук. пр. – Одеса, 2005. – Вип. 24. – С. 10–17.
129. Харитонов Є. О. Римське право як фактор європейської цивілізаційної самоідентичності: рефлексії початку ХХІ сторіччя / Харитонов Є. О., Піщемуха В. Г. // Актуальні проблеми держави і права: Зб. наук. пр. – Одеса, 2004. – Вип. 23. – С. 99–104.
130. Харитонов Є. О. Школа рецепції римського права в Одеській національній юридичній академії / Є. О. Харитонов // Наук. пр. Одес. нац. юрид. академії. – Одеса, 2002. – Т. 1. – С. 44–64.
131. Харитонов Є. О., Харитонova О. І. Рецепції приватного права парадигма прогресу. – Кіровоград: Центр-Укр. вид-во, 1999. – 144 с.
132. Харитонova О. І. Порівняльне право Європи: Основи порівняльного правознавства. Європейські традиції / Харитонova О. І., Харитонов Є. О. – Х.: Одіссей, 2002. – 592 с.
133. Харитонova О. І. Рецепція ідеї дихотомії права / О. І. Харитонova // Актуальні проблеми держави і права: Зб. наук. пр. – Одеса, 2002. – Вип. 13. – С. 67–71.
134. Харитонova Т. Є. Систематизація права у Візантійській імперії у першій половині VI ст. н. е.: (Систематизація Юстиніана): автореф. дис. на здобуття наукового ступеня. канд. юрид. наук / Т. Є. Харитонova. – Одеса: Юрид. лит., 2003. – 19 с.
135. Харитонova Т. Є. Систематизація Юстиніана як приклад рецепції римського права / Харитонova Т. Є. // Актуальні проблеми держави і права: Зб. наук. пр. – Одеса, 2004. – Вип. 23. – С. 140–144.
136. Шаркова І. М. Добросовісне володіння в римському приватному праві: витоки рецепції в сучасне цивільне право України [Електронний ресурс] / І. М. Шаркова // Юридична наука. – 2013. – № 8. – С. 23–32. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/jnn_2013_8_5
137. Шевчук Л. В. Інститут заповідального відказу в римському цивільному праві / Л. В. Шевчук // Наук. вісн. Чернівецького унту: Зб. наук. пр. – Чернівці, 1999. – Вип. 45: Правознавство. – С. 63–71.
138. Шерман О. М. Діахронічні аспекти дослідження рецепції римської правничої термінології юридичним документоведенням

- / О. М. Шерман // Актуальні проблеми держави і права: Зб. наук. пр. – Одеса, 2004. – Вип. 23. – С. 150–151.
139. Шимон С. І. «Res incorporales» в римському приватному праві та сучасне поняття безтілесної речі [Електронний ресурс] / С. І. Шимон // Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія 18: Економіка і право. – 2012. – Вип. 19. – С. 219–225. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nchnpu_018_2012_19_34
140. Якубовська Н. О. Давньоримське *jus gentium* як історичний попередник сучасного транснаціонального права (*lex mercatoria*) / Н. О. Якубовська // Актуальні проблеми держави і права: Зб. наук. пр. – Одеса, 2004. – Вип. 23. – С. 325–329.

ЗАКОНИ XII ТАБЛИЦЬ

ТАБЛИЦЯ I

1. Якщо викликають (будь-кого) на судововлення, хай (викликаний) йде. Якщо (він) не йде, то хай (той, що викликав) підтвердить (свій виклик) при свідках, а потім веде його силою.

2. Якщо (той, кого викликали) відшукує підстави, щоб не з'явитися, хай (той, що його викликав) накладе на нього руку.

3. Якщо перешкодою (для прибуття того, кого викликали, на судововлення) буде його хвороба або старість, хай (той, хто викликав) надасть йому тяглову худобу. Візка, якщо не схоче, надавати не зобов'язаний.

4. Хай поручителем (на судововленні) за того, хто живе своїм коштом буде (тільки) той, хто має своє господарство. За безмастного громадянина поручителем буде той, хто побажає.

6. Відносно чого домовляться, про те хай (позивач) і клопочеться (на судововленні).

7. Якщо (учасники позову) не дійдуть згоди, хай (вони) до опівдня зійдуться для позову на форумі або на коміціумі. Хай обидві сторони по черзі захищають (своє діло).

8. Після опівдня (магістрат) затвердить вимогу тієї сторони, котра є присутньою (при судововленні).

9. Якщо (на судововленні) присутні обидві сторони, хай захід сонця буде остаточним терміном (судововлення).

ТАБЛИЦЯ II

1. (Гай. Інституції. IV. 14). За позовами у 1000 і більше асів стягувалася (до каси понтифіків) судова застава (500 асів), за позовами на меншу суму – 50 асів, так було встановлено Законом XII таблиць. Якщо суперечка стосувалась волі будь-якої людини, то, хоча б ціна її була найвищою, однак тим же законом передбачалось, щоби суперечка йшла про заставу (за людину, щодо волі якої існував спір) усього лише (у розмірі 50 асів).

2. Якщо одна з таких причин, як. тяжка хвороба або (збіг дня судового розгляду) з днем, призначеним для звинувачення (будь-кого) у зраді (буде перешкоджати) судді, третейському посереднику або стороні, що позивається (з явитися на судовий розгляд), то (таке) має бути перенесеним на наступний день.

3. Хай (такий, що позивається), котрому не вистачає свідчень свідків, йде до воріт дому (свідка, що не з'явився на судовий розгляд) і протягом трьох днів прилюдно звертається (до нього).

ТАБЛИЦЯ III

1. Хай будуть (надані боржнику) 30 пільгових днів після визнання (ним) боргу або після постанови (проти нього) судового рішення.

2. (Після закінчення вказаного терміну) хай (позивач) накладе руку (на боржника). Хай веде його на судомовлення (для виконання ухвали).

3. Якщо (боржник) не виконав (добровільно) судової ухвали і ніхто не звільнив його від відповідальності при судомовленні, хай (позивач) веде його до себе і надягне на нього кайдани вагою не менше, а якщо забажає, то й більше, ніж 15 фунтів.

4. (Під час перебування в ув'язненні боржник), якщо хоче, може годуватися за власний рахунок. Якщо ж він не в змозі себе утримувати, то хай (той, хто утримує його у в'язниці) дає йому фунт борошна в день, а при бажанні може давати й більше.

5. (Авл Гелій. Атичні ночі. XX.1.46). Тим часом (тобто поки боржник був в ув'язненні), він мав право примиритися (з позивачем), але якщо (сторони) не примирилися, то (такі боржники) лишались в ув'язненні 60 днів. Протягом цього терміну їх тричі поспіль у ринкові дні приводили до претора на коміціум і (при цьому) оголошувалась присуджена з них сума грошей. На третій ринковий день вони карались на горло або поступали на продаж за кордон, за Тібр.

ТАБЛИЦЯ IV

2. Якщо батько тричі продасть сина, то хай син буде вільним від влади батька.

3. (Ціцерон. Філіпії. II.28.69). Користуючись постановою XII таблиць, наказав своїй дружині зібрати речі, що їй належать, відібрав у неї ключа та вигнав її.

4. (Авл Гелій. Атичні ночі. III.16.12). Мені відомо, що коли жінка народила на одинадцятому місяці по смерті чоловіка, то з цього виникала справа, начебто вона зачала після того, як помер її чоловік, бо децемвіри написали, що людина народжується на десятому, а не одинадцятому місяці.

ТАБЛИЦЯ V

1. (Гай. Інституції. I.144–145). Нащадки наші стверджували, що навіть повнолітні жінки внаслідок належної їм легковажності мають бути під опікою... Виняток складали лише дівчата-весталки, котрих стародавні римляни звільнювали з-під опіки на знак поваги до їх сану жерців. Так було встановлено Законом XII таблиць.

3. Хто яке розпорядження дасть на випадок своєї смерті відносно майна або опіки над підвладними йому особами, те розпорядження хай буде непорушним.

4. Якщо будь-хто, в кого немає підвладних йому осіб, помре, не залишивши розпоряджень про спадкоємця, то хай його господарство візьме собі найближчий агнат.

5. Якщо у померлого немає агнатів, то нехай господарство після нього візьмуть його родичі.

6. (Гай. Інституції. I.155). За Законом XII таблиць опікунами над особами, яким не було призначено опікуна за заповітом, є їх агнати.

7а. Якщо людина стала божевільною, то хай владу над ним самим і його майном візьмуть його агнати і родичі.

7б. (Ульпіан. Д.27.10 I.1. пр.). Згідно із Законом XII таблиць марнотратнику заборонялось управління майном, що йому належало.

8а. (Ульпіан). Закон XII таблиць передавав патрону спадок після римського громадянина з вільновідпущених в тому випадку, коли останній, не маючи підвладних йому осіб помирав, не лишивши заповіту.

9а. (Гордіан. I.6. с. 111.36). За Законом XII таблиць майно, що складається з боргових вимог померлого до інших осіб, безпосеред-

ньо, тобто без виконання будь-яких юридичних формальностей, розподіляється поміж спадкоємцями в залежності від їх спадкової долі.

96. (Діоклетіан.1.26. с. 11.3). Згідно із Законом XII таблиць борги померлого безпосередньо розподіляються поміж його спадкоємцями в залежності від розміру отриманих ними долей у спадку.

ТАБЛИЦЯ VI

1. Якщо хтось укладає угоду самозакладу або відчуження речі в присутності 5 свідків і комірника, хай слова, що при цьому виголошуються, будуть непорушними.

2. (Ціцерон. Про обов'язки. III.16). За Законом XII таблиць вважалось достатнім надати докази того, що виголошувалось при укладанні угоди, а той, хто відмовиться від своїх слів, підлягав подвійному штрафу.

3. Давність володіння по відношенню до земельної ділянки встановлювалась в два роки, по відношенню до усіх інших речей – в один рік.

4. Законом XII таблиць було визначено, що жінка, яка не бажає встановлення над собою влади чоловіка фактом давності співжиття, повинна була щорічно відлучатися з свого будинку на три ночі і таким чином переривати річне давностне володіння нею.

56. (Паул. Фрагменти Ватікана. 50). Закон XII таблиць затвердив відчуження речі шляхом угоди, яка укладається в присутності 5 свідків і комірника, а також шляхом відмови від права власності на цю річ при судововленні перед претором.

8. Закон XII таблиць не дозволяв ні віднімати, ні вимагати як свою власність вкрадені колоди чи жердини, використані для будівництва чи садіння винограднику, але надавав при цьому позов у подвійному розмірі вартості цих матеріалів проти того, хто звинувачувався в їх використанні.

ТАБЛИЦЯ VII

1. Обхід, тобто незабудоване місце кругом будинку, має бути завширшки в два з половиною фути.

2. Наголосимо, що при позові про розмежування ділянок необхідно враховувати вказівку Закону XII таблиць, встановлену начебто за прикладом такого законодавчого правила, котре приписує Солону – якщо вздовж сусідньої ділянки копали рів, то не можна було порушувати межу, якщо ставили огорожу, то мали відступити від сусідньої ділянки на один фут, якщо будинок для житла, то відступити на два (фути...

3. (Пліній. Природнича історія. XIX.4.50). У Законі XII таблиць не використовували слово хутір, але замість нього вживали часто слово – відгорожене місце, надаючи йому значення батьківського майна.

6. (Гай. Д. 8.3.1.8). За Законом XII таблиць ширина шляху у прямому напрямку визначалась у 8 футів, а на поворотах – у 16 футів.

7. Хай (власники ділянок біля шляху) ставлять огорожу, якщо не прибирають її камінням, то нехай їдуть тягловою худобою там, де забажають.

8б. (Паул. Д. 43.88.1.5). Якщо струмок, що протікає громадською землею, або водопровід заподіяв шкоду приватному володінню, власнику останнього надавався позов на підставі Закону XII таблиць про відшкодування збитків.

9а. Закон XII таблиць наказував вживати заходів для того, щоб дерева на висоті 15 футів навколо обрізались для того, щоб їхня тінь не причиняла шкоди сусідній ділянці.

10. (Пліній. Природнича історія. XVI.5.15). Законом XII таблиць дозволялось збирати жолуді, що падають з сусідньої ділянки.

11. (Юстиніан. I.41.11.1). Продані та передані речі стають власністю покупця лише у тому випадку, коли він уплатить продавцю продажну ціну або забезпечить йому будь-яким чином задоволення його вимог, наприклад, надасть повіреного або дасть що-небудь у вигляді застави. Так було встановлено Законом XII таблиць.

ТАБЛИЦЯ VIII

1б. (Цицерон. Про республіку. IV10.12). XII таблиць встановили смертну кару за невеликий перелік злочинних діянь і в тому числі вважали за необхідне застосовувати її у випадку, коли будь-

хто склав або буде співати пісню, що містить у собі наклеп або ганьбить іншого.

2. Якщо вчинить членоушкодження і не примириться з потерпілим, то хай і йому самому буде вчинено те ж саме.

3. Якщо рукою або палицею зламає кістку вільній людині, хай заплатить штраф у 300 асів, якщо рабу – 150 асів.

4. Якщо завдасть образи, хай штраф буде 25.

5. ..Зламає, нехай відшкодує.

6. Якщо хто поскаржиться, що свійська тварина вчинила збиток, то Закон XII таблиць велів або віддати потерпілому тварину, що вчинила збитки, або відшкодувати вартість збитку, що вчинено.

7. Якщо жолуді з твого дерева впадуть на мою ділянку, а я випасав худову і згодував жолуді худобі, то за Законом XII таблиць ти не міг заявити позов ні про потраву, бо не на твоїй ділянці паслась худоба, ні про шкоду, вчинену твариною, ні про збиткі, вчинені неправомірним діянням.

9. За XII таблицями смертним гріхом для дорослого було потравити або зжати в нічний час врожай з обробленого плугом поля. ХП таблиць приписували таку приречену богині Церері людину карати на горло. Неповнолітнього, що винний у такому ж злочині, на розсуд претора або карали батогами, або присуджували до відшкодування заподіяної шкоди у подвійному розмірі.

10. (Гай. Д.47.9.1.9). Закони ХП таблиць веліли надівати кайдани і після покарання батогами страчувати того, хто підпалював будівлі або складені біля них скирти хліба, якщо винний вчинив це навмисно. Якщо ж пожежа виникла випадково, тобто з необережності, то закон приписував винному відшкодувати шкоду, а за його неспроможністю зробити це, він підлягав більш легкому покаранню.

11. В ХП таблицях приписувалось, що за злісну порубку чужих дерев винний сплачував по 25 асів за кожне дерево.

12. Якщо вбито на місці злочину людину, що скоїла крадіжку в нічний час, це вбивство буде вважатись правомірним.

13. При світлі дня. якщо чинить опір зі зброєю в руках, склич людей.

14. Децемвіри приписували вільних людей, яких піймали на крадіжці, піддавати тілесній карі і видавати головою тому, в кого вкрадено. Рабів же карати батогами і скидати зі скелі, але по відношенню до неповнолітніх було встановлено таке – або піддавати їх на розсуд претора тілесним покаранням, або стягувати з них вчинені збитки.

15 а. За Законом XII таблиць було встановлено штраф у потрібному розмірі вартості речей у випадку, коли ці речі було знайдено у будь-кого при формальному обшуку, або тоді, коли вони були принесені до укривача і знайдені у нього.

15б. Закон XII таблиць приписує, щоб при проведенні обшуку той, кого обшукують, не мав на собі одягу, крім полотняної пов'язки і тримав у руках чашу.

17. Законом XII таблиць забороняється придбання краденої речі за давністю.

18а. (Тацит. Аналі. VI.16). Вперше XII таблицями було встановлено, щоб ніхто не брав більше одного відсотка на місяць, в той час як до цього бралось за бажанням багатих.

18б. (Катон. Про землеробство. Передмова.1). Прашури наші мали за звичай і закріпили в законах присуджувати крадія до уплати подвійної вартості речі, що вкрадено, лихваря – до стягнення у чотирікратному розмірі отриманих відсотків.

19. (Паул). За Законом XII таблиць за річ, яку здано на збереження, дається позов у подвійному розмірі вартості цієї речі.

21. Хай буде відданий богам підземним (тобто прокльону) той патрон, котрий вчиняє збиток своєму клієнтові.

22. Якщо будь-хто приймав участь в укладенні угоди в якості свідка або комірника, а потім відмовлявся це засвідчити, то хай його буде визнано зганьбленим і він втратить право бути свідком.

23. За Законом XII таблиць викритого у лжесвідченні скидали з Тарпейської скелі.

26. ... У XII таблицях приписувалось, щоб ніхто не влаштовував у місті нічних збориськ.

27. Закон XII таблиць надавав членам колегій (спільнот) право укладати між собою будь-які угоди, аби тільки цим не порушували

будь-якої постанови, що стосується громадського порядку. Закон цей, очевидно, був запозичений із законодавства Солона.

ТАБЛИЦЯ ІХ

1–2. (Цицерон. Про закони. III. 4.11.19.44). Привілеїв, тобто відступів від закону на свою користь, хай не вимагають. Вироки про смертну кару римського громадянина хай виносять не інакше, як в центуріатних коміціях. Преславні Закони XII таблиць містили два положення, одне з яких знищувало будь-які відступи від закону на користь окремих осіб, а друге забороняло виносити вирoki про покарання на горло римського громадянина не інакше, як в центуріатних коміціях.

3. (Авл Гелій. Атичні ночі. XX.17). Невже ти вважатимеш за суворе покарання положення закону, яке карає на горло того суддю або посередника, котрих було призначено при судововленні для розгляду справи і яких було викрито в тому, що взяли хабар за цю справу.

5. (Марціан. Д. 47.4.1.3). Закон XII таблиць велить карати на горло того, хто підбурює ворога до нападу на Римську державу, або того, хто передає ворогові римського громадянина.

6. (Сальвіан. Про правління боже. VIII. 5). Положення XII таблиць забороняли позбавляти життя будь-якої людини поза судом.

ТАБЛИЦЯ ХІ

1. (Цицерон. Про державу. II. 37). Децемвіри другого скликання додали дві таблиці несправедливих законів, між іншим, санкціонували самим нелюдським законом заборону шлюбів між плебеями і патриціями.

ТАБЛИЦЯ ХІІ

26. (Гай. Інституції. IV. 75.76) Злочини, скоєні підвладними особами або рабами, породжували позови про збитки, за якими домовласнику або власнику раба надавалось право або відшкодувати шкоду, або видати головою винного...

4. Законом XII таблиць заборонялось жертвувати храмам ту річ, що була предметом судового розгляду, в іншому разі стягується

штраф у розмірі подвійної вартості речі, однак не встановлено, має бути цей штраф сплачений державі або ж тій особі, котра претендує на дану річ.

5. Закони XII таблиць містили положення про те, що надалі будь-яке рішення народних зборів повинно мати силу закону.

ГАЙ. ІНСТИТУЦІЇ

КНИГА I. ПРО ОСОБИ ПРО ПРАВО ЦИВІЛЬНЕ (ГРОМАДЯНСЬКЕ)

I ПРИРОДНЕ

1. Всі народи, що керуються законами та звичаями, користуються частково своїм власним правом, а частково правом, що є загальним для усіх людей.

Отже, те право, котре кожний народ сам для себе встановив, є його власним правом і називається правом цивільним (громадянським), тобто наче власним правом, властивим самим громадянам. А те право, що між усіма людьми встановлене природним розумом, застосовується і захищається однаково у всіх народів і називається правом загальним для всіх народів (*jus gentium*), – воно є, начебто, спільним для усіх народів.

Таким чином, і римський народ користується частково своїм власним правом, а частково правом, спільним для всіх людей.

2. Цивільне (громадянське) право римського народу складається з законів, рішень плебей, постанов Сенату, указів імператорів, едиктів магістратів та з відповідей правознавців.

3. Закон є те, що народ римський схвалив і постановив. Плеб відрізняється від народу тим, що словом «народ» відзначаються всі громадяни, включаючи всіх патриціїв; найменуванням же плебсу відзначаються решта громадян, за виключенням патриціїв. Ось чому патриції колись стверджували, що постанови плебей для них не

обов'язкові, тому що вони складені без їхнього волевиявлення і участі. Але згодом був виданий закон Гортензія, яким було визначено, що постанови на плебейських зборах є обов'язковими для всього народу.

6. Едикти – суть постанови і приписи тих осіб, що мають право їх видавати. Право ж видавати едикти надавали магістратам римського народу, а найважливіше значення в цьому відношенні мають едикти двох преторів-міського і перегринського, юрисдикція яких в провінціях належить їх намісникам...

7. Відповіді правознавців – це думки і судження юристів, яким дозволено було встановлювати і творити право...

ПРО ПОДІЛ ПРАВА

8. Все право, яким ми користуємося, відноситься або до осіб, або до речей (об'єктів), або до позовів. Перед усім розглянемо значення осіб.

9. Головний поділ в праві осіб складається з того, що всі люди або вільні, або раби.

10. Далі з вільних людей – вільнонароджені, другі вільновідпущені.

11. Вільнонароджені – ті, що народились вільними; вільновідпущені – це ті, які відпущені на волю з законного рабства.

17. Особа задовільняє наступним трьом вимогам: якщо вона старше тринадцяти років, була власністю господаря за квіритським правом і отримало свободу, завдяки законного відпущення на волю, оскільки або згідно *vindicta* (на підставі юридичного акту), або внаслідок занесення в цензорний список, чи в силу заповіту, то така особа визнається римським громадянином. В випадку, якщо одного з цих умов не достає, то вона буде латином.

ПРО СПОСОБИ НАБУВАННЯ ЛАТИНАМИ РИМСЬКОГО ГРОМАДЯНСТВА

36. Не всякий бажаючий може відпускати раба на волю.

48. Існує інше ділення в праві осіб. Якраз одні особи самовладні, інші підкорені чужому праву.

49. 3 підвладних одні знаходяться під владою батька, інші – під владою чоловіка треті – в необмеженій владі (мансіріо) від іншого.

51. Спершу розглянемо тих, хто знаходиться під владою іншого.

52. Таким чином, під владою панів перебувають раби; ця влада над рабами є інститут загальнонародного права; тому що у всіх взагалі народів ми можемо помітити, що пани мають над рабами право життя і смерті і що все, що придбано рабом, придбано паном.

53. Але в теперішній час нікому з підданих римському народу не дозволяється надмірно жорстоко поводитися зі своїми рабами без законної причини. Завдяки постанові імператора Антоніна той, хто без причини вб'є свого раба, підлягатиме не меншій відповідальності, ніж той, хто вбив чужого раба.

55. Отже, під нашою владою перебувають наші діти, народжені в законному шлюбі; право-це є особливість (виключне надбання) римських громадян, або не має майже інших народів, які мали б над дітьми таку владу, яку маємо ми.

56. Римські громадяни тоді вступають в законний і дійсний шлюб і мають над народженими в них дітьми владу, коли вони одружені з римськими громадянками або навіть з латинками та іноземками, з якими існувало *jus conubii*; а оскільки *conubium* дає право дітям успадкувати майно свого батька, то вони не тільки стають римськими громадянами, але й перебувають під владою батька.

58. Що стосується осіб рабського стану, то з ними не можна одружуватися.

97. Але ж не тільки рідні діти знаходяться під нашою владою, але й ті, яких ми всиновлюємо.

98. Акт всиновлення здійснюється двома способами: або під владою народу, або під владою вищого магістрату, наприклад, претора.

104. Жінки ж не можуть всиновлювати, бо вони і рідних дітей не мають під своєю владою.

108. Тепер поговоримо про тих осіб, які знаходяться під владою чоловіків; це право властиве також римським громадянам.

109. Під владою батька звичайно бувають і чоловіки, і жінки, сімейній ж владі чоловіка підпорядковуються тільки жінки.

110. Отже, цей перехід під владу чоловіка здійснювався трьома способами: давністю, жертвеним хлібом і купівлею.

111. Шляхом тривалого спільного життя переходила під владу чоловіка та жінка, яка на протязі цілого року залишалась безперервно дружиною; ставши внаслідок начебто володіння протягом року власністю чоловіка, вона вступала в його сім'ю і посідала місце дочки...

113. Щодо «купівлі», то на основі її жінки підпадають під владу чоловіка шляхом манципації, так само як на основі символічного продажу...

116. Залишається сказати про те, які особи можуть знаходитись в необмеженій владі, кабалі (мансіріо) іншого.

117. Так, всі вільні особи чоловічої та жіночої статі, що знаходяться під владою батьків, можуть бути манциповані батьком, тим же самим чином, яким можна манципувати рабів.

119. Манципація полягає в уявному (вигаданому) продажу. Ця форма придбання права власності (*jus proprium*) властива римським громадянам і здійснюється наступним чином. Запросивши не менше п'яти повнолітніх римських громадян в якості свідків і понад того ще одну особу того ж стану, яка тримала б в руках мідні терези і називалася б ваговиком, покупець ще тримаючи мідь говорить так: «Установлюю, що цей раб по праву квіритів належить мені, і що він повинен рахуватись купленим мною за цей метал і за допомогою цих мідних терезів». Потім він вдаряє цим металом по терезах і передає його як купівельну суму тому, від кого придбав річ за допомогою манципування.

120. Цим засобом манципуються раби і особи вільні, а також тварини, які прирівнюються до *res mancipi*, як, наприклад, бики, коні, мули, віслюки; тим же самим способом звичайно манципуються земельні ділянки як міські так і сільські...

121. Манципація земельних ділянок відрізняється від манципації інших речей тільки тим, що раби і вільні, а так само тварини, прираховуються до розряду *res mancipi*, можуть бути манциповані, тільки будучи наявно причому необхідно, щоб той, придбав (покупець), торкався власноручно того ж самого предмета, який йому передасть-

ся; тому що акт цей називається *mancipatio*, так як річ береться рукою; нерухомі ж маєтки манципуються звичайно при їх відсутності.

124. Розглянемо тепер, яким чином підвладні звільняються від цієї влади.

127. Ті, що перебувають під владою батька, стають самовладними після його смерті. Але тут можливі відмінності, а саме: зі смертю батька сини або доньки у всякому разі робляться самовладними, а по смерті діда, онуки чи онучки не завжди робляться самовладними, лише в тому випадку, якщо вони по смерті діда не підпадають під владу свого батька.

129. Тому, який висхідний попав в полон до ворога, то хоча він тимчасово стає рабом, але влада над дітьми призупиняється в силу *jus postliminii*, по якому повернувшись на батьківщину з полону набувають попередні права.

132. Крім цього діти перестають бути під владою висхідних завдяки еманципації (звільнені з-під батьківської влади). Але син – тільки після триразової еманципації, решта ж дітей чоловічої або жіночої статі звільняється з-під батьківської влади після одноразової еманципації.

137а. Тільки так через уявний продаж в кабалу (*in manu*) жінки виходять з під влади чоловіка і, якщо вони із цієї манципації будуть відпущені на волю, то робляться самовладними...

138. Оскільки ті, які манциповані, вважаються ніби рабами, то вони робляться самовладними після відпущення на волю за допомогою суду, цензу, заповіту.

156. Агнати – це родичі, з'єднані рідством через осіб чоловічої статі, так як би когнати зі сторони батька... Але ті, які з'єднані кровною спорідненістю через осіб жіночої статі, не суть агнати і знаходяться між собою в іншому родинному зв'язку, що ґрунтується на природному праві.

158. Право агнатства знищується зміною або зменшенням правоздатності; право ж когнатства таким чином не змінюється бо ж цивільний закон може знищити цивільні права, а природних – знищити не може.

КНИГА II. ПРО РЕЧІ

I. В попередній книзі ми говорили про особисті права; тепер розглянемо речі, які знаходяться або в нашій власності, або за межами нашого володіння.

II. Те, що належить державі або громадам, не є, мабуть, нічиєю приватною власністю, так як державне майно належить усьому суспільству громадян. Приватне майно – це таке, яке належить окремим особам.

14а. Крім того, існує поділ речей на два розряди: на *res mancipi* і *res pes mancipi*.

14в. До *res mancipi* відносяться раби, воли, коні, віслюки, мули та землі, далі, будівлі на італійській землі...

17. Так само майже все те, що відноситься до розряду безтілесних речей, зараховується до *res pes mancipi*, за винятком сільських сервітутів, які, як відомо, рахуються *res mancipi*, хоча належать до числа речей безтілесних.

18. Однак існує велика різниця між речами *mancipi* і *pes mancipi*.

19. А саме *res pes mancipi* переходять у власність другої особи шляхом простої передачі, якщо тільки речі ці фізичні і внаслідок цього можлива передача.

22. *Res mancipi* – це ті, які переходять до іншої особи шляхом манципації; саме тому ці речі й названі *mancipi*. Яке значення та яку силу має манципація, таку саму силу має форма набуття прав, яка називається *in iure cessio*.

25. В більшості випадків, однак, і майже завжди, ми користуємося манципаційною формою, для якої завжди легко знайти поміж друзів свідків, саме тому не потрібно, з метою здійснення *in iure cessio*, звертатися до претора або намісника провінції, що пов'язано з певними труднощами.

26а. Земельні ділянки, які знаходяться в провінціях, не тільки не вважаються власністю тих, хто володіє, але там навіть не має ніякої вільної громади.

40. Слід зазначити, що у іноземців є тільки один вид власності, а саме: кожен буде або власником, або таким не вважається; таким

самим правом користувався колись і римський народ – або кожен був власником за квіритським правом, або таким не вважався. Але пізніше було прийнято такий розподіл власності, що один міг бути господарем за квіритським правом, а другий – простим володільцем (*in bonis habere*).

43. Втім, ми можемо придбати давністю речі, передані нам не їх власником, все рівно, будуть ці речі належати до числа *мансірі* або *пес мансірі*, якщо тільки ми дістали їх добросовісно, вважаючи, що той, хто передавав, мав право на відчуження речі.

44. Це, мабуть, запроваджено для того, щоб відношення власності не залишались довгий час невизначеними, тому що для власника є достатнім строк в один або два роки для того, щоб він встиг захистити своє право.

62. Іноді трапляється, що власник речі не може відчужувати її і, навпаки, невластник має владу відчуження речі.

63. Насправді, за Юлієвим законом забороняється чоловіку відчужувати посаг, нерухоме майно, всупереч волі дружини, хоча це майно є його власністю...

64. Отже, з того, що нами сказано, випливає, що одні предмети ми отримуємо у власність за природним правом, наприклад, предмети, які відчужуються шляхом простої передачі, інші – за цивільним правом (*манципація*, *injure cessionis*, *узукапія*) – все це способи придбання, характерні праву римських громадян.

66. І не тільки те, що стає нашою власністю шляхом передачі, належить нам за природним правом, але також і те, що ми придбали шляхом заволодіння, так як ці речі були без господаря, як, наприклад, ті, які захоплюються на землі (дикі звірі), в морі (риби) або в повітрі (птахи).

67. І якщо ми впіймаємо дикого звіра, чи птаха, чи рибу, то ці тварини до тих пір визнаються нашими, поки ми тримаємо їх в нашій владі. Коли ж вони втечуть з-під нашого нагляду і стануть знов вільними, то знову ж таки стають власністю першого, хто їх схопить, оскільки вони перестали нам належати...

69. За природним правом нам належить також і те, що ми захоплюємо у ворогів.

ПРО ТЕ, ЧИ МОЖУТЬ МАЛОЛІТНІ ЩОСЬ ВІДЧУЖУВАТИ

80. Тепер нам належить знати, що ані жінка, ні малолітній без згоди опікуна відчужувати res мансірі не можуть, і що річ, яка належить до розряду рес мансірі, жінка має право відчужувати, а малолітній – не має.

83. Але, з іншого боку, всі речі, як res шалсірі, так і res пєс мансірі, жінки та малолітні можуть отримувати без дозволу опікуна, оскільки їм надається можливість без дозволу опікуна покращувати своє становище.

86. Ми набуваємо не тільки самотужки, але також і через тих, кого ми маємо в нашій батьківській і шлюбній владі або в кабалі, ми набуваємо так само через тих рабів, якими ми володіємо на основі узуфрукта, і через вільних людей та чужих рабів, якими добросовісно володіємо.

87. Отже, все те, що придбають наші підвладні діти, рівним чином і те, що дістають у власність наші раби шляхом манципації, передачі або на основі стипуляції або яким-небудь іншим способом, – все це дістається нам, оскільки той хто знаходиться в нашій владі, нічого свого мати не може...

99. Поговоримо про спадок. Властивість його подвійна: спадок переходить до нас або за тестаментом (заповітом), або за законом.

100. Спочатку поговоримо про ті, які переходять до нас за тестаментом.

101. Спершу використовували два види тестаментів: тестамент складали або перед усім народом в куріатних зборах, або перед походом, тобто коли для війни брались за зброю і збирались йти у бій.

102. Пізніше став звичним третій вид тестаменту – за допомогою міді та терезів. Якщо хтось не залишив тестаменту ні в куріатних зборах, ні на полі бою, то, у випадку якщо несподівано виникала загроза смерті, він передавав у формі манципації товаришу (сторонній особі) свою фамілію, тобто своє майно, і просив того розділити це майно відповідно до його останньої волі...

ПРО ЗАПОВІТИ ВОЯКІВ

109. Від обов'язку дотримуватися при складанні тестаменту вищевказаних форм звільнені імператорськими указами воїни з причини надзвичайної їхньої недосвідченості, тому їх тестамент вважається дійсним в будь-якому випадку, хоча б вони і не закликали законної кількості свідків, і не продали спадкового майна удаваним способом, і не заявили б урочисто своєї останньої волі.

113. Мабуть, жінки знаходились в кращих умовах, ніж чоловіки, саме чоловік, молодший 14 років складати тестамент не може, навіть за участю опікуна; жінка – ж може, тому що вона, досягнувши 12-річного віку, набуває права складати тестамент.

117. Урочисте призначення спадкоємця здійснюється таким чином: «Нехай буде Тіцій спадкоємцем»; прийнята й така формула призначення: «Я наказую Тіцію бути спадкоємцем»; не використовувалось таке призначення: «Я хочу, щоб Тіцій був спадкоємцем...».

119. Претор, однак, може надати призначеним спадкоємцям володіння спадком відповідно до заповітного документа, якщо він буде підписаний сьома свідками і якщо нема спадкоємця, до якого б за законом міг перейти спадок, наприклад брата, якій був народжений від того ж батька, або дядька по батькові, або сина від брата, то призначені спадкоємці можуть утримати за собою спадок.

123. Так само той, хто має підвладного сина повинен потурбуватися про те, щоб призначити його спадкоємцем, або, назвавши його по імені, позбавити спадку.

Інакше, якщо батько промовчить, то тестамент не набере чинності – так, за думкою наших вчителів (сабініанців), ніхто не може бути спадкоємцем за цим тестаментом, навіть якщо б (незгаданий) син вмирав раніше самого спадкоємодавця, тому що з самого початку цей акт не був тестаментом. Але прихильники іншої школи (прокульянці) згодні з тим, що якщо син живий до часу смерті батька, то він, певна річ, перешкоджає призначеним спадкоємцям і стає найближчим спадкоємцем за законом; але якщо син помирає раніше ніж батько, то, як деякі думають, можна в силу тестаменту прийняти спадок...

124. Якщо ж спадкоємодавець обійде мовчанням інших дітей, то тестамент не втрачає силу; особи, яких обійшли в ньому, допускаються до спадку сумісно з призначеними спадкоємцями, кожний в одній частці, якщо вони прямі спадкоємці (свої); якщо ж сторонні, то дістають половину, тобто якщо хтось, наприклад, призначить трьох синів спадкоємцями, а обійде мовчанням доньку, то вона дістає за правом приросту четверту частину спадку... Але якщо спадкоємодавець закликає до спадкування сторонніх і обійде доньку, то вона за правом приросту отримує половину спадку. Те, що ми сказали про доньку, вважаємо сказаним також і про онука, і про всіх дітей – все одно, чи будуть вони жіночої чи чоловічої статі.

127. Але, якщо батько залишає сина без спадку, то повинен зробити це поіменно, в іншому випадку син залишається спадкоємцем. Поіменне вилучення зі спадку має місце у випадку, якщо хтось користується такими словами: «Син мій Тіцій хай не буде моїм спадкоємцем...».

128. Інших дітей різної статі можна залишити без спадку за допомогою загальної формули такими словами: «Всі інші хай будуть залишені без спадку...». Так приписує цивільне право.

129. Претор наказує всіх дітей чоловічої статі, тобто онуків і правнуків, залишати без спадку поіменно; дітей жіночої статі, тобто доньок, онучок, правнучок, можна залишати без спадку або поіменно, або використовуючи загальну формулу.

185. Призначати спадкоємцями дозволено як вільних людей, так і рабів, причому як власних, так і чужих.

186. Однак нашого раба слід зробити одночасно і вільним, і спадкоємцем, використовуючи такий вираз: «Раб мій Стіх хай буде вільним і хай буде спадкоємцем...».

КНИГА ІІІ. ПРО ЗОБОВ'ЯЗАННЯ

1. Спадок після тих, хто помер, не залишивши тестаменту, належить за Законом XII таблиць, по-перше, «своїм» спадкоємцям (*suos heredes*).

2. «Своїми» спадкоємцями вважаються ті діти, що перебували під владою спадкодавця (до самої його смерті), як, наприклад, син

або дочка, онук або онука від сина, правнук і правнучка, народжені від найближчого, нисхідного агната по чоловічій лінії, і байдуже, природні вони діти або усиновлені. Але онук або онука, правнук або правнучка тоді лише включалися до числа «своїх» спадкоємців, якщо особа, що передує перестає бути у владі (агнатській) висхідного... Тому якщо син буде під владою батька на час смерті останнього, то онук від нього не може бути «своїм» спадкоємцем...

3. Так само дружина, що знаходиться під владою чоловіка, який помирає, є «своєю» спадкоємицею, бо вона займає місце дочки; рівним чином і невістка, що залишається під владою сина (вважається «своєю» спадкоємицею), бо вона займає місце онуки...

9. Якщо (після померлого) не було «своїх» спадкоємців, та спадщина, по тому ж самому Закону XII таблиць, належить агнатам.

10. Агнатами називаються ті особи, що з'єднані законною спорідненістю; законного вважається та спорідненість, що виникає через осіб чоловічої статі, таким чином, брати, народжені від одного й того ж батька, суть агнати по відношенню один до одного...

Таким чином, ми могли б налічити багато ступенів агнатства.

11. Однак Закон XII таблиць надає спадок не всім агнатам водночас, а лише тим, що знаходяться у найближчому ступені спорідненості...

17. Якщо (після небіжчика) не залишалося ані «своїх» спадкоємців, ані агнатів, то той же Закон XII таблиць закликає до успадкування родичів. Хто такі родичі, ми сказали у першій книзі...

18. У цих же межах полягають за Законом XII таблиць права спадкування після осіб, які померли без тестаменту. Кожен може зрозуміти, яка була суворість та компактність цього закону.

19. Так, наприклад, еманциповані діти по цьому закону не мають жодного права на спадок агнатських висхідних, бо вони перестають бути «своїми» спадкоємцями.

25. Але ця надмірна суворість права була згодом виправлена едиктом претора.

26. Претор закликає усіх дітей, що не мають за Законом XII таблиць, прав успадкування, так начебто вони були під владою (агнат-

ського) висхідного ще під час його смерті, не роблячи різниці, чи будуть вони одні або спільно зі «своїми» спадкоємцями, тобто тими, що залишалися під владою батька.

34. Їколи, проте, ані заради виправлення, ані заради заперечування давнього права, а скоріше, для його зміцнення претор обіцяє володіння спадком... у тому випадку, коли тестаменту нема, претор закликає до спадкування своїх спадкоємців та агнатів Той, хто

таким чином отримує спадок, може користуватися інтердиктом... Однак, незалежно від преторського порядку успадкування, останнім (своїм та агнатам) належить спадок відповідно до цивільного права.

88. Тепер перейдемо до зобов'язань, головним поділом яких є поділ на два види: кожне зобов'язання виникає з контракту або з делікту.

89. Розглянемо раніше ті, що походять з контракту; їх чотири види: вони виникають внаслідок передачі речі, або урочистими словами, або письмовим чином, або простою угодою.

90. Зобов'язання створюється передачею речі, наприклад, коли дають позику.

92. Зобов'язання словами укладають шляхом питання та відповіді, наприклад:

«Зобов'язуєшся урочисто дати? Зобов'язуюсь. – Обіцяєш? – Обіцяю. – Ручаєшся? – Ручаюся. – Зробиш? – Зроблю».

93. Але, щодо наступного виду словесного зобов'язання: «Чи зобов'язуєшся урочисто дати? – Зобов'язуюсь», то він властивий лише римським громадянам.

Інші види належать праву народів і живаються поміж всіма людьми – як поміж римськими громадянами, так і між іноземцями.

106. Божевільний не може вчиняти жодного юридичного акту, бо він не розуміє, що робить.

107. Малолітній вчиняє законно всяку угоду, якщо тільки опікун приймає участь там, де затвердження опікуна необхідно...

108. Те ж саме правило застосовується відносно жінок, що знаходяться під опікою.

128. Зобов'язання 'рунтується на письмовому документі, якщо, наприклад, його заносять до прибутково-видаткової книги...

134. Крім того, письмове зобов'язання виникає, очевидно, внаслідок боргових розписок, тобто, якщо хтось напише, що він винен або що він дає...

135. Консенсуальні зобов'язання виникають шляхом простої угоди між сторонами при купівлі-продажу, наймі, товаристві, дорученні.

136. Говорять, що в цих випадках виникає зобов'язання в силу угоди сторін, тому що немає жодної необхідності ані в словах, ані в листі, але достатньо, щоб ті, хто укладають зобов'язання, прийшли до згоди. Ось чому такі угоди укладаються і поміж відсутніми...

ПРО КУПІВЛЮ ТА ПРОДАЖ

139. Купівля і продаж укладаються, як тільки зійшлися у ціні, хоча б ціна не була ще сплачена та не був даний завдаток, бо те, що дається у вигляді завдатку, є лише доказ укладення контракту.

142. Договір найму (і купівля-продаж) підпорядковані тим же законним правилам; договір найму визнається укладеним тоді, коли точно визначена наймна плата.

148. Договір про сумісну діяльність (товариства) ми звичайно укладаємо або з тим, щоб вступити у спілкування з усім своїм майном, або заради укладення якої-небудь угоди.

149. Виникло, однак, важливе питання, чи можна укласти договір про сумісну діяльність таким чином, щоб один отримав більшу вигоду або поніс менші збитки... Сервій Сульпіцій, думка якого взяла гору, гадав, що таке товариство може відбутися... адже відомо, що можна укласти договір про сумісну діяльність і так, що один вносить гроші. Другий їх не вносить, а прибуток у товаришів спільний, тому що часто праця одного рівнозначна грошам другого.

150. Відомо і те, що якщо між товаришами не відбулося жодної точно угоди на рахунок частого прибутку і збитків, то прибуток і збитки розподіляються між ними порівну...

151. Сумісна діяльність триває доти, доки існує взаємна угода членів; але якщо хтось з товаришів вийде з його складу, то контракт припиняється.

152. Сумісна діяльність припиняється також внаслідок смерті одного з учасників, оскільки той, хто укладає договір про сумісну діяльність обирає собі певного партнера.

154. Сумісна діяльність припиняється також, якщо продається публічно або приватне майно одного з товаришів.

154а. Сумісна діяльність, про яку йдеться, тобто яка укладається шляхом простої угоди, належить до загальнонародного права, отже норми застосовуються між всіма людьми на підґрунті природного розуму.

168. Зобов'язання виконується здебільшого платежем належного...

169. Рівним чином припиняється зобов'язання через акцептиляцію; акцептиляція же є уявною сплатою. І справді, якщо ти бажаєш вибачити мені те, що я тобі повинен по вербальному зобов'язанню, то можеш цього досягнути, якщо дозволиш мені вимовити наступні певні слова: «Чи отримав ти те, що я тобі обіцяв?», а ти відповіси: «Отримав».

182. Перейдемо тепер до зобов'язань, що виникають з деліктів; якщо, наприклад, хтось вчинив крадіжку, розграбував майно, завдав збиток, спричинив кривду, зобов'язання, що виникають в усіх цих випадках, відносяться до одного роду...

195. Крадіжка буває не тільки тоді, коли хтось таємно потягнув чужу річ, але і взагалі, коли хтось привласнює собі чужу річ всупереч волі її господаря.

196. Отже, якщо хтось користується річчю, відданою йому на зберігання, то він вчиняє крадіжку. Якщо хто отримає річ для певного користування і зверне її на інше вживання, то він відповідає як злодій...

200. У певних випадках вчиняють навіть *furtum* своєї речі, якщо, наприклад, боржник викраде річ, дану у заставу, або якщо я таємно віднімаю свою річ від сумлінного її власника. Тому вирішено: той, хто переховує, що до нього повернувся раб, яким сумлінно володів інший, вчиняє *furtum*.

208. Нарешті, слід знати, що виникло питання, чи вчиняє малолітній *furtum*, коли перебирає чужу річ. Більшість вирішила, що якщо крадіжка вчиняється з бажання вкрати, той малолітній тільки тоді відповідає за цей злочин, коли він у віці, близькому до повноліття, і внаслідок цього збагне свій злочин.

210. Позов про шкоду, незаконно завдану, встановлений Аквілієвим законом, в першому розділі якого постановлено, що, якщо хтось незаконно уб'є чужого раба або чуже четвероного свійську тваринну, той зобов'язується сплатити господарю найвищу ринкову вартість вбитого за цей рік.

211. Таким, що незаконно убиває, вважається той, за умислом або з вини якого вчиняється вбивство, і немає жодного іншого закону, за яким повинно би стягнути штраф за збиток, завданий непротивозаконним чином; внаслідок цього не наражається на покарання той, хто завдав шкоду – випадково, без вини та умислу.

213. Той, чийого раба забито, вільний звинувачувати убивцю у кримінальному злочині або відшукувати збитки по цьому закону.

221. Очевидно, ми терпимо *injuria*, не тільки нам самим нанесено, але і нашим підвладним дітям, нашим дружинам, хоча б вони і не знаходились під нашою сімейною владою...

222. Власне, особисто рабу не завдається жодної *injuria*, але вважається ображенням його хазяїн...

224 Претор дозволяє нам самим оцінювати *injuria*, і суддя присуджує нам таку суму, на яку ми оцінили кривду або менш, згідно своїм розсудом. Але оскільки жорстоку *injuria* звичайно оцінює претор... хоча суддя може присудити меншу суму, однак в більшості випадків він не наслідуються зменшити її внаслідок авторитету претора.

225. *Injuria* вважається тяжкою за діями (якщо хтось, наприклад, кимось поранений, висічений або побитий палицями); або за місцем (якщо, наприклад, образа нанесена у театрі або на площі); або за особою (якщо, наприклад, зазнає кривди магістрат) або коли кривди буде завдано сенатору простою людиною (низького походження).

КНИГА IV. ПРО ПОЗОВИ

1. Нам залишається поговорити про позови.

Якщо задати питання, скількох видів бувають позови, то найправильніше прийняти два види позовів: речові та персональні.

2. Персональним буде той позов, який ми подаємо проти того, хто відповідальний чи за договором, чи за деліктом, тобто персональним позов буває тоді, коли ми формуємо позовну заяву таким чином, що відповідач повинен чи передати, чи зробити, чи надати що-небудь.

3. Речовий позов має місце тоді, коли ми заявляємо і стверджуємо, що тілесна річ – наша, або розпочинаємо спір про те, що ми маємо яке-небудь право, ... наприклад, користування, узупрукта...

5. Речові позови називаються ще віндикаціями, а персональні позови, в яких ми виражаємо вимогу дати що-небудь або зробити що-небудь – кондикціями.

6. Іноді ми заявляємо позов з метою отримати річ, іноді – лише для покарання, ще в інших випадках – з тією та іншою метою.

11. Позови, які вживались у давнину, називалися *legas actiones* через те, що були встановлені законами, так як в той час не були у вживанні преторські едикти, які ввели нові позови, або через те, що в позовних формулярах відтворювалися слова і вирази закону, і через те вважалися незмінними подібно до самих законів.

30. Всі ці форми судочинства поступово вийшли із вжитку, так як внаслідок черезмірної дріб'язковості тодішніх юристів, які рахувалися творцями права, справа була доведена до того, що найменше відхилення від припису чи обряду тягнуло за собою програш справи; тому законом Ебуція і двома законами Юлія було відмінено ці урочисті позови і введено судочинство за допомогою формул.

75. На випадок злочину, скоєного синами і рабами, – якщо вони, наприклад, здійснили крадіжку чи нанесли образу, встановлені ноксальні позови, за якими батькові чи господарю надається або прийняти на себе наслідки скоєного злочину як винагороду, або вказати винного головою...

82. Зараз ми повинні сказати, що заявляти позови ми можемо або від свого власного імені, або від чужого в якості, наприклад,

представника в процесі, уповноваженого, опікуна, тоді як під час панування старого судочинства заявляти позови від імені третьої особи не дозволялось, за виключенням деяких випадків.

103. Всі суди базуються на приписах цивільного права, або на преторській владі.

104. Цивільні (законні) суди це ті, що відбуваються в самому місті Римі або в межах тисячі кроків від Риму між римськими громадянами і при сприянні одного судді.

105. На преторській владі базуються суди, що складаються із рекуператорів, і ті, які здійснюються при сприянні одного судді, коли суддя чи одна із сторін, що сперечаються, належить до перегринів. В тому ж становищі знаходяться всі ті суди, які відбуваються в межах міста Риму як між римськими громадянами, так і між перегринами. Ці суди базуються на преторській владі, тому що вони мають силу до тих пір, поки зберіг свою владу той, хто призначив ці суди.

117. Заперечення (ексцепції) мають місце також в тих позовах, які не спрямовані на персону. Якщо ти, наприклад, страхом чи злим наміром схилив мене дати шляхом манципації яку-небудь річ у власність і будеш її від мене вимагати, то мені дається заперечення, за допомогою якого ти усуваєшся, якщо я доведу, що ти заставив мене погодитись під впливом погроз чи обману.

139. У певних випадках претор чи проконсул застосовує свою владу для припинення спорів. Це можливо тоді, коли спір іде між сторонами про посідання і ніби посідання; претор наказує чи забороняє що-небудь. Урочисті формули наказу, якими він користується в цьому випадку, називаються інтердиктами чи декретами, чи інтердиктами в вузькому розумінні слова.

140. Декретами вони називаються тоді, коли претор наказує кому-небудь зробити що-небудь, наприклад, повернути захоплену річ; інтердиктами – тоді, коли наказує утриматися від яких-небудь дій, наприклад, коли забороняє чинити насильство персоні, що володіє правильно..

141. Однак коли претор наказав що-небудь зробити чи заборонив, то цим справа відразу не закінчується; сторони йшли до судді

чи до рекуператорів. Тут після наведення формул перевіряли, зроблено чи не зроблено по едикту претора те, що він наказав зробити...

150. Коли дається інтердикт з приводу землі чи будівлі, то за наказом претора бере гору той, хто володіє під час інтердикту, якщо тільки він не силою, не таємно, не прекарним способом не отримувал посідання від супротивника; а навпаки, при інтердикті про рухому річ той отримує верх, хто володів нею на протязі більш ніж половини останнього року й не насильно, не таємно, не прекарним способом.

154. Для відновлення порушеного володіння звичайно дається інтердикт в тому випадку, коли хто-небудь втратив посідання внаслідок насильства. Цим інтердиктом, той хто вигнав примушується повернути посідання витісненому із своєї ділянки, якщо тільки останній не володів нерухомим майном того, хто вигнав не насильно, не таємно чи прекарним способом.

ДИГЕСТИ ЮСТИНІАНА (фрагменти)

КНИГА ПЕРША

Титул 1. Про правосуддя та право

1. (Ульпіан). Тому, хто вивчає право, треба насамперед знати, звідки з'явилося слово «право» (jus). Право похідне від «правосуддя» (justitia), бо, згідно з чудовим визначенням Цельса, право є наука про добре та справедливе.

§ 2. Вивчення права складається з двох частин: публічне та приватне (право). Публічне право, те, що стосується становища римської держави, приватне те, що стосується інтересів окремих осіб: існує корисне для суспільства і корисне приватне. Публічне право включає в себе святині (sacra), служіння жерців, стан магістратів. Приватне право складається з трьох частин, бо його складають або з природних приписів, або (з приписів) народів, або (з приписів) цивільних.

§ 4. Право народів (*jus gentium*) це те, яким користуються народи людства; легко можна зрозуміти його відмінність від природного права: останнє є спільним для всіх тварин, а перше лише для людей (в їхніх стосунках) між собою.

3. (Флоріан). Ми повинні давати відсіч насильству і протиправності, бо правом визначено, що коли хтось зробить що-небудь для захисту свого тіла, то вважається таким, що вчинив правомірну дію: і, оскільки природа встановила між нами якусь спорідненість, то послідовно (вважати) злочином (гріхом), якщо одна людина творить зло іншій.

6. (Ульпіан). Цивільне право не відокремлюється геть від природного права або від права народів і не у всякому дотримується його: якщо ми щось додаємо до спільного права або що-небудь з нього виключаємо, то створюємо власне, тобто цивільне право.

7. (Папініан).

§ 1. Преторське право – це те, яке ввели претори для сприяння цивільному праву або для його доповнення або виправлення з метою суспільної користі;

8. (Марціан). Бо й саме преторське право є живим голосом цивільного права.

10. (Ульпіан). Правосуддя є незмінна і постійна воля надавати кожному його право.

§ 1. Приписи права суть такі: жити чесно, не завдавати шкоди іншому, кожному віддавати те, що йому належить.

§ 2. Правосуддя є пізнання божественних і людських справ, наука про справедливе та несправедливе.

11. (Паул). Слово «право» вживається у декількох значеннях: по-перше, «право» означає те, що завжди є справедливим і добрим – яким є природне право. В іншому значенні «право» – це те, що корисне усім або багатьом у кожній державі – таке цивільне право. Не менш вірно у нашій державі «правом» називається «*jus honorarium*». Кажуть, що претор висловлює право (виносить рішення), навіть якщо він вирішує несправедливо; це (слово) стосується не того, що претор зробив, але того, що йому належало зробити.

Титул III. Про закони, сенатусконсудьти та тривалі звичаї

1. (Папініан). Закон є загальний (для всіх) припис, рішення досвідчених людей, стримування злочинів, які створюють навмисно або із незнання, загальна (для усіх громадян) обіцянка держави.

5. (Цельс)... право має бути головним чином пристосоване до того, що трапляється часто і легко, а не вельми рідко.

7. (Модестін). Дія (сила) права; веліти, забороняти, дозволяти, карати.

8. (Ульпіан). Права встановлюються не для окремих осіб, а взагалі.

17. (Цельс). Знати закони означає сприймати не їх слова, але їхній зміст і значення (силу і владу).

18. (Цельс). Є більш справедливим таке тлумачення законів, при якому охороняється їхня воля.

24. (Цельс). Невірно приймати рішення або давати консультацію на підставі якоїсь частки закону, без розгляду закону в цілому.

25. (Модестін). Ні в якому разі сенс закону або справедливість не допускають, щоб те, що прийняли для користі людей, ми обертали шляхом жорстокого тлумачення у суворість, всупереч благополуччю людей.

29. (Паул). Вчиняє проти закону той, хто робить заборонене законом; вчиняє в обхід закону той, хто, зберігши слова закону, обходить його зміст...

31. (Ульпіан). Принцепс вільний від (дотримання) законів.

32. (Юліан). Якщо ми не маємо писаних законів для якихось справ, то слід дотримуватись встановленого мораллю і звичаєм; а якщо цього немає для якоїсь справи, то (слід дотримуватись) найбільш близького і такого, що слідує з останнього (правила); якщо ж і цього немає, то слід застосовувати право, яким користується місто Рим.

41. (Ульпіан). Усе право Стосується або придбання, або збереження, або зменшення; йдеться про те, яким чином щось стає належним комусь, або яким чином хтось зберігає свою річ чи право, або яким чином хтось відчужує чи втрачає.

Титул V. Про становище людей

1. (Гай). Усе право, яким ми користуємося, стосується або осіб, або речей, або дій. (actiones).

4. (Флорентін). Свобода є природна здатність кожного робити те, що йому заманеться, якщо це не заборонено силою або правом.

5. (Марціан). Становище (усіх) рабів однакове; з вільних людей одні є вільнонародженими, а інші звільненими з рабства, і

25. (Ульпіан). Ми повинні визнати вільнонародженим навіть того, про кого (в цьому відношенні) висловився суд, хай би він був звільненим з рабства: бо судові рішення приймається за істину.

Титул VI. Про тих, хто є персонами свого або чужого права

1. (Гай) деякі особи є особами свого права, деякі підпорядковані чужому праву. Розглянемо, хто підпорядкований чужому праву; бо якщо ми узнаємо які вони, то зрозуміємо, хто є особами свого права.

§ 1. Підвладними хазяїв є раби, і ця влада ґрунтується на праві народів: адже у всіх народів ми можемо однаково спостерігати, що хазяї мають над рабами владу життя та смерті; і те, що набувається через раба, набувається паном.

§ 2. Але зараз нікому, хто знаходиться під римським пануванням, не дозволяється бути надто жорстоким до рабів без причини, визнаної законом.

3. (Гай). Також під нашою владою знаходяться наші діти, котрих ми породили у законному шлюбі; це є правом, що належить римським громадянам.

4. (Ульпіан). З римських громадян деякі є батьками сімейства, а деякі синами сімейства, деякі матері сімейства, деякі дочки сімейства. Батьки сімейства це ті, хто мають свою владу, є вони повнолітніми чи неповнолітніми; подібно до цього, матері сімейства, сини сімейства і дочки сімейства знаходяться под чужою владою. Бо той, хто народжується від мене і моєї дружини, знаходиться під моєю владою; так само той, хто народжується від мого сина і його дружини...

Титул VII. Про всиновлення та звільнення з-під влади і про інші способи припинення влади

1. (Модестін). Синами сімейства робить не лише пригода, а й всиновлення.

12. (Ульпіан). Хто звільнився з-під батьківської влади, той не може бути поверненим під владу інакше, як шляхом всиновлення.

16. (Яволен). Всиновлення може мати місце стосовно тих осіб, відносно яких і за природою це може мати місце...

Титул VIII. Про поділ речей та їх властивості

1. (Гай). У найбільш загальному вигляді речі поділяють на дві частини: одні є речами божественного права, інші - людського права. Речі божественного права не входять до складу чийогось майна.

Те, що віднесено до речей людського права, частіше є чийм-небудь майном; але ці речі можуть і не бути чиймось, бо речі які відносяться до спадку, не є чиймось майном, поки не з'явиться спадкоємець.

Титул IX. Про сенаторів

4. (Помпоній). Хто не гідний нижчого звання, той тим більше не гідний вищого звання.

КНИГА ДРУГА

Титул I. Про юрисдикцію

2. (Яволен). Кому надано юрисдикцію, тому надано й те, без чого юрисдикцію не може бути здійснено.

10. (Ульпіан). Той, хто здійснює юрисдикцію, не може виголошувати рішення ні у своїх справах, ні у справах своєї дружини або своїх дітей, ні своїх вільновідпущених або інших осіб, котрі знаходяться при ньому.

Титул II. Які правові положення хтось встановлює іншим, такі можуть бути застосовані і до нього

1. (Ульпіан). Цей едикт встановлює положення найвищої справедливості і не може викликати чогось обгрунтованого незадоволен-

ня: бо хто ж не згоден, щоб у його справі було винесено таке ж рішення, яке він сам виносить для інших або доручає винести.

§ 1. Зрозуміло, що те право, котре хтось вважає справедливим застосувати до іншої особи, повинно визнаватись дійсним і для самого себе...

Титул IV. Про виклик до суду

5. (Паул). Мати завжди є відомою, якщо вона зачала поза шлюбом, але батько це той на кого вказує шлюб...

21. (Паул). Хоча той, хто знаходиться у себе вдома, може бути викликаним до суду, однак ніхто не може бути вилученим зі свого дому.

Титул X. Про того, чиї дії завадили комусь з'явитись до суду

I. (Ульпіан). Претор визнав необхідним найсправедливішим чином карати того, хто зловмисне завадив комусь з'явитись до суду.

Титул XIII. Про повідомлення

1. (Ульпіан). Хто хоче подати позов, той повинен попередньо заявити про нього відповідачеві: бо найсправедливішим є такий порядок, при якому той, хто збирається подати позов, має заявити про це відповідачеві, щоб той знав, чи повинен він поступитись або вести подальшу суперечку, і якщо він вважає, що варто сперечатись, то щоб він прийшов (до суду) приготовленим до розгляду справи, вивчивши позов, поданий про нього...

Титул XIV. Про договори (Про угоди)

1. (Ульпіан). Справедливість цього едикту слідує із самої природи. Бо що більше відповідає людській порядності, ніж дотримуватись того, про що вони (люди) домовились.

§ 1. Слово «*pactum*» подить від «*pactio*». звідти походить і слово «рах».

§ 2. Договір є бажання двох або декількох осіб одного й того ж і їхньою згодою.

§ 3. Слово «*CONVENCIO*» має загальне значення й стосується всього, про що домовляються ті, то ведуть справи з метою укладен-

ня угоди або мирової домовленості... Слово ” *CONVENCIO*» (згода) є настільки загальним, що, як сказав Педій, немає ніякого контракту, зобов'язання, де б не було згоди, незалежно від того, здійснюється вона передачею речі або слів, бо й стипуляція, котра здійснюється за допомогою слів, нікчемна. якщо немає згоди.

2. (Паул). Лабеон каже, що можна досягти згоди або передачею речі, або письмово, або навіть за допомогою посланця (*pum-tius*), якщо сторони не знаходяться в одному місці; визначається також, що можна досягти узгодження мовчазною згодою: так, що моєму боржнику я поверну боргову розписку, то, зрозуміло, що між нами є згода про те, що я не буду звертатись з вимогою, і йому у майбутньому надається можливість заявити есцепцію, яка ґрунтується на домовленості.

3. (Модестін). Після того, як залог повернули боржнику, якщо гроші не було сплачено, то немає сумніву, що можна стягувати борг (якщо не доведено, що інше було предметом особливих переговорів).

4. (Паул). Так само, оскільки мають силу навіть мовчазні узгодження, то встановлено, що при наймі житла у містах все те, що завезено і занесено (наймачем), є заставою для наймодавця, хоча б і не було ніякої спеціальної домовленості. § 1. Відповідно до цього і німій може укласти договір...

5. (Ульпіан). Маємо три види угод; вони укладаються внаслідок або державних чинників, або приватних чинників: приватні угоди є або законними, або ґуртуються на праві народів. Державна угода- це та, яка укладається внаслідок миру...

6. (Паул). Законна угода- це те, що закріплено якимось законом, іноді з договору виникає або договором погашається чи підтримується законом або сенатусконсультум.

7. (Ульпіан). Угоди, що ґуртуються на праві народів, іноді породжують позови, іноді – есцепцію.

§ 1. Ті, які породжують позови, не залишаються при своїй (загальній) назві (*pacta*), але позначають найменуванням, присвоєним цьому виду контрактів, наприклад: купівля-продаж майна, *societas*, *commodatum* схов та інші подібні контракти.

§ 2. Але якщо дана справа не підпадає під якийсь контракт, але залишається сутність договору, то згідно з правильною відповіддю Аріста Цельсу, зобов'язання є. Наприклад, я дав тобі річ, щоб ти дав мені іншу річ, дав (тобі річ), щоб ти щось зробив: це є синалагмою, і звідси виникає цивільне зобов'язання.

§ 7. Претор каже: «Я буду охороняти договори, які укладено не внаслідок зловмисництва і не всупереч законам, плебісцитам, сенатусконсультам, деректам, едіктам принцепсів і не в обхід якогось з правил».

§ 9. Претор каже, що не буде охороняти договір, укладений зловмисне (зі злим умислом). Злий умисел здійснюється шляхом лухавства та обману і, як каже Педій, є укладений зловмисне такий договір, при якому для того, щоб обійти іншого, робиться одне, а симулюється інше...

17. (Паул). § 1. Деякі позови погашаються шляхом договору і в силу самого права (*ipso jure*) наприклад. позов, який слідує з кривди, з крадіжки...

25. (Паул)...§ 1. Лабеон каже, що особистий договір не поширюється на іншу особу, так само, як і на спадкоємця...

27. (Паул). § 4. Договори, які містять сороміцьку підставу, не підлягають виконанню; наприклад, якщо я укладу договір, що не буду подавати позов з крадіжки або завдання кривди, коли ти вчиниш таку дію, треба, щоб був страх покарання за крадівство або за кривду: але коли ці дії уже вчинено, ми можемо укласти договір.

28. (Гай). Договори проти правил цивільного права не мають сили.

38. (Папініан). Публічне право не може бути змінено договорами приватних осіб.

57. (Флорентін). Хто узяв з боржника проценти за майбутній час, той вважається таким, що уклав мовчазну угоду про те, що протягом цього часу він не буде вимагати капітал.

58. (Нерацій). Немає сумніву, що можна відступитись від покупки, продажу найму (та інших схожих зобов'язань) з дотриманням договору зі згоди тих, хто взаємно зобов'язався...

Титул XV. Про мирові угоди

1. (Ульпіан). Хто укладає мирову угоду, той вступає у домовленість про сумнівну справу та про таке, що знаходиться у непевному стані і незакінченій суперечці...

9. (Ульпіан)... § 1. Якою б не була мирова угода, вважається, що вона укладена лише відносно тих предметів, про які сторони домовлялись...

КНИГА ТРЕТЯ

Титулі I. Про подання вимог до суду

1. (Ульпіан). § 2. Подавати до суду вимогу це означає викласти свої або свого друга прохання суду, особі, яка має юрисдикцію, або заперечувати проти прохання іншої особи.

Титул II. Про тих, хто оголошений непорядним

1. (Ульпіан). Слова претора такі: «Визнається непорядним той, хто за ганебні вчинки був звільненим; війська, який виступає на сцені, звеселяючи людей, хто займається звідництвом, хто засуджений державним за наклеп або за те, що захищаючи чийсь інтереси у суді, увійшов у недозволену згоду з іншою стороною, хто був особисто засуджений за крадіжку, грабунок, кривду, зловмисництво й оману або уклав договір у зв'язку з вчиненням таких дій, хто був засуджений за поданим до нього позовом з договору *societas*, опіки, доручення, схову... хто свою підвладну дочку після смерті зятя видав заміж протягом звичайного строку жалоби і до завершення перебігу цього строку, або ж хто свідомо, не за наказом того, у чий владі він знаходиться, взяв жінку заміж до завершення її жалоби за чоловіком...

4. (Ульпіан). Сабін і Кассій дали відповідь, що атлети не займаються звеселенням людей, бо вони виступають задля своєї доблесті...

§ 4. Наклепник лише тоді оголошується непорядним, коли його було засуджено за наклеп; не досить наклепу...

Титул III. Про прокураторів та захисників

1. (Ульпіан). Прокуратор це той, хто керує чужими справами за дорученням хазяїна. § 1. Прокуратора можна призначати або для всіх

справ, або для однієї справи. Призначається шляхом особистого звернення, або через посланця (nuntius), або письмово...

58. (Паул). Прокуратор, якому загалом надано право вільного керування справами, може подавати вимоги, робити новацію, замінювати одну річ на іншу.

59. (Паул). Але, очевидно, йому надається й повноваження задовольнити кредиторів.

63. (Модестін). Прокуратор, якому доручено керувати всім майном, не може відчужувати речі хазяїна (ні рухомі, ні нерухомі, ні рабів), без спеціального доручення хазяїна, за винятком плодів або інших речей, що легко псуються...

74. (Ульпіан). Представник громади не може вести громадські справи через прокуратора...

77. (Паул). Кожного, кого захищають, відборонити відповідно з поглядами доброго мужа.

78. (Африкан). Тому не може бути визнаним таким, що діє відповідно до поглядів доброго мужа той, хто на суді заплутує позивача, щоб розбіжність не могла бути зведена до вирішення.

Титул IV. Про позови від сукупності або проти неї

1. (Гай). § 1. Ті, кому дозволено утворити спілку під найменуванням колегії, товариства або під іншим найменуванням того ж роду, набувають властивості мати за зразком громади (res publica) спільні речі, спільну скарбницю і представника (actor) або синяка, через яких, як і у громаді, робиться і діється те, що повинне робитись і діятись (виконуватись) разом.

2. (Ульпіан). Якщо посадові особи муніципії або якась сукупність призначають представника (actor) для подання позову, то не слід розглядати це, як зроблене декількома особами: бо він виступає в інтересах громади (res publica) або в інтересах сукупності, а не в інтересах окремих осіб.

3. (Ульпіан). Як претор дає позови від імені громадян муніципії, він так само найсправедливішим чином вважає, що і проти них (може бути подано позов).

§ 1. Якщо є борг на користь сукупності, то це не є боргом окремих особам.

§ 2. Стосовно цекуріонів (або інших сукупностей) не має значення, чи усі вони залишаються, чи залишається частина, чи весь склад змінився. Але якщо (навіть) сукупність зведено до однієї людини, то у більшості випадків визнається, що можна подати до нього вимогу у суді, оскільки право усіх зосередилось у одному і залишається ім'я сукупності.

8. (Яволен). Якщо особи, котрі керують справами громади, не захищають громаду і немає нічого тілесного (тілесних речей), що знаходилось би у володінні об'єднання, то позивачі (кредитори) громади мають бути задоволені шляхом (переуступки їм) позовів до боржників громади.

9. (Помпоній). Якщо спадок дістався тобі разом з громадянами муніципії, то між вами має бути проведено судовий поділ спадкового майна. Те ж саме слід сказати й про судові справи, котрі стосуються розмежування ділянок та незатоплювання ділянки, яка знаходиться нижче.

Титул V. Про ведення справ

2. (Гай). Якщо хтось займався справами відсутнього, хоча б цей відсутній і не знав про це, і здійснив витрати з користю для справи або прийняв на себе перед іншою особою зобов'язання в інтересах відсутнього, то він має на цій підставі позов. Отже, у цьому випадку

для обох сторін виникає позов, який називається позовом з ведення справ. І звичайно, справедливо, щоб він сам звітував і відповідав, якщо він вчинив щось неналежним чином і утримав для себе щось з цих угод. З іншого боку також справедливо, якщо він провадив справи з користю, дати йому те, що внаслідок ведення (чужих) справ він втратив або ще втратить.

2. (Ульпіан). Претор каже: «Якщо хтось буде вести справи іншого або вести справи, що залишились після чиеїсь смерті, я дам йому на цій підставі позов».

КНИГА ЧЕТВЕРТА

Титул 1. Про реституцію

1. (Ульпіан). В цьому титулі претор неодноразово надає допомогу людям, які помилились або були обмануті, або зазнали шкоди внаслідок страху, або (чужого) лукавства, або віку, або своєї відсутності.

2. (Паул). Або внаслідок зміни їхнього (юридичного) стану, або внаслідок правомірної (justum) помилки.

3. (Модестін). Претор обіцяє реституцію (повернення у первісний стан) в усіх випадках на підставі вивчення справи, тобто встановивши правомірність цих чинників та їхню правдивість, і на цій підставі (претор) надає допомогу окремим особам.

Титул II. Про те, що вчинено внаслідок страху

1. (Ульпіан). Претор каже: «Я не визнаю дійсним те, що вчинено під впливом страху»... вчинене під впливом грубої сили має розглядатись так само, як вчинене під впливом страху.

3. (Ульпіан). Отже, якщо хтось вчинити щось внаслідок примушування до того силою, то на підставі цього едикту відновлюється (в первісний стан).

9. (Ульпіан). Ми повинні визнавати пише наявний страх, а не побоювання того, що страх з'явиться в майбутньому...

§ 5. Юліан... висловлює думку, що той, кому передали річ під впливом (навіяного ним) страху, повинен не лише повернути річ, але й прийняти відповідальність за свій умисел...

21. (Паул)... § 5. Якщо страх змусив мене прийняти спадок, то я думаю, що я став спадкоємцем: хоча я і не виказав би бажання, аби я користувався свободою, але, будучи змушеним, я все ж виказав свою волю, за допомогою претора я підлягаю відновленню у первісному стані, щоб мені було надано владу утриматись (від прийняття спадщини).

22. (Паул). Якщо хтось ув'язнить іншого, щоб примусити його до чогось, то зроблене на цій підставі не має ніякої сили.

Титул III. Про зловмисництво (Про злий умисел)

1. (Ульпіан). Цим едиктом претор виступає проти двурушних та зловмисників, які шкодять іншим яким-небудь лукавством: підступність перших не повинна приносити їм користі, а простота других не повинна завдавати їм шкоди.

§ 1. Слова едикту такі: «Відносно того, про що буде заявлено, як про вчинене зловмисне, якщо за цими справами не надається іншого позову і буде зрозуміла справедлива підстава, я дам позов.»

§ 2. Зловмисність (злий намір). Сервій визначив так: це є якась хитрість для введення іншого в оману, коли удавана видимість одне, а робиться інше...

§ 3. Претор не задовольнився тим, що сказав «намір» («умисел»), але й додав «злий», оскільки древні вживали термін «добрий намір (умисел) (*dolus bonus*) і вживали це слово у значенні хитрості, особливо якщо хтось користувався нею проти ворога або розбійника...

15. (Ульпіан)... § 1. Але викликає сумнів чи можна подати позов про зловмисництво проти громадян муніципії (сукупності). І я думаю, що на підставі їхнього умислу не можна подати позов... Але коли щось до них надійде внаслідок умислу (зловмисництва) тих, хто керує їхніми справами, то я вважаю, що можна надати позов. Внаслідок зловмисництва надається позов про умисел (зловмисництво) до самих декуріонів.

§ 2. Коли щось надійшло до хазяїна внаслідок умислу (зловмисництва) прокуратора, то надається позов про зловмисництво проти хазяїна у розмірі набутого їм, бо прокуратор без сумніву є відповідним за своє зловмисництво.

36. (Марцелл). Якщо двоє чинили (одне проти одного) зловмисництво, то вони не можуть подавати одне одному позов про зловмисництво.

37. (Ульпіан). Те, що продавець говорить, щоб похвалити (свій товар), слід розглядати як не сказане і не обіцяне. Але якщо це зроблено для введення покупця в обману, то слід вважати, що не виникає позову проти сказаного та обіцяного, але виникає позов про зловмисництво...

Титул IV. Про осіб до 25 років

1. (Ульпіан). Згідно з природною справедливістю, претор встановив цей едикт, за допомогою якого він надає захист юним, оскільки усім відомо, що в осіб цього віку розсудливість є неміцною і піддається можливостям багатьох обманів: цим едиктом претор обіцяв їм допомогу і захист проти обману.

§ 1. Претор постановив: «Я буду звертати увагу відповідно з характером справи на те, що згідно із свідченнями, буде вчинено з особою, яка не досягла 25 років.»

§ 2. Зрозуміло, що така допомога обіцяна особам, які не досягли 25 років, оскільки не викликає сумніву, що після досягнення цього віку вже досягнено міцності мужа.

§ 3. Таким чином, зараз особи, які не досягли вказаного віку, направляються (у своїх справах) допомогою і піклувальників і до досягнення цього віку їм не слід довіряти управління їхніми справами, хоча б вони добре вели свої справи.

9. (Ульпіан)

§ 2... слід визнати, що при правопорушеннях не варто надавати неповнолітнім допомогу і така їм не надається. Бо якщо він украв або протиправне завдав шкоди, то допомога не надається

§ 4. Папініан говорить, що коли особа, яка досягла 25 років, продала себе у рабство, тобто якщо вона отримала частину ціни, то вона не може бути відновлена..., оскільки справа не допускає відновлення, коли особа змінює свій (юридичний) стан...

24. (Паул)... § 1. Не завжди те, що вчинене з юним, підлягає ліквідації, але це має бути розглянуто відповідно з чесністю і справедливістю, щоб не було заподіяно більшої шкоди людям цього віку, оскільки (інакше) ніхто не укладав би з ними договорів і їм була б деякою мірою заборонена участь у обігу. Отже, претор не повинен втручатись у ці справи, якщо немає явного обману або якщо юні вели справи з очевидною недбалістю...

44. (Ульпіан). Не все, що вчиняють молодші 25 років, надійне, але тільки те, що слід вважати недійсним після розгляду справи, наприклад, коли вони втратили те, що мали внаслідок обману з боку

інших або своєї довірливості, або втратили вигоду, яку могли набути, або прийняли на себе обтяження, які не слід було приймати.

Титул V. De capite minutis

1. (Гай). Зменшення правоздатності є зміною (юридичного) стану.

2. (Паул). Існують три види зменшення правоздатності: найвище, середнє, найменше, оскільки ми маємо три (якості) свободу, громадянство, приналежність до familia. Тому, коли ми втрачаємо все це.., то зменшення правоздатності є максимальним, коли ж ми втрачаємо громадянство, але зберігаються і свобода, і громадянств, а змінюється лише familia, то, зрозуміло, що зменшення правоздатності є найменшим.

Титул VIII. Про прийняття обов'язків третейського судді

1. (Паул). Домовленість сторін про передачу їхнього спору на розгляд третейського суду (сотрготІ88ит) це схоже на судовий порядок і має на меті закінчення спору.

46. (Паул). Третейський суддя може виносити рішення у тих справах, розрахунках і спорах, які мали бути спочатку (до домовленості) між особами, які домовились, але не у тих, що виникли пізніше...

Титул IX. Хай повернуть отримане хазяї кораблів, постоялих дворів тощо

1. (Ульпіан). Претор каже: «Якщо хазяї корабля, готелю тощо не повернуть те, що взяли від когось на схов, то я дам на цій підставі позов».

§ 1. Цей едикт вельми корисний, оскільки звичайно доводиться покладатись на їхню чесність і довіряти їм речі для схову. І хай ніхто не думає, що це правило є суворим, оскільки від розсуду цих осіб залежить не брати (речі) від кого-небудь.

5. (Гай). Хазяї корабля і готелю тощо отримують плату не за збереження (речей), але хазяїн корабля-за перевезення пасажирів, хазяїн готелю-за дозвіл мандрівникам залишатись у готелі,.. і, однак, вони відповідають за збереження (речей). Бо й «валяльщик», і кра-

вещь отримують платню не за збереження, а за своє ремесло, але відповідають за позовом *ex locato* за збереження.

6. (Паул). Хай би тебе безоплатно перевозили на кораблі або ти безоплатно знаходився у готелі, разом з тим не можна заперечувати, що ти маєш *асйопе8 in fidum*, якщо тобі протиправно завдано шкоди.

7. (Ульпіан). Хазяїн повинен відповідати за дії усіх членів свого екіпажу, вільні вони чи раби. і справедливо він відповідає за них, оскільки залучив їх сам свій ризик.

КНИГА П'ЯТА

Титул 1. Про суди, куди подають і де відповідають за позовами

1. (Ульпіан). Якщо (сторони) підпорядковують себе якійсь юрисдикції і домовляються про це, то відносно тих, що погодились має юрисдикцію будь – який суддя, котрий очолює судове місце або має іншу юрисдикцію.

5. (Ульпіан). Якщо хтось з викликаних до претора підпорядкований чужій юрисдикції, то він має з'явитися..., бо претор повинен встановити чи має він (у даній справі) юрисдикцію, і той, кого викликали, не може ставитись з неповагою до влади претора. Бо й послі, й інші особи, які мають право вимагати, щоб звернення до них було у їхньому домі, знаходяться у такому становищі, що у разі виклику до суду, мають з'явитися, щоб послатися на свої привілеї.

20. (Паул). Слід вважати, що будь-яке зобов'язання має розглядатись як контракт: у якому б місці хтось не прийняв на себе зобов'язання, він вважається таким, що уклав контракт, якщо навіть його борг виник не з позики...

30. (Марцелл). Де було почато судовий розгляд, там його потрібно й завершати...

КНИГА ШОСТА

Титул 1. Про віндикацію речі

1. (Ульпіан). п. 1. Цей спеціальний речовий позов (*асіо in rem*) має місце стосовно усіх рухомих речей, як живих, так і тих, що позбавлені душі, і речей, які з'єднані з ґрунтом.

§ .2. Шляхом цього позову не можуть бути витребувані вільні особи, які є особами нашого права...

6. (Паул). Якщо хтось подає речовий позов, то він повинен вказати річ і те, чи вимагає він річ цілком, чи у частині і у якій саме частині: найменування речі означає не рід, але дану річ (speciem).

9. (Ульпіан). Обов'язок судді при розгляді такої справи полягає у тому, щоб розглянути, чи є відповідач посесором. Не стосується справи питання про те, з якої підстави він володіє; коли я довів, що річ моя, то посесор повинен віддати річ, якщо не протиставить якоїсь ексцепції... Я думаю, що можна витребувати (річ) від кожного, хто тримає річ і має можливість її віддати.

23. (Паул). Речовий позов належить тому, хто набув власність на підставі права народів або на підставі цивільного права.

24. (Гай). Той, хто збирається витребувати річ, повинен подумати, чи не може він отримати володіння річчю за допомогою якогось інтердикту. Адже набагато зручніше; володіти самому і змусити супротивника нести обтяження позивача, ніж подавати позов про власність, коли володіє інший...

36. (Гай) Хто подає позов про витребування речі, для того, щоб позов його не був марним, повинен з'ясувати, чи є той, до кого позов, посесором (або особою, яка перестала бути посесором невмисно).

Титул 2. Про Publiciana in rem actione

(Ульпіан). Претор каже: «Якщо хтось вимагає те, що в силу правильної підстави (justa causa) передане йому (власником) і ще не засвоєне за давністю, – я дам захист».

§ .1. Правильно претор каже «ще не засвоєне за давністю», бо якщо давність пройшла, то особа має цивільний позов і не потребує асїо honoraria.

§ . 2. Але чому претор згадує лише про передачу і перехід за давністю, коли є досить багато правових постанов, завдяки яким може набуватись власність...

17. (Нерацій) позов був створений не для того, щоб річ була відібрана у власника: доказом цього є, по-перше, справедливість, а по-друге, ексцепція, «якщо ця річ не належить посесору»; – але для того, щоб особа, яка купила добросовісно і отримала на цій підставі володіння річчю, краще зберігала за собою річ.

КНИГА СЬОМА

Титул 1. Про узуфрукт та як він здійснюється

1. (Паул). Узуфрукт є право користування чужими речами та отримування від них плодів із збереження у цілісності субстанції речей.

2. (Цельс). Узуфрукт є право на тілесну річ (*jus in corpore*), разом із зникненням якої він і сам необхідно знищується.

Титул 7. Про роботи рабів

1. (Гай). Узуфрукт, встановлений на людину (раба), обіймає його роботу і плату за роботу.

Титул 8. Про користування та проживання

1. (Гай)... § .1. Встановлюється й голе користування, тобто без права на плоди; воно встановлюється таким же чином, як узуфрукт.

КНИГА ВОСЬМА

Титул 1. Про сервітути

1. (Марціан). Сервітути суть або сервітути осіб, як-то: користування й узуфрукт або сервітути речей, як-то: сервітути сільських маєтків і міських...

4. (Папініан). Сервітути в силу самої суті права не можуть бути встановлені ні починаючи з певного моменту, ні до певного моменту, ні під умовою, ні з настанням певної умови, наприклад, «поки я хочу»...

15. (Помпоній)... § .1. Природа (суть) сервітуту не у тому, щоб хтось вчинив для нас якусь дію..., але у тому щоб особа терпіла щось або не робила чогось...

Титул 2. Про сервітути міських маєтків

2. (Гай). Права міських ділянок такі: будувати вище певної висоти і закривати світло сусіду або не будувати вище певної висоти, а також відводити дощову воду на дах або на двір сусіда або не відводити, а також обперти балку на стіну сусіда і, нарешті, висувати балкон або дах на ділянку сусіда та інші схожі на ці.

Титул 3. Про сервітути сільських маєтків

1. (Ульпіан). Сервітути сільських маєтків такі: прохід, прогін, проїзд, проведення води... § .1. До сільських слід віднести користування водою, прогін худоби на водопій, право пасти, випалювання вапна, копання піску...

2. (Нерацій). Сервітути сільських маєтків: дозволяти зводити будівлі вище певної висоти і затемнювати сільський дім сусіда або дозволити проведення стоку нечистот через дім або дачу сусіда, або дозволити мати виступ будівлі над ділянкою сусіда.

3. (Помпоній)... § .3. Право брати воду є право не людини, а маєтку...

Титулі 4. Загальні правила маєтків, як міських, так і сільських

1. (Ульпіан). Міські будови ми називаємо маєтками... § .1. Ці сервітути називають сервітутами маєтків, тому що при відсутності маєтків вони не можуть бути встановлені; бо ніхто не може набути сервітута міського або сільського, якщо у нього нема маєтку; і ніхто, хто немає маєтку, не може бути обтяжений сервітутом...

КНИГА ДЕСЯТА

Титул 1. Про встановлення межі

2. (Ульпіан)... § .1 Там, де суддя у справі про встановлення межі не може їх знайти (старі), йому дозволяється вирішити суперечку шляхом присудження. І якщо для усунення колишньої неясності суддя хоче провести межу по іншому місцю, то він може це зробити шляхом присудження...

Титул 3. Поділ спільного майна

3. (Ульпіан)... § .1. Що вони самі встановили між собою незловмисно, то суддя повинен насамперед виконати і при поділі спадку, і при поділі спільного майна.

8. (Паул). І якщо не всі, хто мав спільну річ, але деякі з них бажають поділу, то може мати місце позов між ними...

14. (Паул)... § .2. Якщо була угода про те, що поділ взагалі не буде проводитись, то здається цілком ясным, що такий договір не має сили: якщо ж угода стосувалась (неподілу) протягом певного строку і це йде на користь якості самої речі, то угода дійсна...

Титул 4. Про пред'явлення

1. (Ульпіан). Цей позов... введено головним чином для віндикації.

2. (Паул). «Пред'явлення» означає пред'явити річ публічно, щоб тому, хто подає вимогу, було надано можливість здійснити свою вимогу.

3. (Ульпіан). При цьому позові позивач повинен знати (про річ) все і повідомити ознаки речі, відносно якої подано позов.

КНИГА ТРИНАДЦЯТА

Титул 7. Позов про заставу

1. (Ульпіан). Відносини застави виникають не лише шляхом передачі (речі), але й шляхом голої угоди, хоча б річ і не була передана.

9. (Ульпіан). § .1. Застава може бути не лише при грошовому борзі, але й з іншої причини, наприклад, якщо хтось дав іншому заставу, щоб той за нього поручився.

§ .2. У власному значенні ми називаємо заставою те, що переходить до кредитора, при іпотеці ж до кредитора володіння не переходить.

2. (Ульпіан)... § .1. Якщо відбулась новація зобов'язання, яким встановлено борг, то застава знищується, хіба що була угода про те, що відносини застави поновлюються...

35. (Флорентін).. § .1. Відносини застави, зберігаючи власність боржника, переносять на кредитора лише володіння, однак боржник може користуватись своєю річчю на засадах прекарія і по найму.

КНИГА ЧОТИРНАДЦЯТА

Титул 1. Про позов до хазяїна корабля

1. (Ульпіан)... Оскільки ми внаслідок необхідності у морських перевозках укладаємо договори з капітаном (кораблів), не знаючи їхнього (юридичного) становища і хто вони, то було б справедливим встановити, що той, хто призначив капітана корабля, ніс відповідальність, як відповідають ті, хто призначив завідуючого крамницею або якоюсь справою...

п.4. Не має значення, до якої категорії людей відноситься капітан^а вільний він чи раб, раб хазяїна корабля чи іншої особи; не має значення вік: той, хто призначив має звинуватити себе... п. 6. Під кораблем ми повинні розуміти і морське судно, і річне, і судно, яке плаває по озеру, і пліт.

п. 7. Але не у всіх випадках претор дає позов до хазяїна корабля, але стосовно лише тих справ, для яких призначено капітана...

Титул 2. Родоський закон про викидання

1. (Паул). Родоським законом встановлено, що коли з метою полегшення корабля викинуто товари, то це відшкодовується шляхом внеску всіх, оскільки викидання вчинено в інтересах усіх.

2. (Папініан). Якщо мачту або інший предмет спорядження корабля викинуто для усунення спільної небезпеки, то має бути проведено розподіл (інтересу)...

Титул III. Про позов через завідування

1. (Ульпіан). Оскільки ми одержуємо вигоду від дій завідуючих, то претору здавалось справедливим, щоб внаслідок укладених останніми договорів на нас (хазяїв) покладались зобов'язання і до нас покладалися позови. Але не однаково встановлює претор стан того, хто призначив завідуючого, стосовно подачі позовів. Якщо хтось мав завідуючим свого власного раба, то його інтереси оберігаються набуттям ним позовів; а якщо (завідуючим був) чужий раб або ж вільна людина, то у нього (хазяїна) немає позову: але позов може бути подано до самого завідуючого або до його хазяїна на підставі договору

поручення або підставі ведення чужих справ (*negotium gestio*), однак Марцелл говорить, що треба дати позов тому, хто призначив завідуючого, до тих, хто уклав договори з останнім...

3. (Ульпіан)... Немає великої різниці, призначено завідуючого для завідування крамницею чи будь-якою іншою справою.

7. (Ульпіан)... § 1. Практично не має значення, хто є завідуючим чоловік чи жінка, вільна людина чи раб свій або чужий.

11. (Ульпіан) § 2. Якщо висить об'ява, що зданою особою не має бути укладено угоди, то ця особа не розглядається як така, що призначена для керування якоюсь справою...

§ 3. «Висить об'ява» означає, що вона має бути написана ясними літерами, так щоб це могло бути добре прочитано з поверхні землі, і це має висіти... не у віддаленому місці, а у місці, яке знаходиться перед очима (грецькими чи латинськими літерами). Я думаю, – відповідно до умов даної місцевості, щоб ніхто не міг виправдовуватися незнанням літер. Зрозуміло, що коли б хтось сказав, що він не знає літер або не помітив того, що вивішено, в той час коли багато людей це читали і в той час, як об'ява висіла, то таку особу не слід вислуховувати.

Титул V. Про угоди з чужими підвладними

1. (Гай). Проконсул робить все для того, щоб особа, яка уклала угоду з тим, хто є під чужою владою, навіть якщо відсутні більш сильні позови, тобто позов до хазяїна корабля тощо все ж таки отримало своє, оскільки справа відповідає чесності та справедливості. Якщо угоду укладено за наказом того, кому він підвладний, то на цій підставі проконсул обіцяє позов у повторному обсязі; якщо не за наказом, але мало місце надходження до його майна, то дається позов про те, що надійшло у певних розмірах до майна, якщо ж нема ні того, ні іншого, то (проконсул) дає позов про пекулій.

Титул VI. De senatus consulto Macedoniano

1. (Ульпіан). Слова С-К Macedoniano так: «Оскільки Македон поміж інших причин злочину... назвав також і борги, і оскільки той, хто дає гроші у позику без певних підстав, щоб не сказати гірше, ча-

сто дає людям поганой вдачі чинник до злочинства, то постановлено: якщо хто-небудь дав гроші у позику сину сімейства, то тому, хто дав позику, не надається позов і вимити навіть після смерті батька цього сина, під чією владою останній був: хай ті, хто показує поганий приклад шляхом надання процентових позик, знають, що ніколи борг сина сімейства не обернеться на дійсний шляхом покладення надій на смерть батька...»

3. (Ульпіан)...§ 3. Лише той порушує сенатусконсульт, хто дав сину сімейства позику, але не той, хто уклав із ним інший договір, наприклад, продав, передав у найм або іншим чином уклав договір, бо надання грошей здається небезпечним для батьків.

КНИГА П'ЯТНАДЦЯТА

Титул 1. Про пекулій

1. (Ульпіан) § 1. Цей едікт є потрійним, бо позов надається або з пекулія, або внаслідок того, що договір з підвладним укладено за наказом (хазяїна)

4. (Помпоній). До пекулію входить не те, чому раб веде рахунок окремо від хазяїна, але те, що пан сам відокремив, відрізняючи свій рахунок від рахунку раба.

§ 2 зрозуміло, що до пекулію відносять не те, що раб буде мати без відома пана, але те, що (раб має) з відома хазяїна; інакше і те, що раб викрав у пана, увійшло б до пекулію, а це невірно.

41. (Ульпіан). Ні раб не може бути боржником, ні по відношенню до раба не можна бути боржником: але якщо ми неточно вживаємо таке слово {борг, то ми швидше вказуємо на фактичний стан, ніж відносимо зобов'язання до цивільного права. Таким чином, те, що є боргом рабу, пан правильно вимагає від сторонніх; якщо раб винен сам, то внаслідок цього дається позов на пекулій, а коли щось від цього надійшло у майно пана, то надається позов до останнього.

Титул III. De in rem verso

1. (Ульпіан). Якщо підвладні чужому праву нічого не мають у пе- кулії, бо пекулій недостатній, то відповідають ті, хто має владу

над вказаними особами, якщо до їхнього майна надійшло одержане (за угодами), начебто договір розглядався як укладений ними.

Титул IV. Що наказано

1. (Ульпіан). Якщо пан дав наказ, то проти нього обґрунтовано надається позов у повному обсязі, адже певним чином договір укладається з тим, хто наказує. § 1. Наявність наказу ми визнаємо у тих випадках, коли хтось наказав у присутності свідків або письмово, або на словах, або через посланця, або спеціально у якомусь одному контракті, або загальним чином. Тому, якщо хтось зробив таке розпорядження: «Укладай на мій ризик, яку бажаєш угоду з моїм рабом Стихом», то це розглядається як наказ, що стосується усіх угод... § 6. Якщо хтось схвалив те, що вчинив його раб або син, то надається позов, який ґрунтується на віддані наказу...

КНИГА ШІСТНАДЦЯТА

Титул 1. Ad senatus consultum Velleianum

1. (Паул). У С-К найповнішим чином сформульовано правило про те, щоб жінки не входили у чийсь зобов'язання (не брали на себе чужий борг). § 1. Оскільки звичаєм жінок позбавлено громадських обов'язків і у більшості випадків (виконувані ними зобов'язання) не мають сили на підставі самого права, то внаслідок цього ще більшою мірою слід позбавити їх того обов'язку, який був пов'язаний не лише з їхньою роботою і заняттями як такими, але й з безпекою для сімейного майна...

21. (Калістрат). Якщо жінка увійшла у чуже зобов'язання, але одержане (по цьому зобов'язанню) надійшло до її майна, то не має місця екцепція, яка б ґрунтувалася на сенатусконсульті, позаяк вона не зробилася біднішою.

Титул II. Про залік (компенсації)

1. (Модестіан). Компенсація є взаємний розрахунок борга та вимоги.

2. (Юліан). Кожен усуває подані йому вимоги кредитора, який разом з тим є і боржником, якщо він готовий провести розрахунок.

3. (Ульпіан). І борги природні (натуральні) теж йдуть у залік.

КНИГА ДВАДЦЯТА

Титул 1. Про пігнус та іпотеки, як вони встановлюються та припиняються

4. (Гай). Іпотека укладається шляхом договору, коли хтось погоджується, щоб його речі внаслідок якого-небудь зобов'язання були обтяжені іпотекою; не стосується справи, якими словами здійснено (іпотеку) так само як це має місце у тих зобов'язаннях, що укладаються шляхом згоди (домовленості). Таким чином, річ, відносно якої є домовленість, стає зобов'язаною й без письмового документа. Але про це складаються документи, щоб за їхньою допомогою можна було легше довести те, що вчинено.

5. (Марціан). Слід знати, що речі можуть бути переданими у іпотеку при якому завгодно зобов'язанні...

9. (Гай) § 1. Що може бути предметом купівлі-продажу, те може бути і предметом застави.

13. (Марціан) § 2. Встановлено, що можна прийняти у заставу і уже заставлену річ...

14. (Ульпіан) § 1. У тих випадках, коли існує натуральне зобов'язання, продовжує існувати й застава.

15. (Гай). І те, що поки не існує, але буде існувати, може бути переданим у іпотеку...

Титул IV. Хто має переваги відносно пігнусу та іпотеки

2. (Папініан). Хто загалом прийняв майно боржника у заставу, має перевагу перед тим, кому пізніше передано (у заставу) маєток, який входить до складу цього майна, хоча він може стягнути свої гроші за рахунок іншого майна...

10. (Гай). Відносно застави користується перевагами той, хто раніше дав гроші у позику (і отримав іпотеку)...

Титул VI. Як припиняється пігнус та іпотека

6. (Ульпіан). Право застави припиняється, якщо борг сплачено або у цьому відношенні дано задоволення. Те саме можна сказати, якщо відносини застави припинились внаслідок закінчення перебігу строку або якщо з якихось підстав припинилось зобов'язання, у зв'язку з яким встановлено заставу.

8. (Марціан). Як із знищенням тілесної речі, так і з припиненням узуфрукту застава або іпотека зникають...

КНИГА ДВАДЦЯТЬ ШОСТА

Титул 1. Про опіку

1. (Павл). Як визначав Сервій, опіка є встановлена і дозволена цивільним правом сила та влада над вільною особою для захисту того, хто внаслідок віку не в змозі захищатись самостійно...

13. (Помоній). Може бути призначено і піклувальника особі, яка має опікуна, внаслідок хвороби опікуна або його похилого віку; призначений вважається скоріше таким, що керує справами, ніж піклувальником.

§ 1. Буває й помічник по опікунству, призначати якого претор до – зволяє опікунам, котрі самі не можуть подужати управління опікою; однак... вони призначають на свою відповідальність.

ДИГЕСТИ

Д.9, 2, 52, 1 (Алфен Вар): Крамар вночі на камені посеред шляху виставив світильник. Хтось забрав його.

Переслідуючи невідомого, і намагаючись його утримати, крамар вимагав повернути викрадене. Але той не тільки не повернув світильника, але й став шмагати крамаря батоном.

Внаслідок бійки, що спалахнула, крамар вибив око супротивникові.

Крамар питає, чи вважатиметься шкода, яку він спричинив, неправомірною, адже йому першому завдали удару батоном.

Я відповів: якби він вибив око ненавмисно, не стали б вважати, що він спричинив цю шкоду неправомірно, тому що винен той, хто завдав удару першим.

Однак, якби йому не було нанесено побоїв, а він перший розпочав бійку, щоб вихопити світильника, вважається, що це відбулося за вини крамаря.

Д.19, 1, 26 (Алфен Вар): Якщо хтось, продаючи земельну ділянку, вказав у якості приналежності сто бочок, які на його твердження, знаходились на ділянці, то, хоча б там і не було жодної, він буде винен ці бочки покупцеві.

Д.19, 2, 30, 3 (Алфен Вар): Той, хто замовив побудову будівлі, окремо вказав в договорі: »Кожен, раз, коли буде потреба в камінні, за каміння і за роботу замовник дасть підрядчику по сім (сестерцій) за кожен фут»;

Питається, як провадити вимірювання: чи у випадку лише остаточного виконання замовлення або ж навіть у випадку, якщо замовлення не було виконано?

Відповів, що навіть якщо не було виконано.

Ульпіан «Коментар до Едикту»

Д.9, 2, 7, 5 (Лабеон): Але якщо хтось вдарить хворого раба і той загине, Лабеон вірно каже, що він повинен відповідати за Аквілієвим законом, бо для різних те, що несе смерть, різне.

Д. 18, 1, 21(Лабеон): Лабеон пише, що незрозумілість (неясність) пакту має шкодити скорше продавцю, який його склав (сформулював), ніж покупцю, тому що він повинен був говорити ясніше до початку виконання угоди.

Д. 18, 6, 1, 2(Лабеон): Требацій говорить, якщо покупець опечатав бочку, вона вважається такою, що передана. Лабеон – навпаки, і це вірно. Печатка зазвичай прикладається для того, щоб уникнути підміни, а не для того, щоб товар вважати таким, що переданий.

Д. 19, 2, 19, 4 (Лабеон): Якщо той, хто наймає житло, прибудує ворота або іншу будівлю, який позов має місце? І Лабеон написав, що в даному випадку має бути позов із договору найму, щоб тому, хто наймає, було дозволено забрати все, що покращує, але за умови,

що він дасть гарантію того, що не погіршить будівлі, не спричинить шкоду, забираючи те, що покращило будівлю, що він поверне будівлю у первісному стані.

КОМЕНТАР ДО ПРЕТОРСЬКОГО ЕДИКТУ

Д. 19, 1, 13, 4 (Ульпіан): Якщо продавець з умислом зробить щось, щоби продати річ дорожче, наприклад, збреше про те, що раб навчений ремеслу або має пекулій, він несе відповідальність за позовом із купівлі, для того, щоб забезпечити покупцеві суму, яку він переплатив за раба, якби той дійсно мав пекулій або був навчений ремеслу.

Д. 18, 1, 37 (Ульпіан): Якщо хтось продав ділянку, що дісталася йому у спадок, таким чином: «Нехай буде куплена тобою за таку ціну, за яку її купив заповідач», а потім виявиться, що її було подаровано заповідачеві, вважається, що продаж було укладено без ціни взагалі, тому що вона буде подібною до продажу, укладеного під умовою; такий продаж є недійсним, якщо умову не буде виконано.

Зміст

ВСТУП	4
СТРУКТУРА НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ (ФСМП, ФААД, ФПС (КЮ))	6
ЗМІСТ НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ.....	7
ПЛАНІ ПРАКТИЧНИХ ЗАНЯТЬ.....	11
Тема 1. Формування римського права	11
Тема 2. Особи у римському приватному праві	14
Тема 3. Речові права у римському приватному праві	17
Тема 4. Зобов'язання. Контракти	26
Тема 5. Спадкування за римським приватним правом	36
Тема 6. Захист цивільних прав	39
Тема 7. Рецепція римського приватного права	41
ЗАВДАННЯ ДЛЯ САМОСТІЙНОЇ РОБОТИ	51
Тема 1. Історія розвитку римської держави та права	51
Тема 2. Джерела римського права	52
Тема 3. Особи в римському приватному праві	53
Тема 4. Сімейні правовідносини	54
Тема 5. Речі у римському приватному праві	55
Тема 6. Права на чужі речі	56
Тема 7. Способи придбання речей	56
Тема 8. Спадкування за римським приватним правом	57
Тема 9. Захист цивільних прав	59
Тема 10. Загальні положення про рецепцію римського права	61
ТЕМИ РЕФЕРАТИВ	62
ЗАПИТАННЯ, ВИНЕСЕНІ НА ІСПИТ	64
СЛОВНИК ОСНОВНИХ ТЕРМІНІВ	68
РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА	72
ДОДАТОК	86
ЗАКОНИ XII ТАБЛИЦЬ	86
ГАЙ. ІНСТИТУЦІЇ	94
ДИГЕСТИ ЮСТИНІАНА (фрагменти)	111
КОМЕНТАР ДО ПРЕТОРСЬКОГО ЕДИКТУ	138

Навчальне видання

Серія «Навчально-методичні посібники»

ОСНОВИ РИМСЬКОГО ПРИВАТНОГО ПРАВА

НАВЧАЛЬНО-МЕТОДИЧНИЙ ПОСІБНИК
для здобувачів вищої освіти освітнього ступеня «бакалавр»,
за спеціальністю 081 «Право»
у Національному університеті «Одеська юридична академія»

Видання шосте, доповнене та перероблене

Авторський колектив:

*Харитонов Євген, Глиняна Катерина,
Давидова Ірина, Зубар Володимир,
Кривенко Юлія, Матійко Микола,
Омельчук Олександр, Сафончик Оксана,
Спасова Катерина, Веретельник Анна*

За редакцією

Катерини Глиняної

Електронне видання

Підписано до друку 27.09.2023 р.
Ум-друк. арк. 8,64. Зам. № 2309–12.

Видавець ПП «Фенікс»
(Свідцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 1044 від 17.09.02).
Україна, м. Одеса, 65009, вул. Зоопаркова, 25.
e-mail: fenix-izd@ukr.net.com